

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM
DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI**

**İBN KEMAL PAŞA'NIN ESRÂRU'N-NAHV
ADLI ESERİNİN ARAP GRAMERİNDEKİ YERİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Abdullah UYSAL
21810601102**

**Danışman
Doç. Dr. Murat TALA**

KONYA-2024

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrenci ni	Adı Soyadı	Abdullah UYSAL		
	Numarası	21810601102		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	İBN KEMAL PAŞA'NIN ESRÂRU'N-NAHV ADLI ESERİNİN ARAP GRAMERİNDEKİ YERİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığımı bildiririm.

Abdullah UYSAL

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Ö ğ r e n c i n i	Adı Soyadı	Abdullah UYSAL		
	Numarası	21810601102		
		Temel İslam Bilimleri/Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Murat TALA		
Tezin Adı	İBN KEMAL PAŞA'NIN ESRÂRU'N-NAHV ADLI ESERİNİN ARAP GRAMERİNDEKİ YERİ			

Hami-Sami dil ailesine mensup olan Arapçanın tarihine bakıldığı zaman, bu dilin ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Zira tarihi, milattan çok öncesine dayanmaktadır ve dünyada 220 milyonu aşkın insan bu dili konuşmaktadır. Konuşulan diğer diller de göz önüne alındığında, dünyada en çok konuşulan diller arasında Arapça yerini almaktadır. Kur'an'ı Kerim'in ve Peygamberimizin hadislerinin Arap dilinde olması da yine aynı şekilde Arapçanın özellikle biz Müslümanlar için hayati bir öneme sahip olduğunu aşikâr bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunların yanında İslam dinini, bu dinin kurallarını ve ehemmiyetini ele alan kitaplara bakıldığı zaman, bu kitapların da Arap dilinde yazıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Fıkıh, hadis, tefsir, kelam, dinler tarihi, İslam felsefesi ve daha sayılamayacak kadar çok olan, İslam dinini şerh ve tahlil edip bu dinin kural ve kaidelerini açıklayan, özellikle günümüz insanının çok aç olduğu bu temel bilgilerin de Arap dilinde olması, Arapçanın insanlık tarihi için önemini gösteren bir diğer noktadır. Zira dinini asli kaynaklardan öğrenmek, daha sağlıklı ve doğru bilgilere ulaşmaya vesile olacaktır.

Mütalaası yapılacak olan '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eser, Arapçayı daha iyi bir şekilde anlayabilmek için incelenmesi elzem olan kitaplardan bir tanesidir. Çünkü bu eserde, Arap dilinin en temel nitelikleri kaleme alınmış ve özellikle cümle yapısıyla ilgili derinlemesine malumatlara yer verilmiştir. İşlenen konular, okurun anlayacağı şekilde sıralamaya alınmış ve gerek ayetlerden gerekse hadis ve Arap şiirlerinden örneklemeler yapılmıştır. Bu nedenle, Arap dilini kavrayabilmek ve geçmişten günümüze kadar yazılmış olan Arapça eserleri doğru bir şekilde anlayabilmek için bu eserin dikkat ve özenle incelenmesi büyük önem atfetmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, İbn Kemâl Paşa, Esrâru'n-Nahv, Nahiv, Dilbilim

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

A u t h o r's	Name and Surname	Abdullah UYSAL		
	Student Number	21810601102		
		Essential Islamic Sciences/Arabic Language and Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree	☐	
	Supervisor	Doç. Dr. Murat TALA		
Title of the Thesis/Dissertation	THE PLACE OF IBN KEMAL PASHA'S ESRÂRU'N-NAHV IN ARAB GRAMMAR			

When we look at the history of Arabic, which belongs to the Hami-Semitic language family, we understand how important this language is. Because its history dates back to long before Christ, and more than 220 million people in the world speak this language. Considering other languages spoken, Arabic is among the most spoken languages in the world. The fact that the Quran and the hadiths of our Prophet are in the Arabic language clearly shows that Arabic is of vital importance, especially for us Muslims. In addition, when we look at the books that deal with the religion of Islam, its rules and importance, it does not go unnoticed that these books are also written in the Arabic language. Fiqh, hadith, tafsir, kalam, history of religions, Islamic philosophy and countless other basic information that comment and analyze the religion of Islam and explain the rules and principles of this religion, which are especially hungry for today's people, are also in the Arabic language. This is another point that shows its importance for Because learning your religion from original sources will lead to healthier and more accurate information.

The work called 'Esrâru'n-Nahv', which will be reviewed, is one of the books that is essential to study in order to understand Arabic better. Because in this work, the most basic features of the Arabic language are written and in-depth information is given, especially about sentence structure. The topics covered are listed in a way that the reader can understand, and examples are given from both verses, hadiths and Arabic poems. For this reason, it is of great importance to study this work carefully and carefully in order to understand the Arabic language and to correctly understand the Arabic works written from past to present.

Key Words: Arabic Language and Rethoric, Ibn Kemal Pasha, Esrâr al-Nahv, Arabic Grammar, Linguistic

ÖN SÖZ

İlk dönemlerden itibaren Arapça üzerinde yapılan çalışmalar hız kazanmış, Arap dili ve Edebiyatını çeşitli yönlerden inceleyen birçok ilim dalı ortaya çıkmıştır. Arapçada cümle yapısını inceleyen nahiv ilmi de bu ilimlerdenidir. Bu ilme dair birçok eser telif edilmiştir. Sibeveyhî'nin *el-Kitâb*'ı gibi nahvin önemli eserlerinin telifinden sonra müteahhir dönemlerde nahve dair ortaya konan eserler ilk dönem eserlerinin şerhi, ihtisarı ve tenkidi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Biçim ve üslup açısından birtakım yenilikler getiren, Arapçanın bir eğitim dili olarak okutulup yaygınlaşmasına katkı sağlayan bu eserler sonraki dönemler için artık kendileri kaynak eser hüviyeti kazanmışlardır. Bu kaynaklardan birisi de Arap dilinde özellikle cümlenin yapısını inceleyen nahiv ilminin konularını ele alan ve çalışmanın konusu olan *Esrâru'n-Nahv* adlı eserdir. Bu araştırmada *Esrâru'n-Nahv* adlı eser incelenecektir.

Çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde; İbn Kemâl Paşa'nın yaşadığı dönem, hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde; *Esrâru'n-Nahv* adlı eser, konulara getirilen izahatlar ve verilen örnekler ışığında incelenmiştir. Son bölümde ise; ele alınan eserin metod ve üslup özelliklerine değinilmiş ve *Esrâru'n-Nahv* eserinin mütalaa edilmesiyle birlikte elde edilen sonuçlar zikredilmiştir.

Tez çalışma sürecinde benden destek ve katkılarını esirgemeyen kıymetli danışmanım Doç. Dr. Murat Tala hocama şükranlarımı sunarım. Ayrıca beni bu alana yönlendiren ve her türlü konuda yardımcı olan Dr. Öğr. Gör. Fatih Yavaş hocama teşekkürü borç bilirim.

Gayret ve çalışma kuldân, muvaffakiyet Allah'tandır.

ABDULLAH UYSAL

KONYA-2024

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	VII
KISALTMALAR.....	10
GİRİŞ.....	11
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	11
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU.....	11
III. ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ.....	12
IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN KEMÂL PAŞA'NIN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ

1.1 İBN KEMÂL PAŞA'NIN YAŞADIĞI DÖNEM.....	21
1.2 İBN KEMÂL PAŞA'NIN HAYATI.....	25
1.3 ESERLERİ.....	27
1.3.1. Dil ve Edebiyat Alanında Yazılmış Eserleri.....	27
1.3.2. Diğer Alanlarda Yazılmış Eserleri.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

ESRÂRU'N-NAHV ADLI ESERİN İÇERİK ÖZELLİKLERİ

2.1. MERFÛ ÖGELERLE İLGİLİ İÇERİK.....	37
2.1.1. Fâil Konusu.....	37
2.1.2. Mübtedâ Konusu.....	38
2.1.3. Mübtedânın Haberi Konusu.....	38
2.1.4. İne ve Kardeşlerinin Haberi Konusu.....	39
2.1.5. Cinsini Nefyeden (Olumsuzlaştıran) Lâ'nın Haberi Konusu.....	39
2.1.6. Leyse'ye Benzeyen Mâ ve Lâ'nın İsmi Konusu.....	39
2.2. MANSÛB ÖGELERLE İLGİLİ İÇERİK.....	40
2.2.1. Mef'ûlün Bih Konusu.....	40
2.2.2. Münâdâ Konusu.....	41
2.2.3. Mef'ûlün fih Konusu.....	41
2.2.4. Mef'ûlün leh Konusu.....	42
2.2.5. Mef'ûlün meah Konusu.....	42
2.2.6. Hâl Konusu.....	42
2.2.7. Temyîz Konusu.....	43
2.2.8. Müstesnâ Konusu.....	43
2.2.9. Kâne ve Kardeşlerinin Haberi Konusu.....	44
2.2.10. İne ve Kardeşlerinin İsmi Konusu.....	44
2.2.11. Cinsini Nefyeden Lâ'nın İsmi Konusu.....	44
2.2.12. Leyseye Benzeyen Mâ ve Lânın Haberi Konusu.....	45
2.3. MECRÛR ÖGELERLE İLGİLİ İÇERİK KONUSU.....	45
2.4. TEVÂBİ' KONUSU.....	47
2.4.1. Bedel Konusu.....	47
2.4.2. el-Atfu bi'l-Hurûf Konusu.....	48
2.4.3. Sıfat.....	49
2.4.4. Tekid.....	50
2.4.5. Atfu'l Beyân.....	51
2.5. MÛBHEM LAFIZLAR KONUSU.....	52

2.6. İSMÜ'L-FÂİL KONUSU	54
2.7. İSMÜ'L-MEF'ÛL KONUSU	54
2.8. İSMİ-FÂİLE BENZEYEN SIFAT KONUSU	54
2.9. İSMÜ'T-TAFDİL KONUSU	55
2.10. EF'ÂLÜ'L-KULÛB KONUSU	56
2.11. NÂKİS FİİLLER KONUSU	57
2.12. MUKÂRABE FİİLLERİ KONUSU	58
2.13. TEACCÛB KALIPLARI KONUSU	59
2.14. MEDİH VE ZEM FİİLLERİ KONUSU	61
2.15. HARFLERİN GRAMATİK ÖZELLİKLERİ	63
2.15.1. Cer Harfleri Konusu	63
2.15.2. Tenbîh Harfleri	64
2.15.3. İcab/Onay Harfleri	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESERİN METOD VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

3.1. İBN KEMÂL PAŞA'NIN ESRÂRU'N-NAHV'DEKİ TASNİF METODU	67
3.2. ESERDE İBN KEMÂL PAŞA'NIN ANLATIM METODU	69
3.3. İBN KEMÂL PAŞA'NIN ESERİNDEKİ DELİLLENDİRME METODU	71
3.3.1. Kur'an-ı Kerim İle İstîşhâd Metodu	71
3.3.2. Hadîs-i Şerif İle İstîşhâd Metodu	72
3.3.3. Atasözü İle İstîşhâd Metodu	73
3.3.4. Arap Şiiri İle İstîşhâd Metodu	73
3.4. İBN KEMÂL PAŞA'NIN TERCİHLERİ	73
SONUÇ	77
BİBLİYOGRAFYA	78

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celalühü
çev.	: Çeviren
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
r.a.	: Radiyallahu anh/ anhâ/ anhüm
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
vb.	: Ve benzeri

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Bu çalışma, Osmanlı Dönemi'nde milâdî 15 ve 16. yüzyıllarda yaşamış, yaşadığı dönemde Şeyhülislam olarak devlet kademelerinde vazife almış olan İbn Kemâl Paşa'nın telif etmiş olduğu '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eserin Arap gramerindeki önemini ve Arap diline katkılarını izah edebilmek amacıyla ortaya koyulmuştur. Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın konusunu, İbn Kemâl Paşa'nın '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eserinin Arap gramerindeki yeri ve bu dile olan katkıları oluşturmaktadır.

İbn Kemâl Paşa'nın kaleme almış olduğu '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eserin Arap gramerindeki yeri ve Arap diline olan katkıları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Zikredilen eser incelenirken özellikle Kur'an-ı Kerim'den pek çok şevâhid gösterilerek konular açıklığa kavuşturulmuştur. Buna ilaveten, konu ile irtibatlı olması şartıyla çeşitli nahiv kitaplarından ve tezlerden de faydalanılmıştır.

II. Araştırmanın Amacı ve Metodu

Hicrî 940 / milâdî 1534 senesinde vefat eden Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemâl Paşa, Arap edebiyatının en önemli âlimlerinden biri olarak kabul edilmektedir ve pek çok mecrâda eser telif etmiştir.

İbn Kemâl Paşa hadis, tefsir, kelim, mantık gibi pek çok ilimde engin bilgilere sahip olan bir şahıstır. Bu yüzden İbn Kemâl Paşa'ya yalnızca bir dil âlimi demek doğru olmaz. Aksine kendisinin bir müfessir, mütekellim ve muhaddis gibi çeşitli unvanlarla tesmiye edilmesinde herhangi bir sakınca ve beis bulunmamaktadır.

Böylesine geniş bir yelpazede eserler kaleme alan İbn Kemâl Paşa'nın bir taraftan hayatı hakkında bilgi sahibi olmak, diğer taraftan yaşadığı dönemin siyasî, ilmî ve kültürel hayatı hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapmak bu çalışmanın amaçları arasında olacaktır.

İlk olarak İbn Kemâl Paşa'nın ilim ve kültür dünyasındaki değerini tespit için yaşadığı dönemin ilmî, siyasî ve kültürel yapısına değinilecek, ardından hayatı, eserleri ve edebî şahsiyeti üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın ikinci kısmında '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eserin içeriği ve muhtevâsı hakkında bilgilendirme yapılacaktır. İşlenecek konuların daha iyi anlaşılabilmesi için ağırlıklı olarak ayetlerden örnekler getirilecektir. Mef'ûl-ü mutlak, bedel ve ucme gibi nahvin temel

konularını ihtivâ eden bu bölüm, İbn Kemâl Paşa'nın '*Esrâru'n-Nahv*' eseri özelinde incelenecek, kaleme alınan her bir başlığa kısa kısa değinilecek ve böylelikle eser hakkında genel bir çerçeve çizilecektir.

Çalışmanın üçüncü kısmında ise; '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eserin metodu ve üslup özelliklerine değinilecektir. Bu bölümde; '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eserde hangi metodun tercih edildiği, nasıl bir dil kullanıldığı, konular üzerinde ihtilaflar zikredilirken İbn Kemâl Paşa'nın tutumu, kaç ayet ya da hadisin şâhid olarak getirildiği gibi noktalara yer verilecektir. Son olarak, mezkûr hususlar hakkında malumat verildikten sonra '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eserin incelenmesi sonucunda elde edilen neticeler zikredilecektir.

'*Esrâru'n-Nahv*' adlı eser incelenirken metot olarak etkili bir veri toplama aracı olan Doküman analiz yöntemi uygulanacaktır. Kaynak kritiği yapmakla birlikte bu kaynakların metin tahlili gerçekleştirilecek olup, araştırmayla ilgili bilgi, belge ve dokümanlar taranarak konuyla ilgili veriler elde edilecektir.

III. Araştırmanın Problemleri

Araştırmanın ana hipotezi; Arap edebiyatının yetiştirdiği İbn Kemâl Paşa'nın hayatı, şahsiyeti ve edebî dünyası ile birlikte, nahvin en temel yapıtaşlarını oluşturan konuların, yazarın '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eserinde ele alınış metodu üzerine kurulacaktır. Belirtilen görüş ve araştırma doğrultusunda öne çıkan araştırma soruları şunlardır:

İbn Kemal Paşa'nın hayatı, çeşitli yönlerden edebî şahsiyeti, yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve kültürel tablosuyla birlikte nasıl değerlendirilmelidir? Nahiv ilminin temelini oluşturan gramer kurallarının özellikleri nelerdir? Bu gramer kurallarının İbn Kemâl Paşa'nın '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eserinde karşılığı nedir? Nasıl anlaşılmalıdır?

Bu soruların cevapları tarih-tabakât terminolojisi ve Arap grameri disiplini çerçevesinde tespit edilmeye çalışılacaktır.

IV. Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmanın hazırlanmasında en önemli kaynakları İbn Kemâl Paşa'nın hayatı bağlamında tarih ve tabakât kitapları oluşturacaktır. İlk dönem kaynakların yanı sıra konu ile ilgili olmak koşulu ile modern dönemde yazılmış olan makaleler ve tez çalışmaları da istifade edilecek kaynaklar arasında yer alacaktır. Bunlara ilaveten İbn Kemal Paşa'nın kendi eserleri de kaynakçamızın içerisinde bulunacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, İbn Kemal Paşa'nın '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eseri derinlemesine incelenmiş, gerek görülen yerlerde çeşitli eser ve makalelere başvurulmuş ve eserin Arap gramerindeki yerine değinilmiştir. Bu bölümde Kur'an-ı Kerim'den pek çok ayet

mealleriyle beraber şevâhid olarak kullanılmış, ayetlerin konu ile irtibatlı olan bölümleri açıklanarak izahata kavuşturulmuştur.

Tüm bunların yanında, bu çalışma esnasında gerek görüldüğü takdirde modern ve klasik sözlüklerden de yararlanılacaktır.

Verilen bu malumatlardan sonra çalışmada kullanılan kaynaklar hakkında aşağıda bilgilendirme yapılmıştır.

İlk olarak İbn Kemâl Paşa'nın '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eseri bu çalışmada temel kaynaklardan birisi olarak kullanılmıştır. Eser, Besmele ve Hamdele ile başlar. Ardından Nahiv ilmi ile ilgili kısa bir bilgi verilmesinin akabinde konuya doğrudan giriş yapılır ve 'Kelime' ve 'Kalam' kavramları izahata kavuşturulur. Devamında ise Nahiv meseleleri üç ana bölüme ayrılarak gerekli açıklamalar yapılır. Kitapta bulunan nahiv ile ilgili olan cümleler, bağlantılı oldukları konular işlenirken örneklendirme olarak kullanılmıştır. Buna ilaveten, konuyla ilgili misaller verilirken Kur'an-ı Kerim ve Arap mesellerine (atasözlerine) de sıkça başvurulmuştur. Eserde 100'ü aşkın ayet ile en çok delil getirilen kaynak Kur'an-ı Kerim iken, yaklaşık 24 beyit de Arap şiirlerinden alınarak şevâhid olarak kullanılmıştır. İbn Kemal Paşa'nın Basra dil ekolüne (mektebine) mensup olması hasebiyle eserde, Basralıların kullanmış oldukları ıstilahî terimlere çokça rastlanılmaktadır.¹

Bu çalışmada yararlanılan kaynaklardan bir diğeri ise; asıl adı Mustafa b. Abdullah olan ve Kâtip Çelebi olarak bilinen Osmanlı âliminin yazmış olduğu '*Süllemi'l-Vusûl ilâ Tabakâtı'l-Fuhûl*' kitabıdır. 17. yüzyılda yaşamış olan Kâtip Çelebi'nin yazmış olduğu bu kitap, Arapça olarak h.1058/m.1648 senesinde İstanbul'da kaleme alınmıştır. Alfabetik sıraya göre yazılmış olan bu eser, iki ana bölümden oluşmaktadır.² İlk bölümünde kendi adları ile meşhûr olmuş olan kişiler yer alırken, ikinci bölümde ise belli başlı lakap ya da neseplerle ün kazanmış olan kişiler kaleme alınmış ve doğup büyüdüğü mekanlar hakkında çeşitli coğrafi bilgilere de değinilmiştir.

Hiçbir din ve meslek ayrımı yapmaksızın yazılan bu kitap, sadece Müslüman âlimler hakkında bilgi vermekle kalmamış, gayrimüslim din âlimi olarak kabul edilen kişiler hakkında, çeşitli devlet adamları ve mütefekkirler hakkında da bilgiler içermektedir. Büyük çaplı bir biyografi kitabı olarak kabul edilen bu eser, yüzlerce kitabı tanıtmış ve o kitaplar hakkında önemli malumatlara da yer vermiştir. Kaynakça olarak ise, Kâtip Çelebi'nin kendi eseri olan '*Keşfu'z-Zunûn*' kitabından, çeşitli tabakât ve terâcim kitaplarından ve İslam tarihi

¹ Ramazan Ege, *İbn Kemal'in 'Esrâru'n-Nahvi' ve Dönemindeki Arap Dili ve Filolojik Çalışmalarına Kısa Bir Bakış* (Dokuz Eylül Üniversitesi, 2002), 67-68.

² Houria Yekhlief, "Kâtip Çelebi'nin Süllemü'l-Vusûl İsimli Eseri Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 12/2 (1999), 149-158.

konuları ile ilgili olan eserlerden yararlanılmıştır. Buna ilaveten, kendi döneminde yaşamış olan mütefekkirlerin ve ilim adamlarının da yapmış oldukları çalışmaları incelediği bilgiler dahilindedir.³ Yüzü aşkın eseri kaynak olarak gösteren Kâtip Çelebi, özellikle ‘*el-Ensâb*’, ‘*el-Lübâb*’, ‘*Lübbü'l-Lübâb*’ ve ‘*el-İktisâb*’ adlı bu dört eseri kaynak olarak çokça kullanmıştır.⁴ Eserin tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’ndedir.⁵

Şerafettin Turan’ın kaleme aldığı ve TDV İslâm Araştırmaları Merkezi’nin neşrettiği ‘*Kemalpaşazâde*’ adlı madde, bu çalışmada kendisine sıkça başvurulmuş kaynaklardan birisi olmuştur. Eser; İbn Kemâl Paşa’nın hayatını, eğitim öğretim dönemini, hangi hocalardan ders aldığını, kimlere ders verdiğini okuyucuya sade bir dille anlatmaktadır. Bunlara ilaveten, İbn Kemâl Paşa’nın müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık gibi pek çok makamda görevini lâyıkıyla yerine getirdiği ve sırasıyla 2. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde devletine sadık olarak yaşadığı da bu makalenin bize vermiş olduğu bilgiler arasındadır. Bu makalenin okuyucuya sunmuş olduğu en önemli bilgilerden bir tanesi ise; Sünni-Şii savaşlarında İbn Kemâl Paşa’nın Şii’lere karşı savaşmanın bir cihad olduğu fetvasını vermesidir.⁶

Bu çalışmada, Nejdet Gürkan’ın ‘*Kemâlpaşazâde’nin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı*’ adlı araştırması, mütalaa edilen yazılar arasında yer almaktadır. Bu çalışmada; İbn Kemâl Paşa’nın Arap diline katkıları, kaleme almış olduğu eserler ve kendisinde ihtilaf bulunan konuları nasıl incelediği ve nasıl bir metod üzerinde ilerlediği hakkında malumatlar bulunmaktadır.⁷ 2009 yılında ‘*Marife Dini Araştırmalar Dergisi*’nde yayımlanan bu çalışma, kısa bir girişin akabinde İbn Kemâl Paşa’nın “Hayatı ve İlmi Şahsiyeti”, “Arap Dili ve Edebiyatı Çalışmaları”, “Kaynakları ve Metodu” ve “Kemal Paşazâde’de Edebiyat ve Eleştiri” olmak üzere dört bölümden oluşmuş ve en sonunda sonuç ve bibliyografya zikredilerek sonlandırılmıştır.⁸

‘*el-İnsâf fi Mesâilil-Hilâf*’ adlı eser, Basra dil ekolü ile Kûfe dil ekolü arasındaki çeşitli nahiv konularında vukû bulmuş olan ihtilaf ve farklılıkları incelediğinden dolayı, yapılmış olan bu çalışmaya kaynak olan eserlerden bir tanesi olmuştur. Bunun en temel sebebi ise; İbn Kemâl Paşa’nın ‘*Esrâru’n-Nahv*’ adlı eserinde pek çok ihtilaf meseleyi zikretmiş olmasıdır. Kemâleddin el-Enbârî, kaleme almış olduğu bu eserde, ihtilaf bulunan konularda

³ Yekhllef, “Kâtip Çelebi’nin Süllemü’l-Vusûl İsimli Eseri Üzerine”, 149-158.

⁴ Yekhllef, “Kâtip Çelebi’nin Süllemü’l-Vusûl İsimli Eseri Üzerine”, 149-158.

⁵ Yekhllef, “Kâtip Çelebi’nin Süllemü’l-Vusûl İsimli Eseri Üzerine”, 149-158.

⁶ Şerafettin Turan, “Kemalpaşazâde”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/238-240.

⁷ Nejdet Gürkan, “Kemâlpaşazâde (873/1469-940/1534)’nin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2009), 135-165.

⁸ Gürkan, “Kemâlpaşazâde (873/1469-940/1534)’nin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı”, 135-165.

her iki dil ekolünün de kanıt ve delillerini zikretmiş, kendisinin zayıf bulduğu görüşlere ise gerek ayetlerden gerekse hadis ve Arap şiirlerinden reddiyeler sunarak onlarla aynı görüşü benimsemediğini beyan etmiştir.⁹ Kemâleddin el-Enbârî'nin 121 ihtilafı meseleyi zikrettiği bu kitapta, yedi mesele haricinde Basra dil mektebinin sunmuş olduğu delilleri doğru bulduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

İsmail Durmuş'un 'Nahiv' adlı ansiklopedi makalesi, bu çalışmada kullanılan kaynaklardan bir diğeridir. Makale; nahiv ilminin kelime anlamı, doğuşu, hangi evrelerden geçtiği gibi çeşitli malumatlara yer vermektedir. İsmail Durmuş bu makalesinde, nahiv ilmi ile ilgili pek çok kitap hakkında bilgi vermiş ve bu kitapları birbirleriyle kıyaslamıştır. İsmail Durmuş bu makalesinde, Nahiv ilmi ile ilgili pek çok kitap hakkında bilgi vermiş ve bu kitapları birbirleriyle kıyaslamıştır. Örneğin, İbnü's-Serrâc'ın 'el-Uşûl' adlı eseri ile Sîbeveyhi'nin 'el-Kitâb'ı kullanılan üslûp açısından değerlendirilmiş, İbnü's-Serrâc'ın kitabının Sîbeveyhi'nin eserine göre daha yalın bir dille yazıldığını belirtmiştir.¹¹

Bu çalışmada yararlanılan eserlerden biri de İbn Hişâm en-Nahvî'nin 'Şüzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-'Arab' adlı kitabıdır. Bu kitap, bir mukaddime ve 15 babdan meydana gelmektedir.¹² Kitabın başında kelime ve kelime çeşitleri hakkında bilgi verildikten sonra i'râb, binâ, nekre isim, ma'rifenin çeşitleri, merfûât, mansûbât, mecrûrât, meczûmât ve daha pek çok konu hakkında bablar bulunmakta ve zikredilen bu konular gerekli açıklamalar yapılarak izaha kavuşturulmaktadır.¹³ Mezkûr bablar dışında mebnî, mu'reb ve âmil meselelerine de ağırlık verilmiş olup, doyurucu bilgilere yer verilmiştir.¹⁴ Bu mâlûmâtlara ek olarak; yapılan mütalaalar İbn Hişâm'ın, bahsi geçen eserde sarf ve nahiv ilimlerini, birbirlerini tamamlayan iki unsur olmaları hasebiyle iç içe kullandığını da göstermektedir.¹⁵

İbn Uşûr'un 'el-Mukarrib' adlı eseri, başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. 1972 yılında neşredilen bu kitap, mukaddimesi de dahil olmak üzere sade bir dille ve itnâb dediğimiz gereksiz uzatmalardan kaçınılarak yazılmıştır. Müellif konuları şerh ederken

⁹ Hulusi Kılıç, "el-İnsâf", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/320.

¹⁰ Kılıç, "el-İnsâf", 22/320.

¹¹ İsmail Durmuş, "Nahiv", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/300-306.

¹² Zülfikar Tüccar, *Şüzûru'z-Zeheb* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2010), 39/279.

¹³ Tüccar, *Şüzûru'z-Zeheb*, 39/279.

¹⁴ Tüccar, *Şüzûru'z-Zeheb*, 39/279.

¹⁵ Murat Tala, "Dil Öğretiminde Öge Ve Cümle Merkezli İki Klasik Yaklaşım: İbn Hişâm'ın Katru'n-Nedâ Ve Şüzûru'z-Zeheb Adlı Eserlerindeki Metotlara Analitik Bir Bakış" (1. International Black Sea Conference On Language And Language Education, Current Trends In Language Education, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2017), 362-372.

ihtilaflara çok fazla yer vermek yerine, sarf ve nahiv ile ilişkili mevzularda gerek şiir gerekse nesirden çokça örnek vermeyi tercih etmiştir.¹⁶

'*Teshîlü'l-Fevâid ve Tekmîlü'l-Mekâsid*' adlı kitap, yararlanılan gramer kitaplarından bir tanesidir ve İbn Mâlik et-Tâî tarafından kaleme alınmıştır. Aslına bakıldığında zaman müellifin '*el-Fevâ'id*' ve '*el-Mekâsid*' adlı iki ayrı kitabı bulunmaktadır. '*Teshîlü'l-Fevâid ve Tekmîlü'l-Megâsid*' adlı kitap ise, bu iki eserin sade bir lisan ile genişletilmiş halidir.¹⁷ Mezkûr eser üzerine yirmiden fazla şerh bulunmaktadır.

Arap dili ile ilgili çalışmaları bulunan ve Mu'tezile âlimi olan Zemahşerî'nin yazmış olduğu '*el-Mufasssal*' adlı eser, bu çalışmada istifade edilen kaynaklar arasında yer almaktadır. '*el-Mufasssal fî San'ati'l-İ'râb*'¹⁸ adını taşıyan bu eser Arapça bilmeyen Müslümanların bu dili iyi bir şekilde öğrenmeleri ve eksikliklerini gidermeleri için telif edilmiştir. Eser dört ana bölümden meydana gelmektedir ve her bölüm kendi içinde bablara ayrılmaktadır. Üzerinde pek çok şerh ve hâşiye bulunan bu kitap incelendiğinde, müellifin daha çok Basra âlimlerinin görüşlerini benimsediği dikkat çekmektedir. Bunun yanında zaman zaman Kûfeliler'in fikirlerini tasdik etmiş, bazen de çeşitli mevzular hakkında kendi görüşünü ortaya koymuştur. Son olarak, '*el-Mufasssal*' kitabının 12 ve 13. yüzyıllarda öğrencilere ders kitabı olarak okutulduğu da malumatlar arasında yer almaktadır.¹⁹

'*Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*' isimli kitap, İbn Hişâm tarafından telif edilmiş ve Arap diline ışık tutan eserlerden bir tanesi olmuştur. Konular mütalaa edilirken, sadece bir görüş üzerinde yoğunlaşılmanın aksine o konu hakkında farklı fikirlere sahip olan âlimlerin de düşüncelerine yer verilmiş ve bu inceleme sonucunda da tercih edilen görüş çok fazla detaya girilmeden belirtilmiştir. Bu malumatlara ilaveten, '*Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ*' adlı temel gramer kaidelerini konu alan bu eser, başta İbn Hişâm'ın kendisi²⁰ olmak üzere pek çok dil âlimi tarafından şerh edilmiştir.²¹

Bu çalışmada çeşitli kitaplar üzerine yapılan şerhlerden de istifade edilmiştir. İbn Hişâm tarafından kaleme alınan Evdahu'l-Mesâlik adlı eser bunlardan birisidir. *el-Elfiyye* eserinin şerhi olan bu kitap, özellikle dil âlimleri cihetinden öylesine ilgi görmüştür ki; bir

¹⁶ Enes Erdim, "İbn 'Uşfûr ve Arap Diline Katkıları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2014), 105-123.

¹⁷ Abdülbaki Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/169-171.

¹⁸ Murat Tala, *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*, ed. Mesut Kaya, Sezai Engin (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 444.

¹⁹ Mehmet Sami Benli, "el-Mufasssal", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/366-367.

²⁰ Murat Tala, "Dil Öğretiminde Materyal Tasarım Yaklaşımları: İ'râb Odaklı ve Konu Merkezli Tasnif Metotlarına Şüzûrû'z-zeheb ve Katru'n-nedâ Çerçevesinde Analitik Bir Bakış", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 121-146.

²¹ Mehmet Reşit Özbalıkcı, "Katru'n-Nedâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/59-60.

kitabın şerhi olmasına rağmen üzerine çokça haşiye ve ihtisar yazılmıştır. İbn Hişâm, *el-Elfiyye* kitabında gerek gördüğü bazı yerleri tashih etmiş ve bununla da yetinmeyip, bazı bablar hakkında eklemeler yapıp eserdeki eksiklikleri gidermiştir. Eser *et-Tavzih* adıyla da bilinmektedir.²²

İbn Manzûr'un müellifi olduğu '*Lisânü'l-Arab*' isimli sözlük, bu çalışmada kullanılan eserlerden bir tanesidir. Bu sözlüğü diğer sözlüklerden ayıran en önemli özelliği ise; kelimelerin anlamlarını verdikten sonra direk olarak diğer sözcüğe geçmemesi ve anlamını verdiği sözcüğün daha iyi kavranabilmesi için ayetlerden, hadislerden ya da şiirlerden şevâhidler getirmesidir. İbn Manzûr sadece bununla da kalmamış, zaman zaman farklı lehçelere de değinmiştir. Mezkûr olan bu sözlüğün 80.000'e yakın kelime ihtiva ettiği bilinmektedir²³ ve üzerinde pek çok ta'lik, tashih ve tenkit yapılmıştır.

Yararlanılan kaynaklardan bir diğeri ise Benî İcl²⁴ kabilesine mensup olan el-Hatîp el-Kazvîni'nin kaleme almış olduğu '*el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâğâ*' adlı eseridir. Bu eser de tıpkı diğer eserler gibi sarf ve nahiv ilmi ile ilgili çeşitli meselelerde izahatlar yapmış ve vermiş olduğu örneklerle mevzulardaki kapalılıkları ortadan kaldırmıştır. Kitabın çeşitli yayınevlerinden baskısı mevcuttur. Bu çalışmada tercih edilen baskı ise; Lübnan'ın başkenti olan Beyrut'ta bulunan 'Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye' yayınevinin 2016 yılında tek cilt olarak basmış olduğu kitabıdır.

Basra dil ekolünün önde gelen isimlerinden olan Sîbeveyhi'ye ait '*el-Kitâb*' isimli eser, bu çalışmada istifade etmek için başvurulmuş kaynaklar arasında yer almaktadır. 373 ayetin²⁵ delil olarak kullanıldığı bu kitabın nahiv kısmı; âmil, mâmül ve amel (îrab) olmak üzere üç ana başlıktan meydana gelmiş ve şerh edilen konular ilgili başlıklar altında işlenmiştir. Ayrıca birçok müellif tarafından meânî ve beyân ilimlerinin müessisi²⁶ olarak kabul edilen Sîbeveyhi; teşbih, istiâre ve mübalağa gibi çeşitli belagat terimlerine de bu kitabında yer vermiştir. Bunlara ilaveten, mezkûr eserde kıraat ve tecvid ilimleriyle ilgili geniş çaplı malumatlar da bulunmaktadır. Bu sebeptendir ki '*el-Kitâb*' adlı eser, aynı zamanda mezkûr ilimlerin temel kaynakları arasında yer almıştır.

Mustafa Meral Çörtü'nün yazmış olduğu, Türkçe kaleme alınmış olan '*Sarf-Nahiv Edatlar*' adlı kitap, İbn Kemâl Paşa'nın '*Esrâru'n-Nahv*' isimli eseriyle fazlaca benzer konular ihtivâ etmesi hasebiyle, bu çalışmada sıkça mütalaa edilen eserlerden birisi olmuştur.

²² Abdülbaki Turan, "el-Elfiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/28-29.

²³ Hulusi Kılıç, "Lisânü'l-Arab", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/195-196.

²⁴ İsmail Durmuş, "Kazvîni, Hatîp", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/156-157.

²⁵ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sîbeveyhi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/130-134.

²⁶ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sîbeveyhi", 37/130-134.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları'ndan çıkan bu kitap, konularla ilgili izahatları gayet anlaşılır ve sade bir dille yapmış ve okuyucunun kolay bir şekilde konuları anlamasına yardımcı olmuştur. Bundan dolayı Arap Dili'yle ilgilenen çoğu kişinin bildiği ve mütalaa ettiği bir kitap haline gelmiştir.

'*el-Usûl fî'n-Nahv*' kitabı, nahiv ilminin konularını ele alan önemli eserlerden bir tanesidir ve Ebû Bekr Muhammed b. Sehl İbnu's- Serrâc tarafından telif edilmiştir. Üzerinde pek çok şerh ve haşiye bulunmaktadır. Nahivle ilgili malumatlar içerdiğinden dolayı bu eserden istifade edilmiştir. Eser Abdülhüseyin el-Fetlî tarafından üç cilt olarak basılmıştır.²⁷

'*Esrâru'n-Nahv*' eserinin de müellifi olan İbn Kemal Paşa'nın kaleme aldığı '*el-Felâh fî Şerhi'l-Merâh*' adlı kitap, Arapça sarf kitabıdır ve sarf ilmiyle ilgili pek çok malumat içerdiğinden dolayı bu çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır. Bu eser, Ahmed b. Ali b. Mesud'un yazmış olduğu '*Merâhu'l-Ervâh*' isimli kitabın şerhlerinden bir tanesidir.²⁸

Bu çalışmada istifade edilen çalışmalardan bir diğeri de Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın müellifi olduğu '*Me'âni'l-Kur'ân*' adlı eseridir. Eser filolojik bir Kur'an-ı Kerim tefsiridir. Asıl adı '*Tefsîru Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân ve Me'ânîhi*' olan bu kitap, Kur'an lafızlarıyla ilgili lugavî açıklamalarda bulunmuş, kelimelerin kökenlerine kadar inceleme yapıp okuyucuya malumatlar sunmuştur.²⁹ Kelimelerle ilgili bu denli derin bilgiler veren el-Ferrâ, sarf ve nahiv ilimleriyle bağlantılı hemen hemen her konuya değinmiştir.

Feridun Emecen'in yazmış olduğu '*Selim I*' ve '*Süleyman I*' başlıklı ve TDV İslâm Ansiklopedisi'nde yayımlanan makaleleri, İbn Kemâl Paşa'nın '*Esrâru'n-Nahv*' isimli eserinin yazıldığı dönem incelenirken, o dönemde hüküm sürmüş olan padişahlara da değinilmesi hasebiyle başvurulmuş kaynaklar arasındadır. Zira İbn Kemal Paşa, bir Osmanlı şeyhülislamıdır ve mezkûr padişahlar tarafından kendisine güvenilen ve devletine sadık olan biridir. Bundan dolayı, Osmanlı'daki siyasi ve askeri yapı mütalaa edilirken, bu padişahlar hakkında da mutlaka malumat verilmesi gerektiğinden DİA'nın bu iki yazısından da müstefit olunmuştur.

Ünver Günay'ın 2003 senesinde Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanan '*XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme*' adlı makalesi, Osmanlı'daki sosyal yapı ve toplumun yaşam biçimi incelenirken kaynak olarak kullanılan makaleler arasındadır. Bu makalede toplumun nasıl geçindiği ve

²⁷ Hüseyin Yazıcı, "İbnü's-Serrâc", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/205-206.

²⁸ Kenan Demirayak, "Merâhu'l-Ervâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/165-166.

²⁹ Şükrü Arslan, "Me'âni'l-Kur'an", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/208.

hayatını nasıl idame ettirdiği, o dönemdeki âdet ve gelenekler, toplumun din yapısı ve diğer dinlerle olan ilişkisi hakkında bilgiler verilmiştir.³⁰

Bu kaynakların yanında, TDV İslâm Ansiklopedisi'nde yayımlanmış olan Hulusi Kılıç'ın *'el-İnsâf'*, Enes Erdim'in *'İbn Usfür ve Arap Diline Katkıları'*, Abdülbaki Turan'ın *'İbn Mâlik et-Tâî'*, Mustafa Sami Benli'nin *'el-Mufasssal'*, Mehmet Reşit Özbalıkcı'nın *'Katrü'n-Nedâ'*, Abdülbaki Turan'ın *'el-Elfiyye'*, Hulusi Kılıç'ın *'Lisânü'l-Arab'*, İsmail Duşmuş'un *'Kazvîni, Hatîp'*, Hüseyin Yazıcı'nın *'İbnü's-Serrâc'*, Kenan Demirayak'ın *'Merâhu'l-Ervâh'*, Şükrü Arslan'ın *'Meâni'l-Kur'an'* adlı çalışmaları da kullanılan kaynaklar arasında yer almaktadır.

Ayrıca bu çalışmada Kur'an-ı Kerim'deki; Bakara, Âli-İmran, A'râf, Beyyine, Yûsuf, Nebe, Mâûn, R'ad, Tâhâ, Mutaffifîn, Ankebût, Mâide, Enfâl, Nahl, Mülk, Enbiyâ, Kehf, Nur, Meryem, Sad, Zâriyât ve Mürselât sûrelerinde yer alan çeşitli ayetler, farklı farklı konular işlenirken istişhâd mahalli olarak kullanılmıştır. Bu sayede ele alınan bâblarda kapalı olan yerler açıklığa kavuşturulmuştur.

³⁰ Ünver Günay, "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/14 (2003), 21-47.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN KEMÂL PAŞA'NIN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ

1.1 İbn Kemâl Paşa'nın Yaşadığı Dönem

Herhangi bir şahsı araştırırken, öncelikle o dönemin siyasî ve sosyal durumunu incelemek ve o dönemdeki ilmî hayatı gözden geçirmek, araştırılacak olan kişi hakkında elde edilecek olan bilgilerin sıhhat ve selameti için önem arz etmektedir. Zira bir şahsı, yaşadığı dönemden soyutlayarak ele almak doğru bir yaklaşım olmasa gerekir. Çünkü kişinin fikir yapısını, hayal dünyasını, hatta eserlerindeki edebî sanatları bile yaşadığı dönem ve çevre etkilemektedir. Hayata çölde gözlerini açmış, orda doğup büyümüş ve oranın şartlarına göre yaşamış olan birisinin zihin dünyası ile bir adada hayata gelmiş olan birisinin fikriyatının, hayata bakış açısının ve hayal dünyasının aynı olmasını beklemek makul değildir. Bu durum, bir eser mütalaa edilmek istenildiğinde de geçerlidir. Yani bir eser tahlil edilmek istendiğinde, ilk önce o eserin yazılmış olduğu döneme, o dönemde yaşanmış olan önemli hadiseler ve vuku bulmuş olaylara bakmak gerekmektedir. Çünkü bir şahsa ya da esere bu şekilde bakmak ve ele almak, daha toparlayıcı ve bütüncü olacak ve akıllarda ‘acaba neden böyle oldu?’ veya ‘yazar burada neden böyle davranmış?’ gibi akla gelebilecek daha pek çok soruyu ortadan kaldıracaktır. Buna binaen, ele alınan bu eserde; eseri ve o eserin müellifi olan İbn Kemâl Paşa'nın yaşadığı asrı, hangi padişahlara şahitlik ettiği, o dönemde gerçekleşmiş olan önemli hadiseleri ve bunun gibi önem arz eden pek çok konuyu ele almak öncelikli olmaktadır.

İbn Kemâl Paşa'nın doğum ve ölüm tarihleri göz önüne alındığında, 15. yüzyılın yaklaşık son otuz yılında ve 16. yüzyılın ilk otuz dört senesinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı 15. yüzyılın sonlarını ve 16. yüzyılın başlarında vuku bulmuş olan olayları zikretmek gerekmektedir. Siyasî ve askerî durumları incelemeyen önce o dönemin sosyal hayatını ve toplum yapısını mütalaa etmek daha uygun olacaktır.

Osmanlı Devleti, bu yüzyıllarda tarihi boyunca yaşadığı en müreffeh dönemlerden birisini yaşamıştır. Çünkü bu dönemlerde padişahlık vazifesini yerine getirmiş olan devlet adamları, halk üzerinde otoritesini kurmuş, çıkmış oldukları seferlerden ve gerçekleştirmiş oldukları savaşlardan galibiyet elde ederek zaferlerine zafer, devletin topraklarına toprak katmışlardı. Elde edilen bu neticeler sayesinde de halkın devletine olan güveni artmış ve halkın gözünde devlet itibar ve itaat edilecek ve asla isyan edilmeyecek bir otorite haline gelmişti. Bahsi geçen bu otorite, sadece halk tarafından değil diğer ülkeler tarafından da kabul edilmişti.³¹ Sırasıyla Fatih Sultan Mehmet'in, 2. Bayezid'in, Yavuz Sultan Selim'in ve

³¹ Günay, “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, 21-47.

Kanuni Sultan Süleyman'ın devletin başında olduğu bu dönemlerde,³² devlet tarafından benimsenen hoşgörü politikası sayesinde çok uluslu ve kültürlü bir yapı oluşmuştu. Her millet istediği dine inanmak ve istediği yerde ibadet etme özgürlüğüne sahipti. Genel olarak 30 ila 40 aileden meydana gelen mahalleler, ibadethanelerin çevresine inşa edilirdi. Böylece aynı dine mensup olan kişiler, bir nevi aynı mahallede oturmuş olurlardı ve bu durum ibadetlerini daha rahat ve özgür bir şekilde gerçekleştirmelerine imkân sağlardı.³³

Müslümanlar dışında Ortodoks, Ermeni ve Yahudiler gibi üç temel milletten³⁴ oluşan Osmanlı toplumunda, yönetici sınıfında olmayan halk geçimini genellikle tarım yaparak ve ticaretle iştigal ederek sağlardı. Mezkûr olan gayrimüslimler de tıpkı Müslümanlar gibi maişetlerini idame ettirirlerdi. Bunun yanında cizye ve haraç gibi vergilere tâbî tutulan gayrimüslimler, askerlik vazifesinden muaf tutulurlar ve yönetime katılmazlardı.³⁵

İbn Kemâl Paşa zamanındaki sosyal hayata kısaca değindikten sonra şimdi de o dönemin siyasi ve askeri şartlarına, o dönemde vazife başında bulunan padişahlara ve hangi önemli savaşlar ve seferler gerçekleştirdiklerine, elde edilen zaferler sonucunda Osmanlı'nın ne gibi maslahatlar elde ettiğine, bu süreçte '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eserin müellifi olan İbn Kemâl Paşa'nın nasıl bir rol ve yöntem izlediğine ve padişahlar ile olan ilişkisine değinmek gerekmektedir.

İbn Kemâl Paşa doğduktan birkaç sene sonra Otlukbeli Savaşı gerçekleşmiştir. Bu savaş 15. yüzyılın en büyük savaşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Osmanlı ile Akkoyunlular arasında meydana gelen bu savaş sonucunda; Osmanlı Devleti Fatih Sultan Mehmet önderliğinde galip gelmiş, savaş esnasında Akkoyunlular'ın başında bulunan Uzun Hasan ordugâhını terk edip kaçmak zorunda kalmış ve Akkoyunlular yıkılma sürecine girmiştir.³⁶

Otlukbeli Savaşı'ndan üç yıl sonra, Boğdan Prensi 3. Stephan'nın Osmanlı'ya karşı gelmesi ve ödemesi gereken vergileri ödememesinin bir sonucu olarak Fatih Sultan Mehmet Boğdan Seferi'ni gerçekleştirmek zorunda kaldı. Bu seferden haberdar olan Boğdan Prensi, çözümü kaçmakta aradı ve 1476 senesinde Fatih'in Boğdan birliklerini bozguna uğratmasıyla birlikte Boğdan, Osmanlı Devleti topraklarına katılmış oldu.³⁷

³² Bilal Taşkın, "Osmanlı Entelektüel Düşüncesinin Bileşenleri: Kelâm, Felsefe Ve Tasavvuf: Kemalpaşazâde Ve Risâleleri Üzerinden Bir İnceleme", Trabzon İlahiyat Dergisi 8/2 (2021), 104-138.

³³ Günay, "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", 21-47.

³⁴ Günay, "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", 21-47.

³⁵ Günay, "XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", 21-47.

³⁶ Erhan Afyoncu, "Otlukbeli Savaşı", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/4-6.

³⁷ Abdülkadir Özcan, "Boğdan", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/269-271.

Boğdan zaferinden beş sene sonra Fatih Sultan Mehmet 49 yaşında ebedî aleme göç etti. Bu haberi alan Hristiyanlar adeta bayram etti, kiliselerde günlerce çanlar çaldı. İslam alemi cephesinde ise bu durum, büyük bir elem ve hüznün vuku bulmasına sebep oldu. Osmanlı Devleti bu haberle büyük bir sarsıntı yaşadı. Bu sarsıntıyı bir an önce bertaraf etmek ve devletin akıbetini muhafaza etmek için Fatih Sultan Mehmet'in oğlu 2. Bayezid, babasının ölümünün ardından, 27 yıldır Sancakbeyi olarak görev yapmış olduğu Amasya'dan İstanbul'a geldi ve 8. Osmanlı padişahı olarak tahta oturdu. Tahta oturmasının üzerinden çok geçmeden Akkerman ve Kili kalelerini ele geçirdi. Mezkûr kalelerin fethedilmesiyle birlikte, Kırım ile Osmanlı arasında direkt olarak karadan bir bağlantı gerçekleşmiş oldu ve Karadeniz Türk gölü haline geldi.³⁸ Bu zaferin akabinde 2. Bayezid'e Endülüs'te Müslümanlara zulmedildiği haberi ulaştı. 2. Bayezid bu zulüm karşısında derin bir kedere boğuldu. Yüzbinleri aşkın Müslüman orada öldürüldü. Hiç şüphesiz İslam aleminin en sancılı dönemlerinden birisi yaşanmıştı.³⁹

2. Bayezid döneminde yukarıdaki malumatlardan da anlaşılacağı üzere pek çok muhârebe ve sefer gerçekleştirilmiştir. İbn Kemâl Paşa'nın da 2. Bayezid'in seferlerine katıldığı bilgiler arasındadır.⁴⁰ İlimle iştiğal ettiği sıralarda askerî sınıfına dahi olduğu ve orduda yer aldığı bilinmektedir.⁴¹ İbn Kemâl Paşa, 2. Bayezid'in tahtta olduğu bu dönemde kargaşalara, huzursuzluklara ve çeşitli isyanlara şahit olmuştur. Belli bir süre geçtikten sonra tekrar ilimle meşgul olma ve ilimle ilgili yaptığı çalışmalara kaldığı yerden devam etme kararı almıştır. Osmanlı'da itibar sahibi olan Molla Lutfi ve Kestelî gibi pek çok alimden dersler almış ve kendisini yetiştirmiştir.⁴² 2. Bayezid'in talebi üzerine Türkçe olarak Osmanlı Tarihi'ni ele alan '*Tevârîh-i Âl-i Osmân*' adında bir eser telif etmiştir.⁴³ Bu eser Osmanlı'nın kuruluşundan başlamakta ve Mohaç Seferi'nin sonuna yani mîlâdî olarak 1527 yılına kadar devam etmektedir.⁴⁴

2. Bayezid 1512 senesinde vefat ettikten sonra, oğlu 1. Selim yani Yavuz Sultan Selim tahtı babasından teslim aldı ve Osmanlı'nın yükselme devri olan bu dönemi en iyi şekilde

³⁸ Mihai Maxim, "Kili", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/1-3.

³⁹ Feridun Emecen, "Selim I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/407-414.

⁴⁰ Mehmet Aktaş, *Kemalpaşazâde'nin Zihnî Varlık Risâlesi: Tahkîk Ve Değerlendirme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelâm Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 12.

⁴¹ Turan, "Kemalpaşazâde", 25/238-240.

⁴² Kahraman Bulgurcu, *Kemalpaşazâde'nin Hadis İlmindeki Yeri (Kırk Hadisler Örneği)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 8.

⁴³ Hatice Sezer, "A Sixteenth Century Intellectual And Statesman: Kemalpaşazade", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 39/67 (2020), 215-235.

⁴⁴ Turan, "Kemalpaşazâde", 25/238-240.

idare etti. Sekiz yıl gibi kısa bir sürede Osmanlı topraklarını yaklaşık 2,5 kat büyüten Yavuz Sultan Selim, daha çok doğuya seferler düzenlemiş ve bu seferler sonucunda pek çok yeri fethetmiştir.⁴⁵

Osmanlı belgelerinde adı Selim Şah⁴⁶ olarak geçen Yavuz Sultan Selim, tahta geçmeden önce 24 yılı aşkın bir süre Trabzon'da Sancakbeyi olarak görev yapmıştır. Burada görev yaptığı süre boyunca pek çok tecrübe elde etmiş ve halkın üzerinde otoritesini sağlamıştır. Nitekim bir devletin nasıl yönetileceğini, herhangi bir sorun ile karşılaşıldığında nasıl bir yol ve yöntem izleneceğini, devleti kalkındırmak ve refah seviyesini yükseltebilmek için hangi alanlarda ve ne şekilde adımlar atılacağını burada öğrenmiştir. Hâsıl olan bu deneyimler, tahta geçtiği zaman kendisine kolaylıklar sağlamış ve devleti yönetirken herhangi bir zafiyet göstermemesinde büyük bir etken olmuştur. 9. Osmanlı padişahı olan Yavuz Sultan Selim, tahta çıktıktan yaklaşık iki sene sonra Şah İsmail'in başında bulunduğu Safeviler ile Çaldıran Ovası'nda savaşmıştır. Ehli sünneti muhafaza ve müdafaa etmek, bu savaşın en büyük nedenlerinden birisidir. Zira Safeviler'e karşı mukâvemet gösterilmediği takdirde, İslam toprakları şia tehlikesiyle karşı karşıya kalacak ve onların inanç ve akidelerinden olumsuz yönde etkilenecekti. Hatta savaşa katılımın artması ve ordunun iştahla Safeviler üzerine yürümesi için, o dönemde Osmanlı'da Şeyhülislam olan İbn Kemâl Paşa da Şah İsmail ve ordusu ile savaşmanın cihad olduğu fetvâsını vermiş, alevi-sünni çatışmasında sünnilüğün muzaffer olabilmesi için herkesin üzerine düşeni yapması gerektiğini söylemiştir.⁴⁷ Nitekim bu fetvâ ile birlikte Osmanlı halkı ve ordusu bu savaşı cihad bilmiş ve muhârebe Osmanlı'nın kesin galibiyeti ile sonuçlanmıştır.

Zikredilen Çaldıran Savaşı'ndan sonra Yavuz Sultan Selim, Mercidabık Muhârebesi gibi Ridâniye ve Kâhire Muhârebeleri gibi pek çok savaş gerçekleştirmiş ve Memlûk Devleti ile gerçekleştirmiş olduğu bu savaşlardan da galibiyetle ayrılmıştır. Bu süre zarfı içerisinde İbn Kemâl Paşa, Yavuz Sultan Selim'in ve Osmanlı ordusunun yanında yer almış, maddî ve manevî desteğini esirgememiştir.⁴⁸

Kâhire Muhârebesi'nden yaklaşık üç sene sonra vefat eden Yavuz Sultan Selim'in yerine, 46 yıl gibi bir süreyle Osmanlı tarihinde en uzun hüküm süren Kanûnî Sultan Süleyman tahta geçmiştir. Yükselme döneminin önemli padişahlarından birisi olan ve Muhibbî⁴⁹ mahlasıyla bilinen Kanuni Sultan Süleyman, tahta geçtikten kısa bir süre sonra

⁴⁵ Emecen, "Selim 1", 36/407-414.

⁴⁶ Emecen, "Selim 1", 36/407-414.

⁴⁷ Turan, "Kemalpaşazâde", 25/238-240.

⁴⁸ Turan, "Kemalpaşazâde", 25/238-240.

⁴⁹ Coşkun Ak, "Süleyman 1", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/74-75.

Macaristan Krallığı'na karşı Böğürdelen ve Belgrad kuşatmalarını gerçekleştirmiş ve her ikisinde de muzaffer olmuştur. Yine Macaristan Krallığı'na karşı Mohaç ve Beçne muharebelerinden de zafer ile ayrılan Kanuni Sultan Süleyman, bir anlamda Macar Krallığı'nın da sonunu getirmiş oldu.⁵⁰ Bu iki muharebeden yaklaşık üç yıl sonra gerçekleşen Budin Kuşatması'ndan da galibiyet elde eden Kanuni Sultan Süleyman, bu kez gözünü Viyana'ya dikmişti, ancak bu sefer işler istediği gibi gitmedi ve kuşatma başarısızlıkla sonuçlandı. O dönemin Şeyhülislam'larından biri olan İbn Kemâl Paşa, gerçekleşmiş olan bu muharebelerin ve kuşatmaların hepsinde, tıpkı Yavuz Sultan Selim döneminde olduğu gibi devlete bağlılığını ve sadakatini gösterip Kanuni Sultan Süleyman'ın yanında yer almış ve devletin birliğine ve dirliğine hanel getirecek tutum ve davranışlardan kaçınmıştır. Hatta kendisinin, Safevilerin Osmanlı'ya karşı takınmış olduğu yanlış tutum ve tavırlara karşı Kanuni Sultan Süleyman'a cesaret verip onlarla savaşması gerektiğini söylediği bilinmektedir.⁵¹ Kanuni Sultan Süleyman da İbn Kemâl Paşa'nın uyarılarını dikkate almış ve Safevilere karşı savaşmaktan geri durmamıştır.⁵² Nitekim bu durum, Kanuni Sultan Süleyman'ın İbn Kemâl Paşa vefat ettikten sonra da Safevilerle savaşmaya devam etmesinden anlaşılmaktadır. Gösterdiği bu davranış ise, İbn Kemâl Paşa'nın devletine ve padişahına ne denli itaatkâr olduğunu göstermektedir.

1.2 İbn Kemâl Paşa'nın Hayatı

Asıl adı Şemseddin Ahmed⁵³ olan, Kemâlpaşazâde ya da İbn Kemâl Paşa lakaplarıyla bilinen bu meşhur devlet adamı ve dil âlimi, hicri 873 miladi 1469 senesinde Türkiye'nin Tokat ilinde dünyaya gelmiştir.⁵⁴ O dönemin en meşhur komutanlarından birisi olan Süleyman Çelebi babası, aynı şekilde Osmanlı zamanında emirlik ve komutanlık yapmış olan Kemâl Paşa ise dedesidir. Buradan hareketle; atalarının iştiğal ettikleri işlere baktığımız zaman, İbn Kemâl Paşa'nın o dönemin diğer insanlarına nazaran daha müreffeh bir hayata sahip olduğunu söyleyebiliriz. Eğer isteseydi rahat bir hayatı tercih edebilir, istekleri ve arzuları doğrultusunda yaşamına devam edebilirdi ancak o öyle yapmadı. Eğlence ve sefahati ardında bırakıp, zor ve meşakkatli bir yol olan ilim yoluna baş koydu. Kur'an-ı Kerim'i hıfz

⁵⁰ Feridun Emecen, "Süleyman I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/62-74.

⁵¹ Turan, "Kemalpaşazâde", 25/238-240.

⁵² Halil İbrahim Bulut, "Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü Kemal Paşazâde Örneği", *Dini Araştırmalar* 7/21 (2005), 179-195.

⁵³ Şemsü'd-Dîn Ahmed b. Süleymân İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv* (Nablus: Dâru'l-Fikr, 2002), 5; Hakan Tahtacı, *Kemalpaşazâde'nin Risâle-i Münîra İsimli Eserindeki Hadislerin Tahrir Ve Değerlendirilmesi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 10.

⁵⁴ Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vusul İla Tabakati'l-Fuhul* (İstanbul: Munazzametü'l-Mutemeri'l-İslâmî, 2010), 149.

etti ve hafız oldu.⁵⁵ 16. yüzyılda yaşamış olan İbn Kemâl Paşa, Molla Lutfi⁵⁶ gibi Kesteli Muslihuddin Mustafa gibi Hatibzâde Muhyiddin Efendi ve Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi gibi o dönemin ünlü âlimlerinden çeşitli mecrâlarda dersler aldı.⁵⁷ Aldığı derslere bakıldığı zaman, müellifin sadece dini alanda dersler almadığı fark edilmektedir. Kelam, tefsir, hadis ve fıkıh gibi islâmî ilimlerin yanında tarih, edebiyat, coğrafya gibi alanlarda da eğitim görmüştür ve bu alanlarda da nüfuz sahibi olmuştur.⁵⁸ Orduya katıldığı süre zarfı içerisinde bile ilimle arasına mesafe koymamış ve ilim tahsiline devam etmiştir.

Edirne kadılığı ve kazaskerlik yapmış olan İbn Kemâl Paşa, sahip olduğu ilim hasebiyle, Halep ve Üsküp medreseleri gibi pek çok medresede farklı alanlarda dersler vermiş ve devlete faydalı olabilecek öğrenciler yetiştirmiştir.⁵⁹ Hatta yetiştirdiği öğrencilerden bazıları Şeyhülislâmlık ve kadılık görevlerini üstlenmişlerdir.⁶⁰

‘Muallimi Evvel’⁶¹ unvanıyla anılan İbn Kemâl Paşa, yüce bir ahlak ve edebe sahipti. Görmüş olduğu dersler ve yaşadığı hayat onu oldukça olgunlaştırmış, her geçen gün daha da vakûr ve oturaklı bir insan haline getirmişti. Taşköprülüzâde onun hakkında iyi bir ahlaka sahip, edep timsali ve çok zeki bir insan olduğunu söylemiş, kendisini ilimde yüce ve sağlam bir dağa benzetmiştir.⁶²

Çeşitli alanlarda pek çok insanın faydalanabileceği 100’ü aşkın eser telif eden İbn Kemâl Paşa, miladi 1534 yılına tekabül eden hicri 940 senesinde Şeyhülislâmlık vazifesini îfâ ederken İstanbul’da Hakka yürüdü ve Fatih Camii’nde⁶³ cenaze namazı kılındıktan sonra mezkûr şehre defnedildi.⁶⁴

⁵⁵ Ahmet Cesur, *Kemalpaşazâde'nin Risâle Fi Tekaddümi'l-İlleti't-Tâmme 'Ale'l-Ma'lûl Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme Ve Değerlendirilmesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 5.

⁵⁶ İsa Öztürk, *Kemalpaşazâde'nin Sadruşşerîa'ya Yöneltiltiği Eleştirilerin Tespit Ve Tahlili (El-İzâh Ve Şerhu'l-Vikâye Bağlamında)* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 32.

⁵⁷ Furkan Mergen, *İbn Kemal Paşa'nın "Risâle Li Hakki'z-Zenâdika" Adlı Eseri Bağlamında Râfıza Ve Zındıklara İlişkin Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Kelâm Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 34.

⁵⁸ Yusuf Kara, *İbn Kemal Paşa'nın El-İslah Adlı Eserinde El-Vikâye'ye Yöneltiltiği Eleştirilerin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 24.

⁵⁹ Mustafa Topcu, *Kemalpaşazâde'nin Safvetü'l-Menkûlât Fî Şerhi Şurûtu's-Salât İsimli Eserinin Edisyon Kritiği Ve Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 63.

⁶⁰ Gürkan, “Kemâlpaşazâde (873/1469-940/1534)’nin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı”, 135-165.

⁶¹ Turan, “Kemalpaşazâde”, 25/238-240.

⁶² İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 8.

⁶³ Murat Ustakurt, *İbn Kemal Paşa'nın "Tefsirü'l-Fatiha" Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 26.

1.3 Eserleri

İbn Kemâl Paşa'nın kaleme almış olduğu eserler incelendiğinde; tarih, şiir, edebiyat, tasavvuf gibi daha pek çok ilim dalında eser verdiği fark edilmektedir. Tam sayısı bilinmese bile kendisinin 200'den fazla eser telif ettiği rivayet edilmektedir.⁶⁵ İbn Kemâl Paşa çok dil bildiğinden dolayı telif edilen bu eserlerden kimileri Türkçe, kimileri Arapça, kimileri ise Farsça olarak yazılmıştır. Aşağıda İbn Kemâl Paşa'nın telif etmiş olduğu eserler zikredilmiştir. Eserler, dil ve edebiyat alanında yazılmış olanlar ve diğer alanlarda yazılmış olan eserler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Çalışmanın konusu olan '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eser dil alanında olduğundan dolayı bu şekil bir ayrıma gidilmiştir ve dil ve edebiyat alanında kaleme alınan eserler hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Başlıca eserleri şunlardır:

1.3.1. Dil ve Edebiyat Alanında Yazılmış Eserleri

- 1- *el-Felâh fî Şerhi'l-Merâh*: Bu kitap, ikisi İstanbul'da biri ise Kahire'de olmak üzere toplam üç kere neşredilmiştir.
- 2- *Esrâru'n-Nahv*: Tahlil ve mütalaası yapılan nahiv konulu eserdir.
- 3- *et-Tenbîh alâ Ğalati'l-Câhil ve'n-Nebîh*: Bu risâle iki kez basılmıştır. Birincisinde Landberg, ikincisinde ise Abdulkâdir el-Mağribî bu eserin basılmasında etken rol oynamışlardır.
- 4- *Hâşiye ale'l-Misbâh*: Halihazırda Mısır Kütüphanesi'nde nüshası mevcuttur.
- 5- *Muhîtü'l-Luĝa*: Bu kitap hem Farsça hem de Arapça olarak kaleme alınmıştır.
- 6- *Risâle fî Beyân-ı Meziyyeti'l-Lisân el-Fârisiyye alâ Sâiri'l-Luĝât mâ hala el-Arabiyye*: Zikri geçen bu telif, Doktor Hüseyin Ali tarafından 1953 senesinde Tahran'da bastırılmıştır. Küçük hacimli bir risâledir ve İbn Kemâl Paşa bu çalışmasında eski Fars dilinin özelliklerinden bahsetmiştir.⁶⁶
- 7- *Risâle fî Cumû'-Teksîr*: İbn Kemâl Paşa bu çalışmasında cemi teksir sîğalarını şerhe tâbî tutmaksızın ele almıştır. Bu sîğadaki ihtilafları zikretmemiş⁶⁷ ve incelediği konular hakkında kaynak göstermemiştir.

⁶⁴ Rabia Hacer Bahçeci, *İbn Kemal Tefsirinin El-Keşşâf Geleneğindeki Yeri: Dil Ve Belâgat İlimleri Çerçevesinde Mukayeseli Bir İnceleme* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 3-4.

⁶⁵ Mükerrrem Bedizel Aydın - Büşra Seda Yılmaz, "Şeyhülislam Kemalpaşazâde'ye Ait Bir Tıp Risalesi: Fevâidü'l-Kemalpaşazâde", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2021), 169-216.

⁶⁶ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 16.

⁶⁷ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 19.

- 8- *Risâle fî Gad*: Ezher Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur. Kullanım durumuna göre te'kid ya da ihtimal ifade eden كَدْ kelimesi, bu risâlenin konusunu oluşturmaktadır.
- 9- *Risâle fî İrâbi Kelimâtin Dâiratin ale'l-Elsine*: İbn Kemâl Paşa bu risâlede îrab hususunda problemlili olan bazı kelimeleri tahlil etmiştir.⁶⁸ Küçük hacimli bir çalışmadır.
- 10- *Risâle fî Kavlihîm Ekseru min en Yuhsâ*: Oldukça küçük bir risâledir. Bu çalışmada İsm-i Tafdîl'in kullanımına dayalı malumatlar kaleme alınmıştır.
- 11- *Risâle fî Manâ'n-Nazmi ve's-Sıyâğâ*
- 12- *Risâle fî min'ed-Teb'diyye*: Beyâniyye ve Teb'diyye arasındaki farklar eserin konusunu oluşturmaktadır. Gerekli izahatlar yapılırken, Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetler ışığında konular açıklığa kavuşturulmuştur.
- 13- *Risâle fî Nisbeti'l-Cem'*: Küçük bir risâledir ve Mısır Kütüphanesinde nüshası bulunmaktadır.
- 14- *Risâle fî Tahkîki'l-Havâs ve'l-Mezâyâ*: Mısır Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır.⁶⁹
- 15- *Risâle fî Tahkîki't-Tevessuât fî Kelâmi'l-Arab*
- 16- *Risâle fî Tahkîki Ta'rîbi'l-Kelîmeti'l-A'cemiyye*: İbn Kemâl Paşa bu risâlesinde dil sözlüklerinde yer alan ve Arapça olmayan kelimelerin tahkîkini yapmıştır.⁷⁰ Halihazırda Mısır'daki bir kütüphanede nüshası bulunmaktadır.
- 17- *Risâle fî Tahkîki Vad' Kâde ve Turuki İsti'mâluhû*: Kemâlpaşazâde bu eserinde كَدْ'nin kullanımını ele almış, özel bir bölümünde ise onun hakkındaki görüşlerine yer vermiştir.
- 18- *Risâle fî Tahkîki't-Tağlîb*
- 19- *Risâle fî Tashîh-i Lafzî 'z-Zındık ve Tahkîk Ma'nâhu'd-Dakîk*: 1962 senesinde Bağdat'ta neşredilmiştir. Günümüzde Mısır kütüphanesinde nüshası bulunmaktadır.
- 20- *Risâle fî Telvîni'l-Hitâb*
- 21- *Risâle fî Vechi'l-İstisnâ*: Çok küçük hacimli bir eserdir. İstisnâ konusu hakkında çeşitli malumatlara yer verilmiştir.
- 22- *Risâle fî'l-İstiâra*
- 23- *Risâle fî'l-Mecâz*
- 24- *Risâle fî'l-Müennesâti's-Semâiyye*: Çok küçük bir hacme sahip olan risâlede, Arapçanın bir konusu olan semai müennesler yani, müenneslik alameti olmamasına rağmen

⁶⁸ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 19.

⁶⁹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 22.

⁷⁰ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 14.

Araplardan duyulduğu üzere müennes olarak kullanılan kelimeler mevzû olarak ele alınmıştır.

25- *Risâle fî'l-Müşâkele*

26- *Risâle fî'l-Üslûbi'l-Hakîm*

27- *Risâle fî't-Tedmîn*

28- *Risâle fî'l-Kelimâti'l-Muarrabe*: Selim el-Buhârî neşretmiştir. İçinde Arapların kelimelerinde kullandıkları mebnînin zıddı olan mu'rab kelimeler bulunan küçük bir sözlük niteliğindedir.⁷¹ Ayrıca temelde otuz kelime olmak kaydıyla toplamda seksen kadar kelimenin bu sözlükte incelendiği elde edilen malumatlar arasındadır.⁷²

29- *Risâle fîmâ Yeteallaku Bi'd-Damâir*: Çalışma incelendiğinde, bu risâlenin sadece nahiv hakkında olmadığı fark edilmektedir. Eserde me'ani ilmine çokça yer verilmiş, işlenen konular me'ani ilmiyle irtibatlandırılarak okuyucuya sunulmuştur. Aynı şekilde Mısır kütüphanesinde nüshası bulunmaktadır.

30- *Tağyîru'l-Miftâh ve Şerhuhû*: Mısır Kütüphanesi'nde belagat kısmında nüshası bulunmaktadır.

1.3.2. Diğer Alanlarda Yazılmış Eserleri

1- *Akâid-i İslâm*

2- *Dekâiku'l-Hakâik*

3- *Divan*

4- *ed-Dâiretü'l-Hindiyye*

5- *Efdaliyyet'ü Muhammed Aleyhi's-Selâm alâ Sâiri'l-Enbiyâ*

6- *Eşkâlü'l-Ferâiz*

7- *Fetâvâ*

8- *Fetvâ fî Hakki İbn Arabî*

9- *fî Tahkîki Murâdi'l-Kâilîn Bi-Enne'l-Vâcib Teâlâ Mûcib Bi'z-Zât*

10- *Hakikatü'r-Rûh ve'n-Nefs*

11- *Hâşiye alâ Evveli'l-İlâhiyyât min Şerhi'l-Mevâkıf*

12- *Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Celâl ale't-Tecrîd*

13- *Hâşiye alâ Tehâfütü'l-Felâsife Li-Hocazâde*

14- *Hâşiye ale't-Telvîh Li't-Teftazânî*

⁷¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 13.

⁷² Gürkan, "Kemâlpaşazâde (873/1469-940/1534)'nin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı", 139.

- 15- *Hâşiye ale'l-Hidâye*
- 16- *Islâhu'l-Vikâye ve'l-Îzâh*
- 17- *İhtilâfü'l-Mâtürîdiyye ve'l-Eş'ariyye*
- 18- *Kasîde-i Bürde Tercümesi*
- 19- *Kıssatü Hârût ve Mârût Min-Tefsîri Ebi's-Suûd*
- 20- *Muhimmâtü'l-Müftî*
- 21- *Nesâih*
- 22- *Nigâristân*
- 23- *Risâle fî Beyâni Enne'l-Vücûd Aynü Mâhiyyetih Ev Ğayruhâ*
- 24- *Risâle fî Beyâni Küfri Firavn*
- 25- *Risâle fî Beyâni'l-Akl*
- 26- *Risâle fî Beyâni'l-Hikme Li-Ademi Nisbeti's-Şer İla'llâhi Teâlâ*
- 27- *Risâle fî Beyâni'l-Vücûd*
- 28- *Risâle fî Elfâzi'l-Küfr*
- 29- *Risâle fî Enne'l-Mümkîn Lâ Yekûnü Ehade't-Tarafeyn*
- 30- *Risâle fî Fetva'r-Raks*
- 31- *Risâle fî Hakîkati'l-Cism*
- 32- *Risâle fî Hakîkati'l-Meâd*
- 33- *Risâle fî Hakîkati'l-Mîzan*
- 34- *Risâle fî Hakkı Ebeveyi'n-Nebî*
- 35- *Risâle fî Hel Yecûz En Yestenide'l-Kadîm İle'l-Müessir Em La*
- 36- *Risâle fî İhtiyâci'l-Mümkîn*
- 37- *Risâle fî İstisnâi'llâhi Mimmen fî's-Semâvâti ve'l-Arz ve Tahkîkih*
- 38- *Risâle fî Kıdemi'l-Kur'an*
- 39- *Risâle fî Ma'ne'l-Ca'l ve Mecûliyyeti'l-Mâhiyye*
- 40- *Risâle fî Sûreti'n-Nebe*
- 41- *Risâle fî Sübûti'l-Mâhiyye*
- 42- *Risâle fî Tafdîli'l-Enbiyâ ale'l-Melâike*
- 43- *Risâle fî Tahkîki Enne Esmâellahi Tevkîfiyye*
- 44- *Risâle fî Tahkîki Ennemâ Yasdüru Bi'l-Kudrati ve'l-İhtiyar La Bi'l-Kerhi ve'l-Iztırâr*
- 45- *Risâle fî Tahkîki Lafzı Çelebî*
- 46- *Risâle fî Tahkîki Lüzûmi'l-İmkân Li-Mâhiyyeti'l-Mümkîn*
- 47- *Risâle fî Tahkîki Mane'l-Eys ve'l-Leys*
- 48- *Risâle fî Tahkîki'l-İmân*

- 49- *Risâle fî Tahkîki 'l-Kavli 'l-Kâilîn Bi 'l-Hâl*
- 50- *Risâle fî Tahkîki 'l-Mucize ve Delâletihâ alâ Sıdkı Men İddea 'n-Nübüvve*
- 51- *Risâle fî Tefsîri Fâtihati 'l-Kitâb*
- 52- *Risâle fî Tefsîri Sûreti 'l-Fecr*
- 53- *Risâle fî Tefsîri Sûreti 'l-Mülk*
- 54- *Risâle fî Tekaddümi Lilleti 't-Tâmme ale 'l-Ma 'lûl*
- 55- *Risâle fî Tekfîri 'r-Revâfız*
- 56- *Risâle fî Ulûmi 'l-Hakâik ve Hikmeti 'd-Dekâik*
- 57- *Risâle fî Vücûdi 'z-Zihnî*
- 58- *Risâle fî Ziyâdeti 'l-Vücûd ale 'l-Mâhiyye*
- 59- *Risâle fî-Ma Yeteallaku Bihalki 'l-Kur 'an*
- 60- *Risâle fî 'l-Cebr ve 'l-Kader*
- 61- *Risâle fî 'l-Fakr*
- 62- *Risâle fî 'l-İmâni 'ş-Şer'*
- 63- *Risâle fî 's-Seb*
- 64- *Risâle fî Vücûdi 'l-Vâcib*
- 65- *Risâle-i Kâfiye*
- 66- *Risâletü 'l-Münîre*
- 67- *Tabîatü 'l-Afyûn*
- 68- *Tağyîrî 't-Tenkîh*
- 69- *Tarîfü 'l-Akl*
- 70- *Tevârîh-i Âl-i Osmân*
- 71- *Tiryâkü 't-Tâûn ve 'l-Vebâ*
- 72- *Yusuf ile Züleyha*

İKİNCİ BÖLÜM

ESRÂRU'N-NAHV ADLI ESERİN İÇERİK ÖZELLİKLERİ

Nahiv kelimesi ‘yönelmek, izini takip etmek, yol, yön’ gibi manalara gelmektedir.⁷³ Nahiv âlimlerinin örfünde ise ‘îrâb cihetinden kelimenin sonunun durumunun bilinmesi’ şeklinde tanımlanmaktadır.⁷⁴ Kelime ise tek lafız demektir. Yani cümleleri meydana getirirken kullanılan sözcüklerin her biri kelimedir. Kelimenin üç çeşidi vardır. Bunlar; isim, fiil ve harftir. İsimler; geçmiş, gelecek ya da şimdiki zaman gibi herhangi bir zamana delâlet etmeyen ve kendi başlarına bir anlam ifade edebilen kelimelerdir.⁷⁵ Fiil ise, zikredilen bu üç zamandan birine delalet eden kelimedir.⁷⁶ Ancak fiillerin masdarları herhangi bir zamana delâlet etmedikleri için isim olarak kabul edilmektedir. Harf ise; mücerred olarak tam bir mana ifade etmeyen, ancak fiil ya da isimle kullanıldığında kendisine anlam yüklenebilen kelimelerdir.⁷⁷

Nahiv ilmi ve kelimenin açıklaması yapıldıktan sonra ‘*Esrâru'n-Nahv*’ adlı eserin içerik özelliklerine geçmeden önce eserin diğer kitaplardan ayrılan yönlerine değinilecektir.

‘*Esrâru'n-Nahv*’ adlı eserin her ne kadar bazı çalışmalarla belli başlı konularda benzerliği bulunsa da diğer eserlerden ayrılan ve kendisini mümeyyiz kılan özelliklerinin de bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bunu daha iyi anlayabilmek için eserin yazıldığı döneme bakmak daha doğru olacaktır. Eserin yazıldığı dönem daha ziyade kadim eserlere şerh ve haşiyelerin yapıldığı, yeni çalışmaların nisbeten az olduğu bir döneme denk gelmektedir. Pek az âlim nahiv alanında yeni çalışmalar yapmaya devam ediyordu. İşte o âlimlerden bir tanesi de İbn Kemâl Paşa idi. ‘*Esrâru'n-Nahv*’ adlı eser ne bir hâşiye ne de bir şerhtir. Aksine nahiv konularının neredeyse tamamını delilleriyle birlikte ele alan bu eser, başlı başına bir nahiv kitabıdır.

‘*Esrâru'n-Nahv*’ adlı eseri diğerlerinden ayıran bir diğer özellik ise, İbn Kemâl Paşa’nın nahiv ile ilgili olan ihtilafları zikretmekten kendisini menetmesidir. Sadece parmakla gösterilecek kadar az olan birkaç hususta ihtilafları zikrettiği için yazdığı eser, karışıklıklardan ve sıkıcılıktan uzak, anlaşılması kolay ve akıcı bir kitaptır.

Yukarıdaki malumatlara ek olarak İbn Kemâl Paşa’nın eseri telif ederken son dönem nahiv âlimlerinden ziyade Sîbeveyhi, Kisâî ve Ferrâ gibi eski dönem nahiv ulemasının yazmış

⁷³ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (Beyrût: Dâr’ul-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), “Kitâbü’l-Ayn”, 4/201; İsmail Durmuş, “Nahiv”, 32/300-306.

⁷⁴ Bkz. Ali b. Mümin İbn Usfûr, *el-Mukarrib* (Bağdat: İhyâ’ut-Turâsî’l-İslâmî, 1971), 45.

⁷⁵ Cemâleddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Ensârî İbn Hişâm, *Şuzûru’z-Zeheb Fî Marifeti Kelâmi’l-Arab* (Lübnan: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 2009), 12.

⁷⁶ İbn Hişâm, *Şuzûru’z-Zeheb Fî Marifeti Kelâmi’l-Arab*, 12.

⁷⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl libni Mâlik*, thk. Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Kâhire: Dâru’l-Hicr, 2007), 10.

oldukları eserlerden istifade etmesi⁷⁸ de bu eseri diğer eserlerden ayıran bir diğer özellik olmuştur.

İbn Kemâl Paşa'nın kaleme almış olduğu '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eserine has olan özellikler zikredildikten sonra şimdi de çalışmanın konusu olan '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eserin içerik özelliklerinden bahsedilecektir.

İbn Kemâl Paşa eserine besmele, hamdele ve salveleden sonra kelimenin ögeleri olan isim, fiil ve harfin tanımı ile başlar. Gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra her birini kendi içerisinde kategorilere ayırır. İlk olarak ismin mu'rab ve mebnî olmak üzere ikiye ayrıldığını belirten İbn Kemâl Paşa, daha sonra mu'rab kelimelerin de dört ana bölümden oluştuğunu vurgulamaktadır. Bu dört kısım ise; merfûât, mansûbât, mecrûrât ve tevâbi'dir. Yedi adet merfûât bulunduğunu söyleyen İbn Kemâl Paşa, merfûâtın temel ögesi olan fâili şerh ettikten sonra kalan altı tanesinin ise ona mülhak olduğunu belirtmiş ve her biri hakkında gerekli açıklamaları yapmıştır.

İbn Kemâl Paşa fâilden sonra mübtedâ bâbına geçiş yapar ve burada çok fazla ayrıntı vermeden mübtedânın haberi konusuna giriş yapar. Bu bâbın isminin "mübtedânın haberi" şeklinde olması, İbn Kemâl Paşa'nın konuları isimlendirmede ne denli titiz olduğunun bir kanıtıdır. Zira nahiv kitaplarına bakıldığı zaman bu bâb sadece "haber" şeklinde isimlendirilmiştir.⁷⁹ İbn Kemâl Paşa'nın bu tesmiyeyi tercih etmesinin sebebi ise, inne ve kardeşlerinin haberi gibi ya da nefi cins için olan lâ'nın haberi gibi diğer haber türlerini mübtedânın haberinden ayırt etmek içindir.⁸⁰

İbn Kemâl Paşa, mübtedânın haberi bâbında tıpkı diğer konularda sergilediği tutum gibi mübtedânın haberinin tanımını yapmış, sonrasında ise örneklendirmeye giderek konuyu izah etmiştir. Bunun akabinde ise, mübtedânın haberinin birden fazla olabilmesinin câiz olduğunu, mezkûr konunun nevîlerini, hükümlerini ve hangi durumlarda haberin mübtedâya tekaddüm edebileceğini örnekler ışığında zikrettikten sonra konuyu sonlandırmıştır.⁸¹

İnne ve kardeşlerinin haberi, kâne ve kardeşlerinin ismi, leyseye benzeyen mâ ve lâ'nın ismi ve nefi cins için olan lâ'nın haberi konularını ise tanım ve misaller vererek tamamlamıştır. Böylelikle merfûât bâbı son bulmuştur. Yukarıdaki izahatlardan anlaşılacağı üzere zikrolunan bu yedi merfûât, sırasıyla teker teker işlenmiş, Arapça cümlelerden, şiirlerden ve Kur'an-ı Kerim'den çeşitli misaller verilerek mübhem konular açıklığa

⁷⁸ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 53.

⁷⁹ Zemahşerî, *el-Mufasssal*, 47.

⁸⁰ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 105.

⁸¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 105-115.

kavuşturulmuştur. Gerekli izahatlar yapılırken bazı konularda çeşitli dil âlimlerinin görüşlerine de yer verilmiştir.⁸²

Merfûâtla ilgili gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra mansûbât için ayrı bir bab açılmıştır. İbn Kemâl Paşa, mansûbâtın biri aslî yedisi ise ona mülhak olanlar olmak üzere toplam sekiz tane olduğunu eserinde belirtmiştir.⁸³ Bu sekiz mansûbâttan mef'ûl aslî iken, hâl, temyîz, müstesnâ, kâne ve kardeşlerinin haberi, inne ve kardeşlerinin ismi, nefî cins için olan lânın ismi ve leyseye benzeyen mâ ve lânın haberinin ise mef'ûlün mülhaklarının olduğunu beyan etmiştir.⁸⁴ Eserde önce mef'ûlün tanımı yapılmış ve Arapça'da mef'ûlün bih, mef'ûlün mutlak, mef'ûlün fih, mef'ûlün leh ve mef'ûlün meah olmak üzere beş adet mef'ûl olduğu zikredilmiştir. Bu mef'ûllerin her birinin ayrı ayrı tanımları yapılmış ve her biri için en az üçer örnek verilerek mef'ûllerin birbirinden farklılıkları ortaya konulmuştur.⁸⁵

Mef'ûl konusu Arapça cümleler ve Kur'an-ı Kerim'den ayetler ışığında şerh edildikten sonra, mansûbâtın bir diğer ögesi olan hâl konusuna geçilmiştir. Burada hâlin tanımı yapılmış, zül-hâl terimine değinilmiş ve hâlin çeşitlerinden de bahsedilerek hâl bâbı sonlandırılmıştır. Bu metod temyîz mevzûsunda da aynen uygulanmıştır.⁸⁶

Müstesnâya gelindiğinde, tarifin ardından iki adet örnek cümle verilmiş ve daha sonrasında hangisinin müstesnâ muttasıl ve müstesnâ munkatı' olduğu nedenleri de beyan edilerek açıklanmıştır. Bunun akabinde müstesnâ edatları zikredilmiş, her birinin hükümleri söylenmiş ve hangi şartlarda ne şekilde amel edebilecekleri açıklığa kavuşturulmuştur. İbn Kemâl Paşa bunlara ek olarak, müstesnanın hangi durumlarda sadece mansûb olabileceğini, hangi şartlar sağlanırsa sadece mecrûr olabileceğini ve hangi durumlarda merfû, mansûb ya da mecrûr olabilmesinin caiz olabileceğini gerekli açıklamalar yapıp örnekler vererek izah etmiştir.⁸⁷

Kâne ve kardeşlerinin haberi, inne ve kardeşlerinin ismi, nefî cins için olan lânın ismi ve leyseye benzeyen mâ ve lânın haberi konuları da tıpkı diğer bâblarda olduğu gibi önce tanımları yapılmış, ardından gerek Kur'an-ı Kerim'den gerek ayetlerden gerekse Arapça cümlelerden örnekler getirilerek açıklığa kavuşturulmuştur. Böylece mansûbât başlığı da nihayete ermiştir.⁸⁸

⁸² İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 39-42.

⁸³ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 43.

⁸⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 43.

⁸⁵ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 117-136.

⁸⁶ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 137-144.

⁸⁷ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 144-145-146.

⁸⁸ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 148-151.

Mecrûrât bâbına gelindiğinde, merfûât ya da mansûbât kadar uzun olmadığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Zira Arapça’da bir kelime tevâbi’ saf dışı bırakıldığında ya harfi cer ile ya da izâfet ile mecrûr olabilir. Ancak İbn Kemâl Paşa, bu bâbda sadece izâfeti ele almış, harfi cerleri ise ileride gelecek olan harf başlığı altında mütalaa etmeyi tercih etmiştir. İşte bu yüzden mecrûrât bâbı, izâfetin lugavî ve ıstılâhî tanımıyla başlar, izâfetin öğelerinden ve kaçta ayrıldığından, gerçekleşebilmesi için hangi şartların bulunması gerektiğinden, muzâaf ya da muzâfun ileyin hazfedilmesi durumunda oluşabilecek ihtimallerden bahsedilerek son bulur. İbn Kemâl Paşa bu izahatları yaparken pek çok örneğe de yer vermeyi ihmal etmemiştir.⁸⁹

Mecrûrât bölümü sonlandırıldıktan sonra tevâbi’ kısmı için ana başlık atılmıştır ve bedel, atfu’n-nesak, sıfat, te’kîd ve atfu’l-beyân gibi kelimelerin, kendilerinden önceki kelimenin harekesine tâbi oldukları belirtilmiştir. Sonrasında ise, önceki bâblarda kullanılan usul üzere hareket edilmiş ve her bir tevâbi’ kendi içerisinde ele alınarak tarifleri, şartları ve kısımları zikredilmiştir. Tevâbi’ bölümünün tamamlanmış olmasıyla, mu’rab isimler kısmı da son bulmuş oldu. İbn Kemâl Paşa, mu’rab isimleri bitirdikten sonra mebnî kelimelere giriş yapmış, işaret isimleri, zamirler, ismi mevsûller, bazı terkipler, kinâyeler, isim fiiller, sesler ve bazı zarflar olmak üzere sekiz çeşit⁹⁰ mebnî ismin bulunduğunu beyân etmiş ve sırasıyla bu konuları çeşitli örnekler vererek açıklığa kavuşturmuştur.⁹¹

Müellif İbn Kemâl Paşa, mebnî isimleri de bitirdikten sonra “mârife ve nekra” isimli bir başlık atmıştır. Her ikisinin de tanımlarını zikredip gerekli izahatları yaptıktan sonra ismin diğer kısımları ile bölümüne devam etmiş ve böylelikle nahiv meselelerinin üç ana bölümünden birisi olan “isim” bâbı nihayete ermiştir.⁹²

Fiil kısmına gelindiğinde, İbn Kemâl Paşa’nın kelimenin kısımlarından biri olan fiil için ana bir başlık attığı görülmektedir. Burada öncelikle fiilin lugavî ve ıstılâhî tarifi yapılmış ardından mâzi, muzâri ve emir olmak üzere üç kısımdan meydana geldiği belirtilmiştir. Akabinde ise mezkûr kısımların her biri teker teker ele alınmış, tanımları yapıp hükümlerinden bahsedilmiş ve örnek cümleler ışığında şerh edilmiştir. Daha sonrasında ise İbn Kemâl Paşa, müteaddî ve lâzım fiillere de değinmeyi ihmal etmemiş, hangi fiillerin müteaddî olduğunu ve hangi fiillerin lâzım fiil olduğunu gerekçeleri ve misalleriyle birlikte izah etmiştir. Son olarak ise; ef’ali kulûb, ef’ali mukârabe, ef’ali teaccüb ve ef’ali medh ve

⁸⁹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru’n-Nahv*, 152-156.

⁹⁰ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru’n-Nahv*, 170.

⁹¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru’n-Nahv*, 170-194.

⁹² İbn Kemâl Paşa, *Esrâru’n-Nahv*, 202-229.

zem gibi fiilin diğer türlerini de bir bir mütalaa edip pek çok dil âliminin görüşlerini de zikrederek fiil bâbını nihayete erdirmiştir.⁹³

Kelimenin, isim ve fiilden sonra son ögesi olan harf, bu eserin son kısmını oluşturmaktadır. Bu bâbda ilk önce harfin lugavî ve ıstılâhî olarak tanımı yapılmıştır. İbn Kemâl Paşa bu bölümde harfleri; âmil ve gayrı-âmil olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bunların içinden; ismini nasb haberini ref edenler, fiili muzâriyi cezmedenler, harfi cerler ve fiili muzâriyi nasb edenlerin âmil harfler olduğu belirtilmiş iken, kalan harflerin ise gayrı-âmil harfler olduğu söylenmiştir.⁹⁴ Mezkûr taksimat yapıldıktan sonra her bir bölüme detaylıca girilmiş, ekseri olarak Kur'an-ı Kerim'den misaller verilerek mübhem konular izahata kavuşturulmuştur. Gayrı-âmil harflere gelindiğinde ise; kullanılan metodun, âmil harflerde kullanılan metod ile aynı olduğu anlaşılmaktadır. Yani ilk önce gayrı-âmil harflerin isimleri verilmiş, akabinde ise teker teker örnekler verilerek açıklamalar yapılmıştır. İbn Kemâl Paşa burada; hurûfu't-tenbîh, hurûfu'l-icâb, hurûfu'z-ziyâde, hurûfu't-tefsîr, hurûfu'l-masdar, hurûfu'l-istifhâm, hurûfu'ş-şart harflerinin gayrı-âmil⁹⁵ harfler olduğunu zikretmiş ve eserini bu bâb ile sonlandırmıştır.⁹⁶

'Esrâru'n-Nahv' adlı eserin içerik özellikleri hakkında genel bir çerçeve çizildikten sonra şimdi de tıpkı İbn Kemâl Paşa'nın izlediği yol üzere 'Esrâru'n-Nahv' adlı eser; merfûât, mansûbât ve mecrûrât olmak üzere üç ana başlık altında toplanacak, her başlık kendi içerisinde kısımlara ayrılacak ve ağırlıklı olarak Kur'an-ı Kerim'den misaller verilerek kapalı konular açıklığa kavuşturulacaktır.

2.1. Merfû Ögelerle İlgili İçerik

İbn Kemâl Paşa, merfûât konusunu yedi kısımda ele almıştır. Bunlardan bir tanesi aslî, kalanlar ise ona mülhaktır.⁹⁷ Asıl olan fâildir. Ona mülhak olanlar ise; Mübtedâ, Haber, İne ve Kardeşlerinin Haberi, Kâne ve Kardeşlerinin İsmi, Leyse'ye Müşabih Mâ ve Lâ'nın İsmi, Linefyil Cins olan Lâ'nın Haberidir.

2.1.1. Fâil Konusu

İbn Kemâl Paşa merfûâtın aslî ögesi olan fâil ile konuları şerh etmeye başlamıştır. Arapça'da cümlenin temel olarak fiil, fâil ve mef'ûl'den oluştuğu belirtildikten sonra İbn Kemâl Paşa, fâilin görevinin cümle içerisinde işi yapan ve daima merfû olduğunu örnekler ışığında izah etmiştir. Örneğin: قَامَ زَيْدٌ (Zeyd kalktı) cümlesinde Zeyd fâildir ve merfûdur.

⁹³ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 229-262.

⁹⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 262-263.

⁹⁵ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 293-304.

⁹⁶ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 262-310.

⁹⁷ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 94.

Fâilin müzekker ya da müennes olması fâilin merfû olmasını etkilemektedir. Yani fâil müennes olduğunda da merfûluk aynen devam eder. ذَهَبَتْ زَيْنَبُ cümlesinde görüldüğü üzere cümlede fâil konumunda olan Zeynep merfû olarak gelmektedir. Mezkûr iki cümle incelendiğinde, fiil ve fâilin cinsiyet açısından birbirleriyle uyduğu fark edilmektedir. Buna ilaveten, fâil bâbına bakıldığı zaman İbn Kemâl Paşa'nın fâilin hangi durumlarda hafzedilebileceği, hangi durumlarda gizli olarak gelebileceği gibi konulara değindiği de görülmüştür.⁹⁸

2.1.2. Mübtedâ Konusu

İbn Kemâl Paşa merfûâtların ikincisi olan mübtedânın hakikaten ya da takdîren isim olduğunu belirterek mübtedâ babına giriş yapmıştır.⁹⁹ Mübtedâ lafzî avamillere bağlı değildir. Yani merfû olması için öncesinde bir kelimenin olması gerekmez. الأَسَدُ سَرِيعٌ (Aslan hızlıdır) cümlesi incelendiğinde, mübtedâ hakiki bir isimdir ve merfû olarak zikredilmiştir. Takdîrî isme ise وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ¹⁰⁰ cümlesi örnek olarak gösterilebilir. Mezkûr cümlede وَأَنْ تَصُومُوا takdîren mübtedâdır. أَنْ kelimesi masdariyyet görevi gördüğünden dolayı تَصُومُوا fiil olmaktan çıkmış ve sanki cümle تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ sekline bürünmüştür.¹⁰¹ Buna ilaveten İbn Kemâl Paşa'nın mübtedâ bahsinde 'تَسْمَعُ بِالْمُعِيدِي خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرَاهُ' atasözünü de şâhid olarak kullandığı gözlerden kaçmamaktadır. İbn Kemâl Paşa mezkûr özdeyişte تَسْمَعُ kelimesinin mübtedâ olduğunu söylemiş ve takdirinin 'تَسْمَعُ أَنْ' şeklinde olduğunu belirtmiştir.¹⁰²

2.1.3. Mübtedânın Haberi Konusu

İbn Kemâl Paşa'nın bu babı doğrudan haber olarak isimlendirmek yerine mübtedânın haberi şeklinde tesmiye etmesinin sebebi; mübtedânın haberini, inne ve kardeşlerinin haberinden ya da kâne ve kardeşlerinin haberi gibi diğer haber türlerinden ayırmak içindir. Bu tesmiyeden hareketle İbn Kemâl Paşa'nın konuları isimlendirmede ne denli titiz olduğu anlaşılmaktadır. Zira diğer haber türlerinde durumlar farklılık göstermektedir. Mübtedânın haberi merfûâtlardandır. فَاتِمٌ cümlesi incelendiğinde burada haber فَاتِمٌ kelimesidir ve görüldüğü üzere merfû olarak gelmiştir. Ancak İbn Kemâl Paşa haberin her zaman zikredilen cümledeki haber gibi müfred olarak gelmediğini ifade etmiş ve haberin bazen de fiil cümlesi olarak gelebileceğini belirtmiştir. زَيْنَبُ يَضْرِبُ örneğinde görüldüğü üzere mübtedâdan sonra fiil

⁹⁸ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 95-99.

⁹⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl libni Mâlik*, 267.

¹⁰⁰ Bakara, 2/184

¹⁰¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 104.

¹⁰² İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 104.

cümlesi haber olarak gelmiştir. Yani îrâbı; *فِعْلٌ مُضَارِعٌ مَرْفُوعٌ بِالضَّمَّةِ الظَّاهِرَةِ فِي مَحَلِّ رَفْعٍ خَبَرٌ*; şeklidir.¹⁰³

Mübtedânın haberi ile ilgili değinilmesi gereken bir diğer husus da haberin birden çok sayıda gelebileceğidir. İbn Kemâl Paşa bu durumun zorunlu olmadığını söylemiş ve haberin birden çok sayıda gelebilmesinin atıf harfleriyle mümkün olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁴ *عَاقِلٌ زَيْدٌ* و *عَالِمٌ وَ* harfinden dolayı birden fazla olarak gelmiştir.¹⁰⁵

Müellif İbn Kemâl Paşa'nın eserine bakıldığı zaman, haberin dört farklı şekilde karşımıza çıkabileceği fark edilmektedir. Bunlar; haberin tek bir isim olması, haberin fiil cümlesi olması, haberin isim cümlesi olması ve haberin şibhi cümle yani harfi cer ya da zarf ile başlayan bir cümle olmasıdır.¹⁰⁶ İbn Kemâl Paşa yukarıda zikrolunan haber çeşitlerini tek tek mütalaa etmiş, Arapça cümleler ve ayetlerle mübtedânın haberi başlığını nihayete erdirmiştir.

2.1.4. **İnne ve Kardeşlerinin Haberi Konusu**

Merfûatların bir diğeri ise 'İnne ve Kardeşlerinin Haberi'dir. İbn Kemâl Paşa burada innenin haberinin hükmü ile mübtedânın haberinin hükmünün her durumla birbirinin aynısı olduğunu belirtmiş ve sadece bir istisnâsının olduğunu vurgulamıştır.¹⁰⁷ Zira innenin haberinin, innenin isminin önüne takdim etmesi caiz değildir. Buna ilaveten, *إِنَّ فِي الدَّارِ رَجُلًا* (Muhakkak ki adam evdedir) cümlesinde olduğu gibi innenin haberi şayet ki zarf cümlesi olarak gelmiş ise, bu durumda innenin isminin önüne takdim etmesi caizdir.¹⁰⁸

2.1.5. **Cinsini Nefyeden (Olumsuzlaştıran) Lâ'nın Haberi Konusu**

Cinsini nefyeden lâ, ismini mansûb haberini ise merfû yaptığından dolayı innenin kardeşlerinden sayılmaktadır. Cinsini nefyetmesi demek, isminin bütün cinsini olumsuz yapması demektir. Bu özelliği ile normal olumsuzluk edatı olan lâdan ayrılır. Çünkü edat olan lâ, sadece bir veya daha çok şeyi olumsuz yapar ancak cins olarak o şeyi olumsuz yapmaz.¹⁰⁹ İbn Kemâl Paşa burada cinsini nefyeden lâ hakkında pek fazla detaya inmemiş hatta lânın amel edebilmesi için gerekli olan şartları dahi zikretmeden konuyu nihayete erdirmiştir.

2.1.6. **Leyse'ye Benzeyen Mâ ve Lâ'nın İsmi Konusu**

¹⁰³ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 105-115.

¹⁰⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 107.

¹⁰⁵ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 105-115.

¹⁰⁶ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 105-115.

¹⁰⁷ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 115.

¹⁰⁸ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 115.

¹⁰⁹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 115-116.

Olumsuzluk ifade ettiklerinden ve mübtedâ ve haberin başına geldiklerinden dolayı Leyse'ye benzemektedirler.¹¹⁰ İbn Kemâl Paşa bu kısmı da tıpkı cinsini nefyeden lâda olduğu gibi hızlıca giriş ve mansûb ögelerle ilgili içerik başlığına geçiş yapmıştır.

2.2. Mansûb Ögelerle İlgili İçerik

İbn Kemâl Paşa kaleme aldığı bu eserinde genel malumatlar verdikten sonra merfûât başlığı altında Arapça'da merfû olan kelimeleri incelemiş, bir kelimenin konumuna göre merfû olacağı durumları sırasıyla zikretmiştir. Merfûât bittikten sonra ise mansûbâta geçmiş ve mansûbâtın aslının mef'ûl olduğunu, diğerlerinin ise mef'ûle mülhak olduklarını belirtmiştir. Mef'ûle mülhak olanların ise şunlar olduğunu zikretmiştir: Hâl, Temyiz, Müstesna, Kâne ve Kardeşlerinin Haberi, İnne ve Kardeşlerinin İsmi, Cinsini Nefyeden Lâ'nın İsmi, Leyse'ye Benzeyen Mâ ve Lâ'nın Haberi.¹¹¹

İbn Kemâl Paşa mef'ûle mülhak olanları zikrettikten sonra mef'ûl çeşitlerini saymıştır ve beş tane mef'ûl çeşitinin olduğunu söylemiştir; mef'ûlun bih, mef'ûlun mutlak, mef'ûlun lieclih, mef'ûlun fih ve mef'ûlun meah. Bunun yanında nahivle ilgili yazılan diğer eserler incelendiğinde, Basra ve Kûfe dil ekolleri arasında mef'ûl mevzûsunda çeşitli ihtilaflar olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Örneğin; mef'ûlun bihin âmîlinin ne olduğu ya da mef'ûlun meahı mansûb kılan etkenlerin neler olduğu hakkında dil ulemâsının fikir ayrılığına düştüğü fark edilmektedir.¹¹²

Mef'ûl çeşitlerinin açıklanmasının akabinde hâl gibi temyîz gibi mef'ûle mülhak olanlar şerh edilmiş, verilen örneklerle konular açıklığa kavuşturulmuş ve konular hakkındaki anlaşılması zor hususlar giderilmiştir.

2.2.1. Mef'ûlün Bih Konusu

İbn Kemâl Paşa konuya mef'ûlün bihinin tanımını yaparak giriş yapmıştır. Mef'ûlün bih herhangi bir harfe ihtiyaç duymaksızın doğrudan fiile bağlıdır.¹¹³ Fâilin yaptığı işten yani fiilden direk olarak etkilenir. خَلَقَ اللهُ الْعَالَمَ (Allah âlemi yarattı) cümlesine bakıldığında zaman, mef'ûlün bih olan الْعَالَمَ kelimesi mansûb olarak gelmiş ve müteaddî bir fiil olan خَلَقَ lafzından direk olarak etkilenmiştir.¹¹⁴ İbn Kemâl Paşa mezkûr örnek ile konuya açıklık getirmiştir.

¹¹⁰ Taha Sadeeq Tayeb Tayeb, *el-Ehrufu'l-Müşebbehetu Bi "Leyse" (În, Lâ, Lâte, Mâ) Dirasetün Neheviyyetün Delaliyyetün Tatbikiyyetün Fi'l-Kur'ani'l-Kerim* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili Ve Belagati Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 22-47.

¹¹¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 117.

¹¹² Enes Erdim, "Basra Ve Kûfe Arap Dili Ekollerinin Âmiller Özelinde İhtilafları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2011), 85-112.

¹¹³ Zemahşerî, *el-Mufassal*, 60.

¹¹⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 120.

Ardından mef'ûlün bihinin takdim ve tehir ettiği durumları vucûben veya cevâzen olduğunu da belirterek konuyu nihayete erdirmiş ve münâdâ bâbına geçiş yapmıştır.

2.2.2. Mûnâdâ Konusu

İbn Kemâl Paşa mûnâdânın tanımını yaparak konuya giriş yapmış ve nidâ edatından sonra gelen kelimelerin mûnâdâ olarak isimlendirildiğini söylemiştir. Arapçada beş adet nidâ edatı bulunmaktadır:¹¹⁵ هَيَا ve أَيَا yakın için kullanılırken أَيَا ve هَيَا uzak için kullanılmaktadır. يَا ise hem yakın hem de uzak içindir.¹¹⁶

İbn Kemâl Paşa mûnâdânın tanımını ve nidâ edatlarını zikrettikten sonra mûnâdâyı nahiv cihetinden ele almış ve mûnâdânın iki yerde mebnî, üç yerde ise mu'rab olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷ Şayet ki mûnâdâ, müfred-alem ya da nekrai-maksûde olursa bu durumda mûnâdâ mebnî olmaktadır. Müfred-alem; Ali, Zeynep gibi olan kelimeler ve muzaaf ve şibh bil muzaaf olmayan kelimeler anlamına gelmektedir. يَا فَاطِمَةُ örneği incelendiğinde, mûnâdâ olan فَاطِمَةُ merfû olarak gelmiştir ve damme üzere mebnîdir. Çünkü kelime biraz önce zikredildiği üzere müfred-alemdir. Eğer ki mûnâdâ, يَا تَاجِرُ örneğindeki gibi nekrai-maksûde olursa, bu durumda da mûnâdâ damme üzere mebnî olmak zorundadır.¹¹⁸

İbn Kemâl Paşa mûnâdânın mebnî olduğu yerleri açıkladıktan sonra, şu üç yerde de mansûb olduğu ifade ederek mûnâdâ bahsini sonlandırmıştır; mûnâdâ muzaaf olursa, mûnâdâ şibîh bil muzaaf olursa ve mûnâdâ nekrai-gayri maksûde olursa.¹¹⁹

2.2.3. Mef'ûlün fih Konusu

İbn Kemâl Paşa ilk olarak mef'ûlün fihin zaman ve mekân zarfı olmak üzere ikiye ayrıldığını zikretmiştir. Akabinde ise aralarındaki farkları ele alarak mef'ûlün fihin ne zaman zaman zarfı ve ne zaman mekân zarfı olduğunu açıklığa kavuşturmuştur.

İbn Kemâl Paşa zaman ve mekân zarflarının cümle içerisindeki îrâblarına göre mutasarrıf ve gayrı-mutasarrıf olmak üzere ikiye ayrıldığını belirterek izahatlarına devam etmiştir. Mesela يَا gibi سَاعَةً gibi bazı kelimeler zarf anlamı taşımasına rağmen cümledeki konumlarına göre zarf olmadan da kullanılabilirler. (Cuma günü geldi) جَاءَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ (Cuma günü geldi) cümlesinde olduğu gibi يَوْمٌ kelimesi zarf anlamı taşımasına rağmen burada fâil konumunda olduğundan dolayı damme üzere merfû olmuştur. Bu kelimelere مَسَاءً, شَهْرٌ, غَرْبٌ, وَسَطٌ gibi kelimeler de örnek olarak verilebilir.¹²⁰ İbn Kemâl Paşa mutasarrıf zarfları inceledikten sonra

¹¹⁵ Muhammed b. Mustafa Hudarî, *Hâşiyetü'l-Hudarî* (Beyrût: Dâr'ul-Fikr, 2013), 642-651.

¹¹⁶ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 121.

¹¹⁷ M. Akif Özdoğan, "Arap Dilinde Mûnâdâ Ve İşlevleri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2015), 1-36.

¹¹⁸ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 121-132.

¹¹⁹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 121-132.

¹²⁰ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 133-134.

gayrı-mutasarrıf zarflar hakkında da malumat verdikten sonra mef'ûlün leh konusuna geçiş yapmıştır.

Gayrı-mutasarrıf zarflar ise cümle içerisinde sadece zarf olabilirler ve cümlede her nerede olurlarsa olsunlar zarf olduklarından dolayı mansûb olmak zorundadırlar. فَوْقَ, وَرَاءَ, أَثْنَاءَ, حَوْلَ gibi kelimeler bunlara örnektir. Burada şuna dikkat etmek gerekir ki; bu zarflar, kendisinden önce مِنْ harfi ceri gelirse mecrûr olabilirler. Tıpkı سِرْتُ مِنْ وَرَاءِهِ (Arkasından yürüdüm) cümlesinde, harfi cerden dolayı zarf anlamı taşıyan وَرَاءَ kelimesinin mecrûr olması gibi.¹²¹

2.2.4. Mef'ûlün leh Konusu

Cümle içerisinde kullanılan fiilin ne için yapıldığını ya da yapılmadığını açıklayan kelimelerdir.¹²² Niçin sorusunun cevabını verir. İbn Kemâl Paşa ضَرَبْتُهُ تَأْدِبًا (Onu edeplenmesi için dövdüm)¹²³ cümlesini örnek vererek konuyu açıklamış ve diğer bahse geçiş yapmıştır. Mezkûr cümlede görüldüğü üzere تَأْدِبًا kelimesi, fiilin ne için yapıldığını ifade etmiş ve mef'ûlün leh, diğer adıyla mef'ûlün lieclih olduğu için mansûb olarak gelmiştir.¹²⁴

2.2.5. Mef'ûlün meah Konusu

İbn Kemâl Paşa mef'ûlün meahın beraberlik ifade eden bir mef'ûl çeşidi olduğunu belirtmiştir. Daha sonrasında ise mef'ûlün meahın cümle içerisinde و harfiyle birlikte kullanıldığını ancak bu harfin atıf için kullanılan و harfi olmadığını ifade etmiştir. Aksine mezkûr harf مَعَ ile aynı anlam ifade eden وَאוּ الْمَعِيَّةِ (vâvu'l-maiyye) dir. سِرْتُ وَ زَيْدًا (Zeyd ile birlikte yürüdüm)¹²⁵ misaline bakıldığı zaman, و harfi maiyyet için kullanılmıştır ve زَيْدًا kelimesi ile birlikte cümle içerisinde mef'ûlün meah olarak yerini almıştır.¹²⁶

2.2.6. Hâl Konusu

İbn Kemâl Paşa, hâlin cümle içerisinde durum bildiren kelime olduğunu ve nasıl sorusunun cevabını verdiğini belirterek konuya giriş yapmıştır. Nitekim Mısırlı âlim İbn Hişâm, kitabında hâl bâbını işlerken hâlin tarifini هُوَ وَصَفٌ فَضْلَةٌ يَقَعُ فِي جَوَابِ كَيْفٍ (Hâl bir vasıftır ve nasıl sorusuna cevap veren bir fazlalıktır) şeklinde yapmıştır.¹²⁷ İbn Kemâl Paşa hâlin tanımını yaptıktan sonra bir cümle örnek vererek hâlin cümle içerisindeki yerini incelemiştir. أَكَلَّ الضَّيْفُ الطَّعَامَ بَارِدًا (Misafir yemeği soğuk olarak yedi) misâli mütalaa edildiğinde, hâl olan بَارِدًا kelimesinin, mef'ûl olan الطَّعَامَ kelimesinin durumunu bildirdiği görülmektedir. Hem

¹²¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 133-135.

¹²² Behâuddîn Abdullah İbn Ukayl, *Şerhu İbn Ukayl* (Dâr'ul-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 154-155.

¹²³ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 135.

¹²⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 135.

¹²⁵ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 136.

¹²⁶ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 136.

¹²⁷ Cemâleddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Ensârî İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* (Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 219.

müfred olarak geldiği için hem de başında herhangi bir illet harfi bulunmadığı için üstün olarak gelmiş ve tenvîn almıştır. الطَّعَامُ ise sâhibu'l-hâl ya da zü'l-hâl olarak isimlendirilir. Genellikle mârife olarak cümle içerisindeki yerini alır.¹²⁸

İbn Kemâl Paşa, hâlin mezkûr örnekte görüldüğü üzere müfred olabileceği gibi isim cümlesi, fiil cümlesi ya da şibh cümle de olabilmesinin mümkün olduğunu söyleyerek hâl bâbını nihayete erdirmiştir.

Hâl ile ilgili Kur'an-ı Kerim'den bir ayet örnek olarak verilebilir:

وَأَذْكُرُ رَبِّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْأَصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

“Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an. Gafillerden olma.”¹²⁹

Yukarıdaki ayette “تَضَرُّعًا” (yalvararak) ve “خِيفَةً” (ürpererek) kelimeleri hâl konumundalardır ve mansûbturlar. Allah'ı zikreden kişilerin ne hallerde O'nu tesbîh etmeleri gerektiğine işaret edilmiştir. Buna ilaveten müfred olarak geldikleri için nasb alametini de zâhiren almışlardır.

2.2.7. Temyîz Konusu

مَيِّزٌ kökünden türemiştir ve tef'îl babının masdarıdır. Cümle içerisinde kapalı olan bir şeyi ayırt etme görevine sahiptir.¹³⁰ İbn Kemâl Paşa temyîzin genellikle müfred, mansûb ve nekra olarak geldiğini belirtmiş, mübhem olan kelimenin ise mümeyyez olarak isimlendirildiğini söylemiştir. Mümeyyez ise melfûz ve melhûz olmak üzere ikiye ayrılır. Melfûz mümeyyez olan kelimeler; sayı, hacim, ağırlık ve alan manalarını taşıyan kelimelere verilen isimlerdir ve kelimedeki kapalılığın giderilmesini sağlarlar. Melhûz mümeyyez olan kelimeler ise cümledeki kapalılığı gidermektedir ve ‘hangi açıdan, hangi bakımdan’ sorularının cevabını verir. İbn Kemâl Paşa bu açıklamalardan sonra temyiz bâbını sona erdirmiş ve müstesnâ konusuna geçiş yapmıştır.

2.2.8. Müstesnâ Konusu

İstif'al babından ismi-mef'ûl olan müstesnâ kelimesinin ıstılâhî mânâsı; hâşâ gibi illâ gibi istisna edatlarından sonra gelen kelimeyi, müstesnâ minh'den yani istisnâ edatından önce gelen kelimedenden ayırmaktır, muaf tutmaktır.¹³¹ خَلَا، حَاشَا، عَدَا، غَيْرَ، سِوَى، حَاشَا، عَدَا، خَلَا edatlarıyla istisnâ yapılabilmektedir. İbn Kemâl Paşa müstesnânın tanımını, edatlarını ve ögelerini zikrettikten sonra müstesnânın merfû, mansûb ve mecrûr olabileceği durumlara da değinerek müstesnâ

¹²⁸ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 137-140.

¹²⁹ A'râf, 7/205.

¹³⁰ Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Ensârî İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik* (Beyrût: Dâr'ul-Fârûk, 2007), 295.

¹³¹ Mustafa el-Galâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-arabiyye*, 3/127.

faslına son vermiştir. İbn Kemâl Paşa'nın mezkûr bâbı açıklarken ayetlerden ve Arapça cümlelerden yararlandığını da belirtmek gerekmektedir.

Müstesnâ konusuna Kur'an-ı Kerim'den örnek vermek mümkündür:

...وَلَا تَيَاسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ

“(Yakub (A.S.) oğullarına): “... Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Muhakkak ki kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.”¹³²

Mezkûr ayette istisnâ edatı olarak “إِلَّا” kullanılmıştır ve istisnânın kullanılmasıyla birlikte Allah'ın (c.c.) rahmetinden sadece kâfirlerin ümidini keseceği anlamı ortaya çıkmıştır.

يَوْمَ يَفُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أُذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا

“Ruh (Cebrail) ve meleklerin saf saf olup durduğu gün, Rahmân'ın izin verdiği kimselerden başkası konuşmaz; (konuşan da) doğruyu söyler.”¹³³

Bir önceki ayette olduğu gibi burada da istisnâ edatı olarak “إِلَّا” kullanılmıştır. İstisnânın kullanılmasıyla, o gün Allah'ın (c.c.) izin verdiklerinden başka hiç kimsenin konuşmasının mümkün olmayacağı anlamı ortaya çıkmıştır.

2.2.9. Kâne ve Kardeşlerinin Haberi Konusu

İbn Kemâl Paşa bu kısımda كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا (Zeyd ayaktaydı) örneği ile konuyu şerh etmeye başlar. Mezkûr cümlede kânenin isim cümlesinin başına geldiği görülmektedir ve haberi olan قَائِمًا kelimesi mansûb olarak gelmiştir. Her ne kadar Kûfeliler kânenin haberine hâl¹³⁴ deseler de kelâm, kânenin haberi olmadan tam olamadığından dolayı bu görüş fâsid bir görüş olarak kabul edilmiştir.¹³⁵ İbn Kemâl Paşa daha fazla görüş farklılığını zikretmeden bu faslı nihayete erdirmiştir.

2.2.10. İnne ve Kardeşlerinin İsmi Konusu

İnne ve kardeşlerinin ismi konusu incelendiğinde İbn Kemâl Paşa'nın bu kısmı sadece birkaç mısra ile ele aldığı anlaşılmaktadır. İbn Kemâl Paşa inne ve kardeşlerinin isminin hafzedilip edilemeyeceği ile ilgili malumat vererek mevzuya giriş yapmış ve Arap şairi olan Ferazdak'ın şiirinden de bir örnek vererek bir sonraki bâba geçiş yapmıştır.

2.2.11. Cinsini Nefyeden Lâ'nın İsmi Konusu

İbn Kemâl Paşa'nın eseri incelendiğinde lânın cümle içerisindeki fonksiyonunu zikrederek konuya başladığı anlaşılmaktadır. Zira İbn Kemâl Paşa'nın cinsini nefyeden lânın ismini nasb, haberini ise ref ettiğini konunun başında zikrettiği görülmektedir. Sonrasında ise

¹³² Yûsuf, 12/87.

¹³³ Nebe, 78/38.

¹³⁴ Muhammed b. Ali Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân Alâ Şerhi'l-Üşmûnî Alâ Elfiyeti İbn Mâlik* (Beyrût: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2009), 356-388.

¹³⁵ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 148-149.

İbn Kemâl Paşa cinsini nefyeden lânın amel edebilmesi için üç şart bulunduğunu belirtmiş ve bu şartları örnekler ışığında şerh etmiştir. Son olarak ise cinsini nefyeden lânın isminin îrabı hakkında da malumat vererek konuyu nihayete erdirmiştir.

2.2.12. Leyseye Benzeyen Mâ ve Lânın Haberi Konusu

Aynı leyse gibi isim cümlesinin başına gelen mâ ve lâ, isimlerini ref haberlerini ise nasb etmektedirler. İbn Kemâl Paşa, amel ve anlam yönünden leyseye benzeyen bu iki harfin amel etme şartını; kendileri ile isimleri arasında fâsıla bulunmaması yani ittisal olması ve nefy mânasının لآ ile bozulmaması şeklinde zikretmiştir. Leyseye benzeyen mâ ve lânın amel etme şartlarına da değinildikten sonra Arapça cümle üzerinde inceleme yapılarak konu açıklığa kavuşturulmuş ve kapalılık ortadan kaldırılmıştır.

2.3. Mecrûr Öğelerle İlgili İçerik Konusu

İbn Kemâl Paşa mecrûr kelimenin tarifini yaparak konuya giriş yapmış ve Arapçada bir kelimenin ya harfî cer ile ya da izâfet ile mecrûr olabileceğini belirtmiştir. Ancak İbn Kemâl Paşa bu kısımda sadece izâfet (isim tamlaması) ve ona tâbî olanları ele almış ve örnekler ışığında şerh etmeyi tercih etmiş, harfî cerleri ise harfler başlığı altında kaleme almayı uygun bulmuştur.¹³⁶

Muzaaf ve muzafun ileyh olmak üzere iki öğeden meydana gelen izâfet, bir şeyin başka bir şeye nisbet edilmesi demektir ve Türkçe'deki isim tamlamasının karşılığıdır. Muzaafın şartı, izâfet dolayısıyla tenvinden ve nâibi tenvinden yoksun olmaktır. Nâibi tenvin ise müsennâ ve cemi müzekker sâlimin nûnu demektir. Yani muzaaf olan bir kelime tenvin alamaz ve müsennâ ve cemi müzekker sâlimin nûnunun taşıyamaz. طَالِبُ الْمَدْرَسَةِ (okulun öğrencisi) örneğine bakıldığı zaman, burada muzaaf طَالِبُ, muzafun ileyh ise الْمَدْرَسَةِ kelimesidir. Şayet طَالِبُ kelimesi muzaaf olmasaydı kelime طَالِبُ şeklinde tenvinli olacaktı. Ancak muzaaf olduğundan dolayı tenvin düşmektedir ve cümledeki konumuna göre hareke alması gerekmektedir. Aynı şekilde طَالِبَا الْمَدْرَسَةِ (okulun iki öğrencisi) örneği mütalaa edildiğinde, muzaaf olan kelimenin طَالِبَا kelimesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kelimenin aslı طَالِبَانِ olmasına rağmen طَالِبَا olarak gelmesinin sebebi ise muzaaf konumunda olmasıdır. Yani nâibi tenvinden yoksun olması gerektiğinden ötürü nun harfi düşmüştür.¹³⁷

İbn Kemâl Paşa izâfetin lafzî ve mânevî olmak üzere iki çeşit olduğunu zikretmektedir. Genel ve yaygın olarak kullanılan izâfet çeşidi ise mânevî izâfettir. Lafzî izâfetin kullanımı diğerine göre azdır ve belli başlı şartları bulunmaktadır. Amel etme şartı

¹³⁶ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 152.

¹³⁷ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 152-156.

tutan ismi-fâil, ismi-mef'ûl, sıfatı-müşebbehe gibi müştak kelimelerin mâmüllerine muzaaf kılınması durumuna lafzî izâfet denmektedir.¹³⁸ Yani bir izâfetin lafzî izâfet olabilmesi için muzaafın ismi-fâil, ismi-mef'ûl, sıfatı-müşebbehe gibi müştak bir kelime olması ve bu kelimenin amel etme şartının tutması gerekmektedir. Bunun dışında kalan izâfet çeşidi ise mânevî izâfet olarak isimlendirilmektedir.¹³⁹

İbn Kemâl Paşa izâfet çeşitlerinin tarifini ve şartlarını zikrettikten sonra örnekler vererek konuya açıklık getirmeyi tercih etmiştir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda gerekli açıklamalar yapılmıştır.

عَلِيٌّ ضَارِبٌ حَسَنًا (Ali Hasan'ı dövendir) örneğine bakıldığında, ضَارِبٌ kelimesi sıfatî bir kelimedir. Yani ismi-fâil, ismi-mef'ûl, sıfatı-müşebbehe gibi müştak olan kelime gruplarındandır ve amel etme şartı tutmuştur. Dolayısıyla حَسَنًا kelimesi ضَارِبٌ kelimesinin mâmülüdür. Bu durumda, amel şartı tutan sıfatî bir kelime mâmülüne muzaaf kılındığında yapılan bu izafet lafzî izafet olmaktadır. Lafzî izafet sonucu ise عَلِيٌّ ضَارِبٌ حَسَنٍ cümlesi meydana gelmektedir. Burada izafet şekil olarak kullanılmıştır. Yani mânâ olarak hakikatte bir izafet bulunmamaktadır ancak lafzen izafet söz konusudur. Hakiki bir izafet olmamasına rağmen lafzî izafetin yapılmasının amacı ise tahfif (hafiflik) amacı güdüldüğünden dolaydır. Çünkü bu kullanım şekli, cümlenin söylemini kolaylaştırmakta ve cümledeki ağırlığı ortadan kaldırmaktadır.

Manevî izâfete gelinecek olursa; جَاءَ غُلَامٌ حَسَنٍ (Hasan'ın kölesi geldi) cümlesi misal olarak verilebilir. Burada zikredilen cümlenin lafzî izâfet olamamasının en büyük nedeni; muzaaf olan غُلَامٌ kelimesinin ismi fâil ya da ismi mef'ûl gibi sıfatî bir kelime olmamasıdır. Bu malumatlara ziyade olarak; bazen muzaaf olan kelimenin sıfatî bir kelime olmasına rağmen amel etme şartı tutmamasından dolayı lafzî izâfetin gerçekleşmediğine de rastlanılabilmektedir. هُوَ ضَارِبٌ حَسَنٍ أَمْسٍ (O, dün Hasan'ı dövendir) cümlesi, mezkûr istisnaya verilecek güzel bir örnektir. Çünkü zâhiren bakıldığında, cümlede lafzî izâfet kullanıldığı görülmektedir. İşin detayına inildiğinde ise, cümledeki ضَارِبٌ حَسَنٍ izâfetinde muzaaf olarak yer alan ضَارِبٌ kelimesinin, yine cümlede bulunan أَمْسٍ lafzından ötürü hâl veya istikbal manası taşıyamaması hasebiyle amel edemeyeceğini ve dolayısıyla lafzî izâfetin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını belirtmek gerekmektedir. İşte bu yüzden,

¹³⁸ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 81-95.

¹³⁹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 152-156.

cümledeki izâfet çeşidi mütalaa edilirken dikkat edilmeli ve kâidelere riayet edilerek tespit edilmelidir.¹⁴⁰

İbn Kemâl Paşa, lafzî ve mânevî izâfetin ayrımını yukarıda belirtildiği gibi yaptıktan sonra mecrûrât kısmını nihayete erdirmiş ve tevâbi' başlığı ile konuları şerh etmeye devam etmiştir.

2.4. Tevâbi' Konusu

İbn Kemâl Paşa eserini kaleme alırken, merfûât ve mansûbâtta sonra mecrûrâtı izah etmiş, bir kelimenin ya harfi cer ile ya da izafetle mecrûr olabileceğini vurguladıktan sonra izafeti ayrıntılı bir şekilde ele almış, lafzî ve manevî izafete örnekleriyle birlikte eserinde yer vermiştir. Bunun akabinde ise aşağıda zikredilecek olan beş şeyin tevâbi' olduğunu ifade etmiş ve bu tâbi olanları bablar halinde açıklamıştır.¹⁴¹

2.4.1. Bedel Konusu

Söylenilen bir ifadeden gerçekte neyin kastedildiğini anlatmak için getirilen ikinci ifadedir. Bedelden sonra gelen kelime ise mübdel minh olarak isimlendirilir ve kendisinden bedel yapılan anlamına gelmektedir. İbn Kemâl Paşa bedelin tanımını yaptıktan sonra Arapçada bedelü'l-kül, bedelü'l-ba'z, bedelü'l-iştîmâl ve bedelü'l-galat¹⁴² olmak üzere 4 çeşit bedel türünün mevcut olduğunu belirtmiştir. Akabinde ise her biri hakkında misaller vererek bedel çeşitlerinin birbirlerinden farklarına işaret etmiştir. Aşağıda mezkûr bedel çeşitleri hakkında gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Bedelü'l-kül minel kül, bedel ile mübdel minhın tamamen birbirine eşit olması durumudur. Bu yüzden bir diğer ismi bedelü'l-mutâbıktır. Konunun daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için bir örnek üzerinden gitmek daha doğru olacaktır. حَضَرَتْ أُمُّ فَاطِمَةَ (Annesi Fatıma geldi) örneğine bakıldığında, فَاطِمَةَ kelimesi bedel, kendisinden önce gelmiş olan أُمُّ kelimesi ise mübdelün minh, yani kendisinden bedel yapılan kelimedir. Burada أُمُّ kelimesi ile فَاطِمَةَ kelimesinden kastedilen kişi aynı kişidir. حَضَرَتْ أُمُّ فَاطِمَةَ denildiğinde de فَاطِمَةَ denildiğinde de görüldüğü üzere anlamda herhangi bir bozukluk yada aksaklık oluşmamıştır. Bunun sebebi ise kastedilen kişinin aynı olmasıdır.

Bedelin ikincisi ise bedelü'l-ba'z minel küldür. Bu bedel çeşidinde, yukarıdaki mezkûr bedel gibi bedel ile mübdelün minh tamamen birbirinin aynısı değil ancak ondan bir kısımıdır. قَرَأَ الْمَجْلَةَ ثَلَاثًا (Derginin üçte birini okudu) misâli incelendiğinde, ثَلَاثًا bedel, الْمَجْلَةَ ise

¹⁴⁰ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 152-156.

¹⁴¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 156-157.

¹⁴² İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 157-159.

mübdelün minhtir. Derginin üçte biri, derginin tamamına eşit olmadığından ve derginin bir parçası olduğundan dolayı bu bedel türü, bedelü'l-ba'z minel kül olarak isimlendirilmiştir. Bir misal daha verilecek olursa; رَأَيْتُ عَلِيًّا قَدَمَهُ (Ali'nin ayağını gördüm) cümlesinde عَلِيًّا bedel, قَدَمَهُ ise mübdelün minhtir. Ali'nin ayağı, Ali'den bir parça olduğundan dolayı, yine aynı şekilde bu bedel türü de bedelü'l-ba'z minel küldür.¹⁴³

Bir diğer bedel çeşidi bedelü'l-iştimâldir. Bu bedel türünde, bedel ile mübdelün minhtir ne birbirinin aynısı ne de parçasıdır. Şöyle ki; أَحَبَبْتُ الشَّابَّ خُلُقَهُ (Gencin ahlakını sevdim) örneğinde, خُلُقَهُ bedel, الشَّابَّ ise mübdelün minhtir. Burada ahlak ile genç kelimesi aynı şeye denk gelmemekte ve denk gelmemekle birlikte parçası da olmamaktadır. Ahlak kelimesi genç ile irtibatlı bir kelime olduğundan dolayı bu bedel türüne de bedelü'l-iştimâl denmiştir.¹⁴⁴

Son bedel türüne gelince, bu bedele bedelü'l-galat denmektedir ve yanlışlıkla ya da hata ile söylenen kelimedden sonra doğrusunu söylemek anlamına gelmektedir. Yani bedel ile mübdelün minhtir arasında hiçbir ilişki yoktur. رَأَيْتُ عَلِيًّا حَسَنًا (Ali'yi gördüm, Ali demişim Hasan'ı gördüm) örneğinde, حَسَنًا bedel, عَلِيًّا ise mübdelün minhtir ve anlaşılacağı üzere ikisinin birbirleriyle hiçbir alakası yoktur. Burada عَلِيًّا kelimesi yanlışlıkla söylendiğinden ve sonrasında asıl söylenilmek istenen حَسَنًا kelimesi zikredildiğinden dolayı bu bedel bedelü'l-galat, bir diğer adıyla el-bedelü'l-mübâyin olarak isimlendirilmiştir.¹⁴⁵

2.4.2. el-Atfu bi'l-Hurûf Konusu

İbn Kemâl Paşa el-atfu bi'l-hurûf başlığını 'sıralı kelimelerin birbirine atıf harfleri aracılığıyla atfedilmesi' şeklinde tanımını yaparak konuya giriş yapmış ve bir diğer adının ise 'atf-ı nesak' olduğunu belirtmiştir. Zaten نَسَقَ kelimesi anlam olarak dizmek, sıra oluşturmak demektir. İbn Kemâl Paşa el-atfu bi'l-hurûf bahsinin tarifini yaptıktan sonra Arapçada dokuz çeşit atıf harfi bulunduğunu belirtmiş ve bunların; وَ، اَوْ، اَمْ، حَتَّى، ثُمَّ، اِمَّا، فاء، وَاو، لَكِنَّ ve بَلْ la, اَوْ، اَمْ، حَتَّى، ثُمَّ، اِمَّا، فاء، وَاو، لَكِنَّ harfleri olduğuna işaret etmiştir. İşte bu harfler ile, sıralı kelimeleri ya da cümleleri birbirine bağlamak işlemine atf-ı nesak denmektedir. نَجَحَ عَلِيٌّ وَ صَدِيقُهُ (Ali ve arkadaşı başardı) örneğine bakıldığında, صَدِيقُهُ ma'tûf, وَ atıf harfî, عَلِيٌّ kelimesi ise ma'tûfun aleyhtir. Burada عَلِيٌّ kelimesi, cümle içerisinde fâil ve merfû olduğundan dolayı, atıf harfinden sonra gelmiş olan صَدِيقُهُ kelimesi de merfû olarak gelmiştir. Çünkü ma'tûf, ma'tûfun aleyhin harekesine tâbidir.

¹⁴³ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 156-159; Muhammed Meşhud Hakçioğlu, "Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 48 (2020), 115-138.

¹⁴⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 156-159; Hakçioğlu, "Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar", 115-138.

¹⁴⁵ Mustafa Toprak, *Arap Dilinde Bedel-Atfu'l-Beyân Ve Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 16-27; Muhammed Meşhud Hakçioğlu, "Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar", 115-138.

Yine aynı şekilde *أَدْرُسُ صَبَاحًا لَا مَسَاءً* (Akşam değil sabah çalış) örneğinde, ma'tûf olan *مَسَاءً* kelimesinin mansûb olarak gelmesinin sebebi, ma'tûfun aleyhin cümle içerisinde zarf-ı zaman durumunda olmasından dolayıdır. Zarf-ı zaman mansûb olduğundan dolayı da *مَسَاءً* kelimesi onun harekesine tâbi olmuştur.¹⁴⁶

İbn Kemâl Paşa atıf harflerini zikrettikten ve misaller verdikten sonra atf-ı nesak hakkında daha fazla malumat vermiştir. İbn Kemâl Paşa Atf-ı nesakta, ma'tûf ve ma'tûfun aleyh arasında müzekkerlik ve müenneslik uyumu aranmadığını belirtmektedir. *رَأَيْتُ عَلِيًّا وَ فَاطِمَةَ* (Ali'yi ve Fatıma'yı gördüm) cümlesinden de anlaşılacağı üzere, müzekkerlik ve müenneslik uyumu olmamasına rağmen cümlede herhangi bir sıkıntı söz konusu değildir. el-Atfu bil-Hurûfta dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise, fiile birleşmiş olan muttasıl zamirlere direkt olarak atıf yapmanın mümkün olmadığıdır. *أَكَلْتُ وَ عَلِيٌّ* örneğinde, muttasıl zamir olan *ت* harfinden dolayı munfasıl bir zamir kullanmak gerekmektedir ve cümlenin doğrusu *أَكَلْتُ أَنْتَ وَ عَلِيٌّ* (Sen ve Ali yedi) şeklinde olmaktadır. *أَنْتَ* kelimesi mahallen merfû olduğundan dolayı *عَلِيٌّ* kelimesi de merfû olmak durumundadır.¹⁴⁷

Eğer ki zamir üzerine bir atıf yapılmak isteniyor ve bu zamirde harfî cer ile mecrûr olmuş ise bu durumda, ma'tûftan önce ma'tûfun aleyhte kullanılan harfî cerrin tekrar etmesi lazım gelmektedir. *مَرَرْتُ بِكَ وَ بَعِيٍّ* (Sana ve Ali'ye uğradım) örneği mütalaa edildiğinde, *عَلِيٌّ* kelimesinden önce *ب* harfî cerinin gelmesinin sebebi, ma'tûfun aleyh olan *ك* zamirinden önce *ب* harfî cerinin gelmiş olmasıdır.¹⁴⁸

2.4.3. Sıfat Konusu

Sıfat, bir şeyi nitelemek için kullanılan ve mevsûftan sonra gelen kelimelerdir. İbn Kemâl Paşa sıfatın tarifini zikrettikten sonra sıfatın cümle içerisinde ne için kullanıldığı hakkında malumat vermiştir. Şayet bir sıfatın mevsûfu nekra ise bu durumda sıfat genellikle tahsislik ifade eder.¹⁴⁹ *رَجُلٌ جَاهِلٌ* (Cahil bir adam) örneğinde; *رَجُلٌ* kelimesi mevsûf, *جَاهِلٌ* kelimesi ise sıfattır. Burada sıfatın nekra olarak gelmesi, tahsislik ifade edebilmek içindir. Ancak bir sıfatın mevsûfu marife olarak gelirse bu durumda sıfat tevdîh (açıklama) ifade etmektedir. *عَلِيٌّ الْجَاهِلُ* (Cahil Ali) misalinde de görüldüğü üzere, sıfat olan *الْجَاهِلُ* kelimesi, *عَلِيٌّ* kelimesine açıklık getirmiş ve Ali'nin nasıl bir kişi olduğunu açıklamıştır. İbn Kemâl Paşa mevsûfu marife olan bir sıfatın bir diğer amacının ise tazim ve senâ(övgü) için olduğunu belirtmiştir. *جَاءَنِي عَلِيٌّ الْفَاضِلُ* (Erdemli Ali bana geldi) cümlesinde, *الْفَاضِلُ* kelimesi *عَلِيٌّ* kelimesini övmüş ve onu yüceltmıştır. Bazen bu durum, mevsûfu yermek ve alçaltmak için de

¹⁴⁶ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 159-162.

¹⁴⁷ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 159-162.

¹⁴⁸ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 159-162.

¹⁴⁹ Mustafa el-Galâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye* (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1994), 127.

kullanılabilir. فَاسِقٌ (Fâsık Ali bana geldi) örneğinden de anlaşılacağı üzere, فَاسِقٌ kelimesi sıfat olarak gelmiş, عَلِيٌّ kelimesini yermiş ve onu küçültücü bir ifade olarak kullanılmıştır.¹⁵⁰

İbn Kemâl Paşa sıfatın cümle içerisinde ne amaçla kullanıldığını zikrettikten sonra sıfat ile mevsûf arasındaki ilişkiye değinmiş ve sıfatın mevsûfuna dört hususta tâbi olmak zorunda olduğunu beyan etmiştir. Eğer sıfatlanılan kelime marife ise sıfat da marife, nekra ise sıfat da nekra olmalıdır. الرَّجُلُ الْعَنِيدُ (inatçı adam) ve رَجُلٌ عَنِيدٌ (inatçı bir adam) örneklerinden fark edileceği üzere; marifelik ve nekralık hususunda, sıfat ve mevsûfun uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Bunun yanında; müzekkerlik-müenneslik, teklik-ikillik-çoğulluk ve îrab açısından da sıfatın mevsûfuna tâbi olduğu aşikârdır.¹⁵¹

İbn Kemâl Paşa sıfat-mevsûf ilişkisine de değindikten sonra son olarak Arapçada sıfatın çeşitleri hakkında malumat vermiş ve örnekler ışığında her birini açıklığa kavuşturmuştur.

Arapça'da sıfat; müfred sıfat, cümle sıfat ve şibh cümle sıfat olmak üzere üç şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Burada müfred sıfattan kasıt cümle olmayan demektir. Yani kelime olarak müfredlik söz konusu değildir. Şöyle ki; هَذِهِ سَاعَةٌ جَمِيلَةٌ (Bu güzel bir saattir) cümlesinde de هَاتَانِ سَاعَتَانِ جَمِيلَتَانِ (Bu iki güzel saattir) cümlesinde de sıfat müfred olarak gelmiştir. هَذِهِ امْرَأَةٌ أَبْوَهَا قَوِيٌّ (Bu, babası güçlü bir kadındır) örneğinde ise sıfat, أَبْوَهَا قَوِيٌّ cümlesidir ve isim cümlesi olduğu ve mevsûfu merfû olduğundan dolayı îrabı; mahallen merfu sıfat şeklinde olmaktadır. جَاءَ رَجُلٌ يَعْمَلُ فِي الشَّرْكَةِ (Şirkette çalışan bir adam geldi) misalinde ise sıfat, يَعْمَلُ فِي الشَّرْكَةِ cümlesidir ve bu örnekte de görüldüğü üzere sıfat, isim cümlesi olarak gelebileceği gibi fiil cümlesi olarak da gelebilmektedir. Son olarak ise, sıfatın şibh cümle olmasını bir örnek üzerinden inceleyecek olursak; رَأَيْتُ قِطَّةً أَمَامَ الْبَيْتِ (Evin önünde olan kediyi gördüm) misalinde, أَمَامَ الْبَيْتِ zarf cümlesidir ve sıfat olduğundan dolayı mahallen mansûb olmuştur.¹⁵²

2.4.4. Tekid Konusu

İbn Kemâl Paşa Arapça'da tekidin lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrıldığını belirterek konuya giriş yapar. Ardından her birinin nasıl meydana geldiğini ve ne amaçla yapıldığını zikreder. Arapça cümlelerden getirdiği örnekler ile de bahsi daha anlaşılır bir hale getirir.

¹⁵⁰ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 163-165.

¹⁵¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 163-165; Cemal Işık, "Arapça Sıfat Tamlamalarının Türkçe İle Karşılaştırılması", *EKEV Akademi Dergisi* 64 (2015), 41-58.

¹⁵² İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 163-165.

Tekid lafzî, lafızların tekrarlanmasıyla oluşur ve amacı, dinleyicideki şüpheyi ortadan kaldırmaktır.¹⁵³ حَضَرَ عَلِيٌّ عَلِيٌّ (Ali geldi, Ali) örneğine bakıldığı zaman, birinci عَلِيٌّ fâil ikincisi ise tekiddir. Burada tekid, fâilin îrabına tâbi olduğundan dolayı merfû olarak gelmiştir. İsmın tekrarlanmasıyla tekid oluşabileceği gibi fiilin tekrarı ile de tekid meydana gelebilir. قَعَدَ عَلِيٌّ قَعَدَ (Ali oturdu, oturdu) misalinde, قَعَدَ kelimesi iki kere tekrar etmiş ve cümlemin anlamını pekiştirmiştir. Bunlara ilaveten murâdif (eş anlamlı) kelimelerin tekrarı da tekid oluşturabilmektedir. هُوَ صَدِيقٌ رَفِيقٌ (O arkadaştır, arkadaş) cümlesinde, صَدِيقٌ ve رَفِيقٌ kelimeleri muradif yani eş anlamlı kelimelerdir ve bu iki aynı anlama gelen kelimelerin tek bir cümle içerisinde kullanılması tekid içindir ve manayı güçlendirmiştir.¹⁵⁴

İbn Kemâl Paşa lafzî tekidi izah ettikten sonra mânevî tekide geçiş yapmış ve manevî tekidin de yine aynı şekilde manayı güçlendirmek ve pekiştirmek için yapıldığını ancak bu tekidin mananın tekrar edilmesi ile oluştuğunu beyan etmiştir. Bu tekid türünde kelimenin aynısı tekrar edilmez. Belli başlı kelimelerin kullanımı ile manevî tekid meydana gelmektedir. Bunlar; أَبِيعَ، أَبِيعَ، أَبِيعَ، أَبِيعَ، أَبِيعَ، أَبِيعَ ve أَبِيعَ gibi kelimelerdir. حَضَرَ عَلِيٌّ نَفْسُهُ (Ali kendisi geldi) örneği mütalaa edildiğinde, Ali'nin bizzat kendisinin geldiğini vurgulamak için نَفْسُهُ lafzı kullanılmış ve عَلِيٌّ kelimesi merfû olduğu için, tekid olan نَفْسُهُ kelimesi de merfû olarak gelmiştir.¹⁵⁵

2.4.5. Atfu'l Beyân Konusu

Arapça'da atıf, atf-1 beyan ve atf-1 nesak olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İbn Kemâl Paşa atf-1 nesakın atıf harfleriyle yapılırken atf-1 beyanın ise herhangi bir atıf harfine ihtiyaç duymaksızın yapıldığını ifade etmektedir. Kendisinden önceki kelimeye açıklık getiren atf-1 beyan, bedelü'l-kül minel kül ile oldukça benzemektedir. Ayırt etmesi zordur. Hatta bazı kitaplarda îrab yapılırken bedelü'l-kül minel kül veya atfu'l beyân şeklinde îrab yapılır. Atf-1 beyan genellikle izah, övgü ve zem amacıyla kullanılmaktadır.¹⁵⁶

Yukarıda zikredilmiş olan beş tevâbi' değişken îrablıdır. Yani cümle içerisindeki konumundan dolayı îrab alameti değişkenlik gösterebilir. Örnek olarak sıfatı ele alacak olursak; şayet sıfatın mevsûfu merfû ise sıfat da merfû, mansûb ise sıfat da mansûb, mecrûr ise sıfat da mecrûr olmak zorundadır. Çünkü sıfat mevsûfa tâbîdir. Bir fâil ya da mef'ûl gibi değildir. Nitekim fâil her zaman merfû, mef'ûl ise her zaman mansûb olarak cümlede bulunabilir. Hiçbir fâil mansûb, hiçbir mef'ûl de merfû olamaz.¹⁵⁷

¹⁵³ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 166.

¹⁵⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 165-167.

¹⁵⁵ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 166.

¹⁵⁶ Toprak, *Arap Dilinde Bedel-Atfu'l-Beyân Ve Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı*, 40-48.

¹⁵⁷ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 156-157.

Müellif İbn Kemâl Paşa, mezkûr olan tevabî'lerden sonra, kendisinin ehemmiyet verdiği ve şerh edilmesi gerektiğini düşündüğü çeşitli konuları izah etmiş ve açıklamıştır.

2.5. Mübhem Lafızlar Konusu

Arapça'da mübhem kelimesi if'âl babından ismi mef'ûldür ve gizlemek, anlaşılması zor olmak gibi manalara gelmektedir. Mübhem kavramının, neredeyse nahiv ilminin kuruluşundan bu yana kullanılan bir ıstılah olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Sibeveyhi, Esmâ'ül-İşâra konusunu şerh ederken, bu isimlerin mübhemâttan olduğuna işaret etmiştir.¹⁵⁸ Bunun yanında Ebû Sehl el-Herevî, mübhem kavramının sadece Sibeveyhi tarafından kullanılmadığını, Basra ekolü mensuplarının da bu kavrama sık sık başvurduğunu belirtmiştir.¹⁵⁹ Mübhem lafızların ilki ismi mevsûllerdir. Tek başına bir anlam ifade etmediğinden ve kendisinden sonra gelen lafız ya da cümlelerle anlam kazandığından dolayı mübhem lafız olarak kabul edilmiştir. İsmi mevsûller hâs ve müşterek olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.¹⁶⁰ Hâs ismi mevsûl olarak adlandırılmasının sebebi ise, müfred için ayrı müsenna ve cem için ayrı ayrı çekimlerinin bulunmasından dolayıdır. Müşterek ismi mevsûllerde ise böyle bir durum söz konusu değildir.¹⁶¹

İbn Kemâl Paşa, ismi mevsûllerin ikinci çeşidinin ise müşterek ismi mevsûller olduğunu ve ذَا، ذُو، أَلْ، أَيُّ، مَا، مَنْ olmak üzere Arapçada altı adet müşterek ismi mevsûl bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁶² Bu ismi mevsûller, hâs ismi mevsûller gibi çekimlenmezler ve şekil olarak herhangi bir değişikliğe uğramazlar. Yani müfred bir kelime ya da müsenna bir kelime için ismi mevsûl kullanılmak istenildiğinde, aynı lafız doğrudan kullanılır. Bu durum müzekker veya müennes kelimeler için de böyledir.¹⁶³ Aralarında مَا ve مَنْ, diğerlerine nazaran daha sık kullanımına başvuru ismi mevsûllerdir. سَيُنْجِي مَنْ يَدْرُسُ كَثِيرًا (Çok ders çalışan kimse başarılı olacaktır) örneğinde de görüldüğü üzere, مَنْ ismi mevsûl olarak kullanılmış ve müfred müzekker için herhangi bir çekim yapılmamış, şekil değişikliğine uğramamıştır.¹⁶⁴

Kur'an-ı Kerim'de de ismi mevsûle sıkça başvurulmuş ve çeşitli konularda kullanılmıştır:

¹⁵⁸ Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber Sibeveyhi, *el-Kitab* (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988), 83.

¹⁵⁹ Ebû Sehl el-Herevî, *İsfâru'l-Fasih*, thk. Ahmed b. Saïd b. Muhammed Kaşşâş (Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1999), 212-220.

¹⁶⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, 103.

¹⁶¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 181-188.

¹⁶² İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, 103.

¹⁶³ Mustafa Meral Çörtü, *Sarf-Nahiv Edatlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008), 74.

¹⁶⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 181-188.

الْمُجْرِمُونَ بِهَا يُكَذِّبُ الَّتِي جَهَنَّمَ هَذِهِ

“(İşte bu, suçluların yalanladıkları cehennemdir.)”¹⁶⁵

Yukarıdaki ayette ‘الَّتِي’ lafzı ism-i mevsûl olarak kullanılmıştır. Burada ism-i mevsûlün müennes olarak kullanılmasının tercih edilmesi ise ‘جَهَنَّمَ’ kelimesinin müennes bir kelime olmasına dayanmaktadır.

تَفْعَلُونَ لِمَا تَقُولُونَ لِمَ آمَنُوا الَّذِينَ آيُّهَا يَا

“(Ey iman edenler. Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?)”¹⁶⁶

Saf sûresinde de tıpkı diğer sûrelerde olduğu gibi ism-i mevsûlün kullanımına sıkça rastlanılmaktadır. Mezkûr ayette ‘الَّذِينَ’ lafzı istişhad mahallidir ve muhatap cem’i müzekker olduğu için ism-i mevsûl olarak da ‘الَّذِينَ’ kelimesinin kullanılması gerekmektedir.

İbn Kemâl Paşa mübhem lafızların bir diğerinin ise Esmâül-İşâra yani işaret isimleri olduğunu belirtmiştir. Hatta işaret isimlerinin mübhem olduğunu çok eski bir dil alimi olan İbnu’s-Serrâc bile kitabında belirtmiştir.¹⁶⁷ İsmi işaretler yakın ve uzağa göre farklı kullanımlara sahiptir. Kur’an-ı Kerim’de hemen hemen her sûrede işaret isimlerine rastlamak mümkündür:

لَسَاجِرَانَ هَذَانِ إِنْ قَالُوا

“Dediler ki: “Şüphesiz bunlar (şu ikisi), iki sihirbazdır.””¹⁶⁸

Mezkûr ayette işaret ismi “هَذَانِ” lafzıdır ve işaret edilen iki müzekker sihirbaz olduğundan dolayı işaret isimlerinden “هَذَانِ” kelimesi kullanılmıştır.

...مُسْتَقِيمٍ صِرَاطٌ هَذَا فَاعْبُدُوهُ

“Öyleyse O’na ibadet edin. İşte bu, doğru yoldur.”¹⁶⁹

Yukarıdaki ayet, işaret isminin kullanıldığı ayetlerin bir diğeridir. Burada, yakındaki müzekkerler için kullanılan “هَذَا” kelimesinin işaret ismi olarak kullanılmasının sebebi, kendisinden sonra gelen “صِرَاطٌ” kelimesinin müzekker olması hasebiyledir.

Arapça’da mübhem lafız olarak kabul edilen ism-i mevsûl ve ism-i işâretler, çeşitli ayetlerden getirilen örnekler ışığında şerh edilmiştir. Müellif İbn Kemâl Paşa, bu iki mübhem lafzı şerh etmekle yetinmiştir. Diğer mübhem lafızlar ise; soru isimleri, şart isimleri, zamirler, mübhem zarflar ve kelimeler, temyize ihtiyaç duyan sayılar ve isimlerdir.

¹⁶⁵ Rahman, 55/43.

¹⁶⁶ Saf, 61/2.

¹⁶⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Sehl İbnu’s- Serrâc, *el-Usûl fi’n-Nahv*, thk. Abdülhüseyn el-Fetelî (Beyrut: Muessetu’r-Risâle, 1996); Ebû Sehl el-Herevî, *İşfâru’l-Fasih*, 212-220.

¹⁶⁸ Taha, 20/63.

¹⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/51.

İbn Kemâl Paşa mübhem lafızları izahata kavuşturmasının akabinde aşağıda zikredilecek olan konulara değinmeyi de ihmal etmemiştir.

2.6. İsmü'l-Fâil Konusu

Arapçada ismi-fâil, cümledeki işi yapan kimse demektir.¹⁷⁰ İbn Kemâl Paşa, ismi-fâilin malum fiilden türediği için malum fiil gibi amel ettiğini beyan etmektedir. Yani kendisi fiil anlamı taşıyan bir isim olması hasebiyle fiil gibi amel eder. (Öğrenci dersi çalışan mıdır?) örneği incelendiğinde, دَارَسُ kelimesinin ismi-fâil olarak geldiği görülmektedir. Yukarıda zikredilen 'ismi-fâil, malum fiilden türediği için malum fiil gibi amel etmektedir' kuralı gereği, دَارَسُ kelimesi tıpkı bir fiil gibi fâil ve mef'ûl almıştır. Mezkûr örnekte فَهِمَ التِّلْمِيذُ الدَّرْسَ ise mef'ûldür. Bu cümle aynı فَهِمَ التِّلْمِيذُ الدَّرْسَ؟ cümlesi gibidir. Nasıl ki fiil, fâil ve mef'ûl almışsa, ismi-fâil de fâil ve mef'ûl almıştır.¹⁷¹

2.7. İsmü'l-Mef'ûl Konusu

İsmi-mef'ûl, meçhul fiilden türediğinden dolayı meçhul fiil gibi amel etmektedir. أَمْ دُرُوسُ الْمَوْضُوعِ؟ (Konu çalışılmış mıdır?) misalinde, مَدْرُوسٌ kelimesi ismi-mef'ûldür ve fiil gibi amel ettiğinden ve meçhul fiilden türediğinden dolayı, الْمَوْضُوعُ kelimesi مَدْرُوسٌ kelimesinin nâibü'l-fâili olmuştur. Bu cümle tıpkı أَمْ دُرُوسُ الْمَوْضُوعِ؟ cümlesi gibidir. Kur'an-ı Kerim'den bir örnek verilecek olursa, Mutaffifin Sûresi 15. ayette şöyle buyrulmaktadır; كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ (Hayır! Onlar şüphesiz o gün Rablerinden (O'nu görmekten) menedilmişlerdir).¹⁷²

2.8. İsmi-Fâile Benzeyen Sıfat Konusu

Sıfat-1 müşebbehe, ismi fâil ve ismi mef'ûlde olduğu üzere fiil gibi amel etmektedir. Her bâbdan gelebilir ancak genellikle beşinci bâbdan elde edilmektedir. Nasıl ki ismi fâil, tesniye, cem, müzekker ya da müennes olarak çeşitli formlara dönüşebiliyorsa, sıfat-1 müşebbehe de aynı formlara dönüşebilmesi hasebiyle ismi fâile benzemektedir.¹⁷³ Buna ilaveten İbn Kemâl Paşa sıfat-1 müşebbehenin ismi fâilden iki hususta ayrıştığını belirtmektedir. Bunlardan ilki kalıbının farklı olmasıdır. Yani sıfat-1 müşebbehe, ismi fâil gibi belli kalıplara sokularak elde edilmez. Bilakis semaî yani Araplardan duyulduğu üzere kullanılmaktadır. Örneğin, حَسُنُ (güzel oldu) fiilinin sıfatı حَسُنٌ (güzel) iken, aynı bâbdan gelmesine rağmen كَثُرَ (çok oldu) fiilinin sıfatı كَثِيرٌ (çok) şeklindedir. Buradan da anlaşılacağı üzere sıfat-1 müşebbehe, ismi fâil gibi kıyas yapılarak elde edilmemektedir. Sıfat-1

¹⁷⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl libni Mâlik*, 70.

¹⁷¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 221-223.

¹⁷² Mutaffifin, 83/15.

¹⁷³ Şemsü'd-Dîn Ahmed b. Süleymân İbn Kemâl Paşa, *el-Felâh fi Şerhi'l-Merâh* (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1937), 86.

müşebbehenin ismi fâilden ayrılan ikinci özelliği ise, kalıcı olmasıdır. Daha açıklayıcı bir ifadeyle; خَرَجَ (çıktı) fiilinin ismi fâili خَارِجٌ (çıkan) kelimesidir ve bu ismi fâil, kişi ya da herhangi bir canlı çıktıktan sonra çıkma hükmünü yitirmiştir. Ancak bir nesneye güzel denildiği zaman, güzellik vasfı kısa bir süre sonra izâle edilemeyeceğinden dolayı kalıcılık ifade eder. هَذَا الْبَيْتُ جَمِيلٌ (Bu ev güzeldir) misalinde, جَمِيلٌ sıfattır ve evin güzel olma vasfı kalıcı olduğu için güzellik hükmünü devam ettirmektedir.¹⁷⁴

2.9. İsmü't-Tafdîl Konusu

İbn Kemâl Paşa ismi-tafdîlin iki şeyi mukayese etmek için ya da bir şeyin diğerlerinden daha üstün olduğunu belirtmek için kullanıldığını ve sülâsî mücerred kelimelerden istikâk ettiğini beyan ederek bahse giriş yapmıştır. Genellikle أَفْعَلٌ vezninde geldiğini de ifade ettikten sonra bir örnek ile konuyu izah etmiştir. عَلِيٌّ أَفْضَلُ تَلْمِيذٍ فِي الْمَدْرَسَةِ (Ali okuldaki en kısa öğrencidir) örneğinde, أَفْضَلُ lafzının ismi-tafdîl ve أَفْعَلٌ kalıbında kullanılmasının yanı sıra, sülâsî bir kelime olan فَضَلَ (kısa oldu) fiilinden müştak olduğu da gözlerden kaçmamaktadır.

İbn Kemâl Paşa ismi-tafdîl ile ilgili genel bir çerçeve çizdikten sonra konunun daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda belirtilmiş olan detaylara değinmiştir.

Şayet ismi-tafdîl, مِنْ harfî ceri ile birlikte kullanılırsa veya nekraya muzaaf olursa bu durumlarda ismi-tafdîl, müfred ve müzekker olarak kullanılmaktadır. الْآبَاءُ أَفْضَلُ مِنَ الْأَوْلَادِ (Babalar evlatlardan daha üstündür) misali mütalaa edildiğinde, ismi-tafdîl olan أَفْضَلُ kelimesi, مِنْ harfî ceri ile beraber kullanıldığından dolayı ismi-tafdîl, müfred ve müzekker kalıbında istimal edilmiştir.

İsmi-tafdîlin nekraya muzaaf olmasına ise عَائِشَةُ أَكْبَرُ مُهَنْدِسَةٍ (Ayşe en büyük mühendistir) cümlesi örnek olarak verilebilir. Burada أَكْبَرُ ismi-tafdîli, nekra bir isim olan مُهَنْدِسَةٍ kelimesine muzaaf olduğu için ismi-tafdîl, müfred ve müzekker olarak kullanılmıştır.

İsmi-tafdîlin nekraya muzaaf olması durumunun zikredilmesinin akabinde, mârifeye muzaaf olmasını da gözden geçirmek gereklidir. Eğer ismi-tafdîl marifeye muzaaf olursa, müfred müzekker şeklinde gelmesi de kendisinden önceki kelimeye sayı ve cinsiyet bakımından tâbî olması da caizdir. Bu durumda ismi-tafdîl olan kelimeyi iki şekilde de kullanmakta herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. Buradan hareketle فَاطِمَةُ أَطْوَلُ الطَّبِيبَاتِ (Fâtıma bayan doktorların en uzunudur) cümlesi ile فَاطِمَةُ طَوَّلَى الطَّبِيبَاتِ (Fâtıma bayan doktorların en uzunudur) cümlelerinin kullanımının caiz olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁷⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 224-227.

İsmi-tafdîl, lâm-1 tarifli yani ال'lı olarak geldiği takdirde, kendisinden önceki kelimeye cinsiyet ve sayı cihetinden tâbî olması gerektiğini de şerh düşmek gerekmektedir. جَاءَتْ الْمُهَنْدِسَاتَانِ (İki kısa bayan mühendis geldi) örneğinde ismi-tafdîl, müennes ve tesniye formunda gelmiş olan الْفُصْرَيَانِ kelimesidir. Kendisinden önceki kelimeye cinsiyet ve sayı bakımından ittibâ etmesinin sebebi ise lâm-1 tarifli olarak gelmiş olmasıdır.

Kur'an-ı Kerim'de ismi-tafdîl ile ilgili pek çok ayet bulunmaktadır:

يَعْلَمُونَ كَانُوا لَوْ الْعَنْكَبُوتِ لَبَيِّتِ الْبُيُوتِ أَوْ هُنَّ وَإِنَّ بَيْنَهُ إِتَّخَذَتْ الْعَنْكَبُوتِ كَمَثَلِ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ دُونَ مَنْ اتَّخَذُوا الْأَدْيَانَ مَثَلٌ

“Allah'tan başka dostlar edinenlerin durumu, örümceğin durumu gibidir. Örümcek bir yuva edinir; halbuki yuvaların en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi!”¹⁷⁵

Mezkûr ayette ism-i tafdîl 'أَوْ هُنَّ' (en çürüğü) kelimesidir. Burada yuvalar arasında en çürük yuvanın örümcek yuvası olduğu vurgusu yapılmaktadır.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا...

“Allah'ın mescidlerinde O'nun isminin anılmasını yasak eden ve oraların yıkılmasına çalışan kimseden daha zalim kim vardır?”¹⁷⁶

Bakara sûresinin yüz on dördüncü ayeti ism-i tafdîlin bulunduğu ayetlerin bir diğeridir ve burada müzekkerler için kullanılan ve “أَفْعُلُ” vezninde gelen “أَظْلَمُ” kelimesi ism-i tafdildir.

2.10. Ef'âlü'l-Kulûb Konusu

Kalpten sudûr eden fiiller olması hasebiyle bu fiillere 'Ef'âlü'l-Kulûb' adı verilmiştir.¹⁷⁷ İsim cümlesinin başına gelmelerinden ötürü diğer fiillerden farklıdırlar ve mübtedâ ve haberin hareketlerini fetha yaparak onları birinci ve ikinci mef'ûle dönüştürmektedirler. İbn Kemâl Paşa yukarıdaki gibi konuya giriş yaptıktan sonra iki mef'ûl alan fiilleri; bilmek manasına gelen, zan manasında olan ve değiştirme bildiren fiiller olmak üzere üç gruba ayırmıştır. أَلْفَى ve وَجَدَ (buldu), رَأَى (gördü), عَلِمَ ve دَرَى (bildi), تَعَلَّمَ (bil ki) fiilleri, ef'âlü'l-yakîn yani bilmek manasına gelen fiillerdir. عَلِمْتَ أَبَاهُ بَخِيلًا (Onun babasının cimri olduğunu bildin) örneğinde, عَلِمَ fiili bilmek manasına gelen fiillerden olduğundan dolayı, isim cümlesinin başına gelmiştir ve mübtedâ ve haberi mef'ûle çevirmiştir. Cümlenin aslı ise أُوهُهُ بَخِيلٌ (Onun babası cimridir.) şeklindedir.¹⁷⁸ حَسِبَ, خَالَ, ظَنَّ, زَعَمَ (zannetti, sandı) ve هَبَّ (farzet) fiilleri ise zan manası taşıyan fiillerdir. Aynı şekilde mübtedâ ve haberin başına

¹⁷⁵ Ankebût, 29/41.

¹⁷⁶ Bakara, 2/114.

¹⁷⁷ Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Ma'rûf bi İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 2/30; İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 243.

¹⁷⁸ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 243-245.

gelen bu fiiller, mübtedâyı birinci, haberi ise ikinci mef'ûle dönüştürmektedir. ظَنَنْتُ الْبَيْتَ (Evi küçük zannettim) cümlesinin aslı; الْبَيْتُ صَغِيرٌ (Ev küçüktür) şeklindedir ve ef'âlü'l-kulûb fiillerinden ظَنَّ'nin cümlelerin başına dahil olmasıyla birlikte, mübteda ve haber, birinci ve ikinci mef'ûl olarak cümle içerisinde yerini almıştır.¹⁷⁹

İbn Kemâl Paşa ef'âlü'l-kulûb'un son grubunun ise اِتَّخَذَ (edindi), رَدَّ (çevirdi), حَوَّلَ, جَعَلَ, صَيَّرَ (çevirdi, kıldı) anlamlarına gelen ve değiştirme bildiren fiiller olduğunu beyan ederek mevzuya devam etmiştir. اِتَّخَذَتْ عَائِشَةُ فَاطِمَةَ صَدِيقَةً (Ayşe Fatma'yı arkadaş edindi) misali mütalaa edildiğinde, فَاطِمَةَ ve صَدِيقَةً kelimelerinin اِتَّخَذَتْ fiilinin birinci ve ikinci mef'ûlleri olduğu anlaşılmaktadır. Mezkûr örnekte anlam olarak ise, bir halden başka bir hale geçme durumu söz konusudur. Nitekim Fatma ile Ayşe'nin arkadaşlığı yeni başlamıştır.¹⁸⁰

Şayet mübtedâ ya da haber ef'âlü'l-kulûba ait olan fiillere tekaddüm ederse, bu durumda zikrolunan fiiller anlamlarını korumuş olsalar dahi amel edemez yani mübtedâ ve habere hareke bakımından etki edemezler. İbn Kemâl Paşa'nın zikretmiş olduğu istisnayı daha iyi kavrayabilmek için صَدِيقُكَ قَوِيٌّ ظَنَنْتُ (Arkadaşın güçlüdür zannettim) cümlesi örnek olarak verilebilir. Ef'âlü'l-kulûba ait olan ظَنَنْتُ fiili, mübtedâ ve haberden sonra geldiğinden dolayı amel edememiş ve iki mef'ûl alamamış olmasına rağmen anlamını da muhafaza etmiştir.¹⁸¹

2.11. Nâkıs Fiiller Konusu

Her fiile bir merfû gereklidir. Eğer fiil, o merfû ile kelam olmak bakımından tamam olur ve başka bir şeye de ihtiyaç duymazsa, bu fiiller tam fiil olarak isimlendirilir. Şayet mansûb bir mâmûle ihtiyaç duyarsa o zaman da nâkıs fiil olarak adlandırılır. O fiilin merfûsu kendisinin ismi, mansûbu ise haberi olarak cümle içerisinde bulunur. Bu tür nâkıs fiiller ancak ve ancak mübtedâ ve haberin başına gelmektedir.

Arapçada nahiv ilmi ile ilgili yazılmış olan eserler mütalaa edildiğinde, pek çok musannifin nâkıs fiilleri on üç fiil olarak zikrettiği fark edilmektedir. Bu fiiller; كَانٌ، صَارَ، أَضْحَى، ظَلَّ، بَاتَ، مَا دَامَ، مَا زَالَ، مَا بَرِحَ، مَا انْفَكَّ، مَا فَتِيَ، لَيْسَ، أَمْسَى fiilleridir. Ancak Sîbeveyhi, nâkıs fiilleri şerh ederken, mezkûr fiillerden yalnızca كَانٌ، صَارَ، مَا دَامَ، لَيْسَ fiillerini nâkıs fiiller başlığı altında zikretmiş ve sonrasında ise bazı fiilleri onlara mülhak olarak ele almıştır.¹⁸²

İbn Kemâl Paşa yukarıda zikredilmiş olan bütün nâkıs fiillerin haberlerinin kendilerine tekaddüm etmesinin caiz olduğunu ancak مَا ile başlayan fiillerin bundan müstağni olduğunu

¹⁷⁹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 243-245.

¹⁸⁰ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 243-245.

¹⁸¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 243-245.

¹⁸² İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 246.

belirtmiştir. لَيْسَ de ise haberinin kendisine tekaddüm etmesi, Sîbeveyhe göre caiz olmamakla birlikte Basralılar, لَيْسَ de tıpkı diğer fiiller gibi haberinin kendisine tekaddümünü kabul eder fikrini savunmuşlardır.¹⁸³

Kur'an-ı Kerim'de nâkıs fiilleri ihtiva eden pek çok ayet bulunmaktadır:

وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

“[İsâ (a.s.) şöyle dedi:] İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine şahit (kontrolcü) idim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen her şeye hakkıyla şahit olansın.”¹⁸⁴

Yukarıdaki ayette “كُنْتُ” (-idim), “مَا دُمْتُ” (-dığım müddetçe) ve “كُنْتُ” (-idin) olmak üzere üç tane nâkıs fiil bulunmaktadır. Tam fiillerden farklı olarak nâkıs fiillerin isimleri ve haberleri bulunmaktadır. Mezkûr ayette de aynı durum söz konusudur.

وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبِرُهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ
لِلْعَبِيدِ بِظُلْمٍ لَّيْسَ اللَّهُ وَأَنَّ أَيْدِيكُمْ قَدَّمْتُمْ بِمَا ذَلِك

“Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura ‘Tadın bakalım yangın azabını’ diyerek canlarını alırken bir görseydin! İşte bu, ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir ve kuşkusuz Allah kullara asla zulmedici değildir.”¹⁸⁵

Mâide sûresi, nâkıs fiillerin kullanıldığı ayetlere sahip olan sûrelerden bir tanesidir. Burada “لَيْسَ” lafzı nâkıs fiildir ve “لَيْسَ بِظُلْمٍ لِلْعَبِيدِ” cümlesi, “أَنَّ” lafzının haberi konumunda olduğundan dolayı mahallen merfûdur.

2.12. Mukârabe Fiilleri Konusu

İbn Kemâl Paşa Arapçada كَادَ، أَوْشَكَ ve كَرَبَ olmak üzere üç adet yaklaşma fiilinin bulunduğunu beyan etmektedir. Türkçeye ‘neredeyse, -e üzere’ şeklinde tercüme edilmektedir. كَادَ الْأَبُ يَبْكِي (Baba neredeyse ağlayacaktı) örneği incelendiğinde, الْأَبُ kelimesi كَادَ الْأَبُ أَنْ كَادَ lafzının ismi, كَادَ ise mahallen mansûb olmak üzere كَادَ’nin haberidir. Bu cümle كَادَ الْأَبُ أَنْ كَادَ (Baba neredeyse ağlayacaktı) cümlesi ile aynıdır demek mümkündür. Çünkü mukârabe fiillerinden olan كَادَ، İbn Kemâl Paşa’nın da ifade ettiği üzere، أَنْ ile beraber de أَنْ lafzı olmadan da kullanılabilir.¹⁸⁶ Yani iki türlü kullanımı da câizdir. Ancak daha çok أَنْ’siz kullanımının yaygın olduğunu belirtmek gerekir.¹⁸⁷

¹⁸³ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru’n-Nahv*, 250.

¹⁸⁴ Mâide, 5/117.

¹⁸⁵ Enfâl, 8/50-51.

¹⁸⁶ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru’n-Nahv*, 252-253.

¹⁸⁷ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru’n-Nahv*, 250-254.

يَكَادُ fiili de كَادَ ile aynı anlam ve kullanıma sahiptir. أَوْشَكَ ise, mana olarak كَادَ ile aynı, kullanım olarak ise daha çok أَنْ ile beraber istimal edilmesi hasebiyle farklılık göstermektedir. Şunu da izah etmek gerekir ki; mukârabeye fiillerinin haberi daima fiili muzârî olarak gelmektedir. Yani mezkûr cümleyi كَادَ الْأَبُّ بِأَكْيَا şeklinde tasarruf etmek caiz değildir ve hiçbir dil alimi tarafından münasip görülmemiştir.¹⁸⁸

Kur'an-ı Kerim'de bu fiillerle ilgili pek çok örnek mevcuttur. İki misal vermek mukârabeye fiillerini daha iyi kavrama açısından yeterli olacaktır:

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشْوًا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Şimşek, neredeyse görmelerini yok edecekti. Şimşek, aydınlık verince ışığında yürürler; üzerlerine karanlık çökünce de oldukları yerde kalakalırlar. Allah dileyince onların işitme ve görme yeteneklerini tamamen yok ederdi. Kuşkusuz, Allah'ın gücü her şeye yeter.”¹⁸⁹

Bakara sûresinde mevcut olan bu ayette, “يَكَادُ” lafzı mukârabeye fiilidir. “الْبَرْقُ” kelimesi onun ismi olduğu için merfû, “يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ” cümlesi ise, “يَكَادُ” lafzının haberi konumunda olduğundan dolayı mahallen mansûbtur.

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah, göklerin ve yerin nurudur (aydınlaticısıdır). O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. O lamba bir billur içindedir; o billur da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan çıkan yağdan tutuşturulur. (Bu öyle bir ağaç ki) yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese bile ışık verir. (Bu ışık) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruyla hidayete iletir. Allah insanlara (işte böyle) misal verir; Allah her şeyi bilir.”¹⁹⁰

Mezkûr ayette “يَكَادُ” kelimesi mukârabeye yani yaklaşma fiilidir. Kendisinden sonra gelen “زَيْتُهَا” lafzı kendisinin ismi, “يُضِيءُ” fiili ise haberidir.

2.13. Teaccüb Kalıpları Konusu

Arapça'da يَعْجَبُ-عَجِبَ (şaşırmak, garipsemek) fiilinden türeyen teaccüb fiilleri, herhangi bir şeye hayranlık ya da şaşkınlığı vurgulamak için tercih edilen fiillerdir ve

¹⁸⁸ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 250-254.

¹⁸⁹ Bakara, 2/20.

¹⁹⁰ Nûr, 24/35.

Arapça'da bulunan iki kalıp ile bu vurgulanmak istenen duygular açığa çıkarılabilmektedir. Bu iki kalıp مَا أَفْعَلُهُ ve أَفْعَلُ بِهِ kalıplarıdır. İbn Kemâl Paşa bu kalıpların da aynı fiiller gibi çekimlerinin bulunduğunu ifade etmektedir. مَا أَجْمَلُ الْقَصْرَ (Ne kadar güzel bir saray) cümlesi örnek olarak verilebilir. Burada teaccüb ifade etmek için مَا أَفْعَلُهُ kalıbı kullanılmıştır. الْقَصْرُ kelimesi ise mef'ûlün bih olduğundan dolayı mansûb olarak gelmiştir.¹⁹¹

Teaccüb fiillerinin ikincisi olan أَفْعَلُ بِهِ kalıbına ise أَجْمَلُ بِالْقَصْرِ (Ne kadar da güzel bir saray) misali örnek olarak verilebilir. İbn Kemâl Paşa, mezkûr cümlede teaccübün أَفْعَلُ بِهِ kalıbında geldiğini ve her ne kadar tercüme olarak birinci kalıba benzese de anlam olarak daha kuvvetli olduğunu belirtmiştir.¹⁹² Zira أَفْعَلُ بِهِ kalıbı mana olarak مَا أَفْعَلُهُ kalıbından daha güçlü bir teaccübü ifade etmektedir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki; bazı dil alimleri teaccüb kalıplarında fâsılanın caiz olmadığını, yani amil ile mâmülün arasının herhangi bir kelimeyle açılmaması gerektiğini savunurken, Arap dili ve edebiyatı âlimi olan el-Mâzinî ise; âmil ile mâmül arasında bir fâsıla var ve bu fâsıla zarf ile gerçekleşmiş ise, bu durumda fâsılanın caiz olduğunu ifade etmektedir.¹⁹³ Yani مَا أَحْسَنَ الْيَوْمَ عَلَيَّ (Ali bugün ne kadar da güzel) cümlesi, el-Mâzinî'ye göre caizdir ve herhangi bir problem teşkil etmemektedir.¹⁹⁴

Teaccüb fiilleriyle ilgili yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'den örnek vermek mümkündür:

أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُوتَنَّا لَكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

“Bize gelecekleri gün (gerçekleri) ne iyi işitip ne iyi görecekler! Ama zalimler bugün apaçık bir sapıklık içindedirler.”¹⁹⁵

Meryem sûresinde geçen bu ayette “أَسْمِعْ بِهِمْ” (Ne iyi işitecekler) ve “أَبْصِرْ” (Ne iyi görecekler) kelimeleri “أَفْعَلُ بِهِ” kalıbında bulunan ve teaccüb ifade eden kelimelerdir. Şunu da ifade etmek gerekir ki; “أَسْمِعْ بِهِمْ” lafzından sonra arada atıf harfi bulunması ve aynı teaccüb vezninde gelmelerinden dolayı “أَبْصِرْ” lafzından sonra bulunan “بِهِمْ” lafzı mahzûf olmuştur. Yani takdir “أَبْصِرْ بِهِمْ” şeklindedir.

النَّارَ عَلَىٰ أَصْبَرَ هُمْ فَمَا بِالْمَغْفُورَةِ وَالْعَذَابَ بِالْهُدَى الضَّلَالَةَ اشْتَرَوْا الَّذِينَ أُولَٰئِكَ

“İşte bunlar hidayeti verip sapkınlığı, bağışlanmayı verip azabı satın alanlardır. Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar(!)”¹⁹⁶

¹⁹¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 254-256.

¹⁹² İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 254-256.

¹⁹³ Hâlid b. Abdillâh Ezherî, *Şerhu't-Tasrih Alâ't-Tevdih* (Beyrût: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 397-398.

¹⁹⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 255.

¹⁹⁵ Meryem, 19/38.

Yukarıda geçen ayette diğer ayetten farklı olarak ‘أَفْعِلْ بِهِ’ kalıbı yerine ‘مَا أَفْعَلَهُ’ kalıbı kullanılmıştır. ‘مَا أَصْبَرَ هُمْ’ (Ne kadar da dayanıklılar) lafzı, sapıtan kimselerin ateşe karşı ne kadar da sabırlı olduklarını belirtmek içindir. Ancak burada kinaye (alay) söz konusudur. Zira Allah’ın (c.c.) gazabının zerresine dayanmaya kimsenin gücü de sabrı da yetmez.

İbn Kemâl Paşa’nın zikretmiş olduğu bu iki kalıp, kıyâsî olan yani fiilin belli bir kalıba sokularak ve belli kaideler çerçevesinde elde edilmesiyle oluşan teaccüb kalıplarıdır. Bu iki kalıbın dışında semâî olarak da bir şeye duyulan şaşkınlığı ya da hayret kalışı ifade etmek mümkündür. Ancak müellif İbn Kemâl Paşa, kıyâsî teaccüb kalıplarını şerh etmekle yetinmiş, semâî olanlarla ilgili herhangi bir bilgiye yer vermemiştir.¹⁹⁷

2.14. Medih ve Zem Fiilleri Konusu

İbn Kemâl Paşa medh fiilinin نِعْمَ , zem fiilinin ise بِئْسَ olduğunu ifade ederek konuya giriş yapmıştır. Mezkûr iki lafız; Basralılara, Kûfelilerden olan Kisâî’ye ve cumhûra göre fiili mâzîdir.¹⁹⁸ Kûfelilerden bir gruba ve Ferrâ’ya göre ise bu lafızlar isim olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁹

Zikredilen bu iki fiilin fâilleri; ال’lı ya da ال ile mârife olmuş olan bir kelimeye muzaaf olarak gelmektedir. Bir de bu fâil, nekra ile temyîz edilmiş bir zamir olarak da karşımıza çıkabilmektedir. نِعْمَ الرَّفِيقُ أَبُو بَكْرٍ (Ebubekir ne güzel bir dosttur) örneği incelendiğinde, نِعْمَ medh fiildir ve fetha üzere mebnîdir. الرَّفِيقُ fâil, أَبُو بَكْرٍ ise mahsûsun bil-medh olarak isimlendirilir. İrab açısından ise; نِعْمَ fiili mâzî, الرَّفِيقُ fâil, أَبُو بَكْرٍ ise muahhar mübtedâdır. نِعْمَ الرَّفِيقُ cümlesi ise, fiil ve fâiliyle beraber mukaddem haberdir ve mahallen merfû konumundadır. Bu misalden anlaşılacağı üzere, mahsûsun bil-medh olan kelime, fâile mutâbık olarak gelir ve onunla müzekkerlik-müenneslik ve müfred-müsennâ ve cemîlik hususunda mutâbakat gösterir. Aynı durum mahsûsun biz-zem kelimesi için de geçerlidir.²⁰⁰

نِعْمَ خَلِيلُ الْأَبِ إِبْرَاهِيمَ (İbrahim ne güzel bir baba dostudur) cümlesi mütalaa edildiğinde, fâilin ال ile mârife olmuş olan bir kelimeye muzaaf olarak geldiği görülmektedir. Nitekim fâilin bir diğer şekli budur. إِبْرَاهِيمَ kelimesi muahhar mübtedâ, نِعْمَ خَلِيلُ الْأَبِ ise mukaddem haber olarak îrablanmaktadır.²⁰¹

¹⁹⁶ Bakara, 2/175.

¹⁹⁷ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 254-256.

¹⁹⁸ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Muhammed Muhyî Abdülhamîd (Kâhire: Dâr'ul-Fikr, 2011), 86.

¹⁹⁹ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 86.

²⁰⁰ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 257-261.

²⁰¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 257-261.

Son olarak fâilin nekra ile temyîz edilmiş bir zamir olarak gelmesine ise نِعْمَتْ إِمْرَأَةً رَيَّانٌ (Reyyân bir kadın olarak ne güzeldir) cümlesi örnek olarak verilebilir. Bu misalde نِعْمَتْ fiilinin tahtında müstetir bir هِيَ zamiri bulunmaktadır ve nekra bir lafız olan إِمْرَأَةً kelimesi ile temyîz edilmiştir.²⁰²

İbn Kemâl Paşa eğer ki mahsûs olan kelime, karîne ile bilirse bu durumda hazfedilmesinin caiz olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bunun örnekleri bulunmaktadır. Konunun izahı açısından bir örnek verilebilir:

وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلَاكُمْ نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ

“Eğer (imandan) yüz çevirirlerse, bilin ki Allah sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır.”²⁰³

Mezkûr ayette “نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ” cümlesi medh (övgü) ihtivâ etmektedir. ‘نِعْمَ الْمَوْلَىٰ’ ibaresinden murad olunan ise الله (c.c.) dır. Ayette bir karîne olması, ikinci defa Allah lafzının tekrar edilmesine ihtiyaç bırakmamıştır.²⁰⁴

İbn Kemâl Paşa, medh ve zem fiillerini zikrettikten sonra, bu kelimelerle aynı anlamı ve görevi taşıyan bir fiilin daha olduğunu belirtmiştir. Bu fiillerin ilki, نِعْمَ ile aynı anlama gelen حَبَّأً lafzıdır. Başına لَ getirildiğinde ise بِنْسٍ anlamını taşımaktadır. Bu kelimedeki حَبَّ fiil, دَا ise fâil olarak îrablanmaktadır. Kullanımı نِعْمَ ve بِنْسٍ fiillerine nazaran azdır ve methetmek veya hicvetmek için حَبَّ ve دَا lafızlarının terkîbiyle elde edilen حَبَّأً fiili tercih edildiğinde, fâil ile mahsûs arasında müzekkerlik-müenneslik ya da müfred-müsenna ve cemîlik hususunda uyum aranmamaktadır. Yani حَبَّأً الْكَرْمُ (Cömertlik ne güzeldir), لَأَ حَبَّأً النَّمِيمَةُ (Dedikodu ne kötüdür) ve حَبَّأً الْمَرْأَةُ زُحْلٌ (Zuhal ne güzel bir kadındır) cümlelerinin kullanımı caizdir ve fâil ile mahsûs arasında mutâbakat olmamasına rağmen herhangi bir sıkıntı teşkil etmemektedir.²⁰⁵

Medh ve zem fiillerini daha iyi kavrayabilmek adına Kur'an-ı Kerim'den iki örnek verilebilir:

أُولَٰئِكَ جَزَاءُ هُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ

“İşte onların mükâfatı, Rableri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlerdir. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!”²⁰⁶

²⁰² İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 257-261.

²⁰³ Enfâl, 8/40.

²⁰⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 257-261.

²⁰⁵ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 257-261.

²⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/136.

Âl-i İmrân sûresinde geçen bu ayet, medh üslûbunun istimal edildiği ayetlerin bir diğeri. “وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ” (Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir) cümlesi, sâlih amel işleyenlerin mükâfatının ne denli güzel ve hayırlı olacağına delâlet etmektedir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَيُسْنَ الْمَصِيرُ

“Rablerini inkâr edenler için cehennem azabı vardır. O, ne kötü dönüştür!”²⁰⁷

Mezkûr ayette zem (yerme) fiili kullanılmıştır. “وَيُسْنَ الْمَصِيرُ” (O, ne kötü dönüştür!) cümlesi, Allah’ı (c.c.) inkar eden kimselerin dönüş yerlerinin ne kadar kötü olduğunu ifade etmektedir.

2.15. Harflerin Gramatik Özellikleri

Müellif İbn Kemâl Paşa; nâkıs fiiller, ismi tafdîl, kalbî fiiller, işaret isimleri, mukârebe fiilleri ve mübhemâtlar gibi Arap dilinde sarfî ve nahvî olarak ehemmiyet arz eden başlıkları, ağırlıklı olarak ayetler ışığında mütalaa ettikten sonra cer harfleri (harfî cerler), tenbîh harfleri, icab harfleri, tefsir harfleri gibi bazı harf çeşitlerine de harf başlığı altında kitabında yer vermiştir. Şimdi bu birkaç harf çeşidi, Arapça cümleler ve ayetlerle izah edilecek ve ince nüanslar açığa çıkarılacaktır.

2.15.1. Cer Harfleri Konusu

Sözlükte; “sürüklemek, çekmek, taşımak, asılmak” gibi manalara²⁰⁸ gelen cer kelimesinin ıstılâhî anlamı ise:

"مَا وَضِعَ لِإِفْضَاءِ الْفِعْلِ أَوْ مَعْنَاهُ إِلَى مَا يَلِيهِ" (Fiil veya fiil manasında olan kelimelerin anlamını, kendisinden sonra gelen isimlere taşımak için vaz edilen harflerdir)²⁰⁹ şeklindedir. Yani harfî cerler, cer ettiği kelime ile fiil arasında bir bağlantı kurmaktadır ve kurmuş oldukları bu bağlantı hasebiyle “İzâfet Harfleri” olarak da isimlendirilmektedirler.²¹⁰

İbn Kemâl Paşa Arapça’da on sekiz tane harfî cerin bulunduğunu ifade etmiştir. Bunlar; الباء، من، إلى، عن، على، اللام، في، الكاف، حتى، رُبَّ، واو القسم، تاء القسم، حاشا، مُذْ، مُنْذُ، خلا، عدا، لولا harfleridir ve her biri ayrı ayrı anlamlar ihtiva etmektedir. İbn Kemâl Paşa, mezkûr harfî cerlerin her birine teker teker değinmiş ve örnekler vererek harfî cerlerin manalarını izahata kavuşturmuştur.

Yapılan mütalaaalar sonucunda harfî cerlerin sayısı konusunda dil ulemâsı arasında ihtilaf bulunduğu fark edilmektedir. Zira bazı alimler Arapçada yirmi adet cer harfî

²⁰⁷ Mülk, 67/6.

²⁰⁸ Mehmet İpşirli, “Cer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/388-389; Mevlüt Sarı (İstanbul: Bahar Yayınevi, 1982), “el-Mevârid Li’t-Tullâb”, 209.

²⁰⁹ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Mu ‘cemü’t-Ta ‘rifât* (Kâhire: Darü’l-Fazîle, 2010), 76.

²¹⁰ Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân Alâ Şerhi’l-Üşmûnî Alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, 302-308.

bulduğunu ve لَعَلَّ ve كَيْ lafızlarının da harfi cer olduklarını iddia etmişlerdir. İbn Kemâl Paşa ise mezkûr iki lafzı harfi cer olarak kabul etmemiş ve harfi cerlerin on sekiz tane olduğunu savunmuştur.²¹¹

2.15.2. Tenbîh Harfleri Konusu

İbn Kemâl Paşa Arapça'da genel manada üç adet tenbîh harfi bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlar أَلَا ve هَا، أَلَا harfleridir. أَلَا ve أَلَا harfleri أَلَا ve أَلَا lafızlarının tahfif edilmiş halidir. Tenbîh harflerinden murâd edilen; gaflet ve dalgınlık halinde olan muhâtabı uyarmaktır. Bu harfler; isim, fiil ya da soru cümlesi ayırt etmeksizin kelâmın her türlü çeşidinde bulunabilir. هَذَا وَ هَا أَنْتَ cümlesi, tenbîh harfinin cümle içerisinde kullanımına örnek olarak verilebilir.²¹²

2.15.3. İcab/Onay Harfleri Konusu

İbn Kemâl Paşa اِي، اَجَلْ، اَجْر، اَبْلَى، نَعَمْ ve اِنَّ olmak üzere Arapça'da altı adet icab harfi olduğunu ve bu harflerin hepsinin muhâtaba cevap vermek amacıyla kullanıldığını belirtmektedir. Ancak icab harflerinin aslı ve en çok kullanılanı نَعَمْ lafzıdır. Çünkü bu lafız, kullanım ve istîmâl bakımından diğerlerine nazaran daha geniştir. Nitekim اَبْلَى lafzı, sadece olumsuz soru cümlelerine cevap olarak kullanılabilir. Âraf Sûresi'nin 172. ayeti اَبْلَى'nın kullanımına bir örnek olarak verilebilir:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

*“Hani Rabbin Âdem oğullarının bellerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine şahit tutarak: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sormuştu. Onlar da: “Evet, şahitlik ederiz ki sen bizim Rabbimizsin” demişlerdi. Böyle yaptık ki kıyâmet günü: “Doğrusu bizim bundan haberimiz yoktu!” demeyesiniz.”*²¹³

Yukarıda bulunan ayette icab (onay) harflerinden اَبْلَى kullanılmıştır. Çünkü olumsuz soru cümlelerinin cevabı اَبْلَى ile verilebilmektedir. Nitekim burada اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) şeklinde olumsuz bir soru bulunmaktadır ve buna binâen اَقَالُوا اَبْلَى (Evet, sen bizim Rabbimizsin) şeklinde cevap verilmesi münasip olmaktadır.

اَجَلْ ve اَجْر harfleri, اَبْلَى gibi kendisinden önceki ifadeyi sabit kılmak ve onaylamak için istîmâl edilmektedir. Bu harflerin arasından اَبْلَى lafzı, اَجَلْ manasındadır ve diğer ikisi gibi soruda kullanılması caiz değildir. اِي harfi ise, ancak ve ancak kasem(yemin)

²¹¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 270.

²¹² İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 293.

²¹³ A'râf, 7/172.

lafzıyla beraber kullanılabilir. أَجَاءَ عَلِيٌّ؟ (Ali geldi mi?) sorusuna إِيّی ile cevap verilmek istendiğinde cümle إِيّی وَاللّٰهِ (Vallahi evet) yani ‘Evet Ali geldi.’ olarak ya da yemin anlamını ihtiva eden başka bir kâsem lafzı kullanılarak cevap verilmesi gerekmektedir.²¹⁴

²¹⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 294-295.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESERİN METOD VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

3.1. İbn Kemâl Paşa'nın *Esrâru'n-Nahv*'deki Tasnif Metodu

İbn Kemâl Paşa, daha önce de bahsedildiği üzere eserini merfûât, mansûbât ve mecrûrât olmak üzere üç ana başlık altında incelemiştir. Eserin konu sıralaması ve yapılan taksimatlar çalışmanın muhtevâ bölümünde ele alındığından dolayı burada tekrar etmeye gerek duyulmamıştır.

Çalışmanın konusu olan “*Esrâru'n-Nahv*” adlı eser incelendiğinde, diğer eserlerle benzerliklerinin olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; İbnü'l-Hâcib'in Kâfiye'sine ve Zemahşeri'nin Mufasssal'ına bakıldığı zaman konu başlıkları açısından İbn Kemâl Paşa'nın *Esrâru'n-Nahv*'i ile örtüştüğü fark edilmektedir. Zira İbnü'l-Hâcib'in Kâfiye adlı eseri de tıpkı İbn Kemâl Paşa'nın *Esrâru'n-Nahv* adlı eseri gibi “Merfûât, Mansûbât, Mecrûrât” olmak üzere üç temel başlık altında ele alınmış ve sonrasında alt başlıklar şerh edilmiştir. Buna ek olarak, İbn Kemâl Paşa'nın bu eseri yazarken kullandığı usul ve metod göz önüne alındığında, kullanılan yöntemin Zemahşeri'nin ‘*el-Mufasssal*’ kitabında kullandığı metod ile de çok benzer olduğu görülmektedir.²¹⁵ Gerek fiiller gerekse harfler izah edilirken yapılan taksimatlara bakıldığı zaman aralarındaki fark yok denecek kadar azdır. Bazı yerlerde çok ufak farklılıklar, bazı yerlerde ise sadece sıralamada değişiklikler bulunmaktadır.²¹⁶

“*Esrâru'n-Nahv*” adlı eser mütalaa edildiğinde, tasnif açısından benzerlik gösterdiği bir diğer eserin ise İbn Hişâm'a ait “Şuzûru'z-Zeheb” adlı eser olduğu fark edilmektedir. Zira İbn Kemâl Paşa'nın “*Esrâru'n-Nahv*” adlı eserine bakıldığı zaman İbn Hişâm'ın mezkûr eserinden çokça etkilendiğini rahatlıkla söylemek mümkündür. Çünkü İbn Hişâm'ın yaptığı tasnif ile İbn Kemâl Paşa'nın yaptığı tasnif birbirine çok benzemektedir. İbn Hişâm da tıpkı İbn Kemâl Paşa gibi sırasıyla kelimenin tanımını yapar, çeşitlerini söyler ve cümle ile ilgili de bazı bilgiler verdikten sonra eserini “Merfûât, Mansûbât, Mecrûrât” olmak üzere üç ana bölüme ayırır. Ancak her iki eserin de temel bölümleri aynı olmasına rağmen aralarında bazı farkların bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir. Mezkûr iki eser incelendiğinde bu farklılardan bir tanesinin mecrûrât kısmında olduğu anlaşılmaktadır. İbn Kemâl Paşa mecrûrât babını ikiye ayırmış ve bir kelimenin yalnızca harfi cer ile ya da izâfetle mecrûr olabileceğini söylemiştir. İbn Hişâm'ın eserine bakıldığında ise mecrûrât babının üçe ayrıldığı gözlerden

²¹⁵ Zemahşeri, *el-Mufasssal*, 31-32; İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 44.

²¹⁶ Zemahşeri, *el-Mufasssal*, 31-32; Halil İbrahim Yılmaz, *Kemâlpaşazâde'nin Esrâr-un-Nahv'i İle Birgivi'nin İzhârü'l-Esrâr'ının Mukâyesesi* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Programı, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 18-19.

kaçmamaktadır. İbn Hişâm bir kelimenin mecrûr olabilmesi için İbn Kemâl Paşa'nın dediklerine ek olarak 'mücâvera'²¹⁷ başlığını atmış ve bir kelimenin mücâvera yolu ile de mecrûr olabileceğini söylemiştir. Bu duruma ise 'يَا صَاحِبِ بَلِّغْ نَوِي الزَّوْجَاتِ كُلِّهِنَّ' cümlesini örnek olarak vermiştir.²¹⁸ Son olarak şunu da ifade etmek gerekir ki; İbn Hişâm her ne kadar mecrûrât babına 'mücâvera' başlığını eklemiş hatta şâhid bile getirmiş olsa da mücâveranın şâz olduğunu da belirtmiştir.²¹⁹

İbn Kemâl Paşa'nın tasnif metodu mütalaa edildiğinde, uygulanan metodun bazı eserlerle benzerlik göstermesinin yanı sıra belli başlı farklılıklarının olduğu da gözlerden kaçmamaktadır. Mesela İmam Birgivî, eserinde nahiv meselelerini "Âmil, Mâmül, İrab" ana başlıkları altında incelemişken İbn Kemâl Paşa'nın ise bu tasnifi "Merfûât, Mansûbât, Mecrûrât" şeklinde yaptığı fark edilmektedir.

Nahiv ilmiyle alakalı yazılmış olan kitaplara bakıldığı zaman bazılarının konuları tasnif ederken öge merkezli metodu, bazılarının ise konu merkezli metodu tercih ettiği yapılan mütalaalar sonucu elde edilen neticeler arasındadır. İbn Kemâl Paşa "*Esrâru'n-Nahv*" adlı eserinde 'inne ve kardeşleri' konusunu şerh ederken; inne ve kardeşlerinin haberini merfûât başlığı altında, inne ve kardeşlerinin ismini ise mansûbât başlığı altında mütalaa etmiştir. Dolayısıyla "*Esrâru'n-Nahv*" adlı eserde, daha inne ve kardeşlerinin ismi incelenmeden ve îrabı yapılmadan haberi izah edilmiş ve îrabı hakkında malumat verilip konuya açıklık getirilmiştir. İbn Kemâl Paşa'nın tercih etmiş olduğu bu usul öge merkezli metod olarak isimlendirilmektedir ve bu yönüyle bazı nahiv eserlerinden ayrılmaktadır. Örneğin; İbn Hişâm'ın 'Katru'n-Nedâ' adlı eserine bakıldığı zaman burada konu merkezli metodun uygulandığı anlaşılmaktadır. İbn Hişâm'a ait mezkûr eserde 'inne ve kardeşleri' konusuna açıklık getirilirken İbn Kemâl Paşa'nın yaptığı gibi merfûât babında inne ve kardeşlerinin haberi, mansûbât babında ise inne ve kardeşlerinin ismi şerh edilmemiştir. Aksine inne ve kardeşleri izah edilirken inne ve kardeşlerinin isimleri ve haberleri bir işlenmiş ve îrabları da yapıldıktan sonra konu nihayete erdirilmiş ve diğer konuya geçiş yapılmıştır. Bu yönüyle eserler ele alındığında; İbn Kemâl Paşa'nın "*Esrâru'n-Nahv*" adlı eserinin daha parçacı, İbn Hişâm'ın 'Katru'n-Nedâ' adlı eserinin ise daha bütüncül olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

²¹⁷ İbn Hişâm, *Şuzûru'z-Zeheb Fî Marifeti Kelâmi'l-Arab*, 22.

²¹⁸ İbn Hişâm, *Şuzûru'z-Zeheb Fî Marifeti Kelâmi'l-Arab*, 22.

²¹⁹ İbn Hişâm, *Şuzûru'z-Zeheb Fî Marifeti Kelâmi'l-Arab*, 22.

İbn Kemâl Paşa'nın eserinde tasnif metodu hakkında malumat verilirken hemze konusuna da değinmek gerekmektedir. Zira İbn Kemâl Paşa'nın "*Esrâru'n-Nahv*" adlı eserinde hemze hakkında herhangi bir bilgiye yer vermediği dikkatlerden kaçmamaktadır. İbn Hişâm'a ait olan 'Katru'n-Nedâ' adlı eserde ise hemze konusu için müstakil bir başlık atıldığı görülmekte, hemze-i vasl ve hemze-i kat' hakkında derin malumatlara yer verildiği fark edilmektedir.

Kaleme alınan nahiv kitapları mütalaa edildiğinde bazı kitaplarda Tevâbi' babının bedel, sıfat, atf-1 nesak ve tek'id olmak üzere dörde ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bunun nedeni ise Bedel-i kül mine'l-kül ile Atf-1 Beyân'ı aynı olarak görmeleri ve aralarında kayda değer bir farkın olmadığını düşünmeleridir. Hatta bazı nahiv kaynaklı eserlerde îrab yapılırken 'بَدَلٌ أَوْ عَطْفٌ بَيَانٍ' şeklinde îrab yapılmaktadır. Bu ifade bizlere kelimenin îrabının bedel de atf-1 beyân da olabileceğini göstermektedir. Tüm bunların aksine İbn Kemâl Paşa Tevâbi' babını dörde ayırmamış, atf-1 beyân için ayrı bir başlık atmış ve bedel ile aralarındaki farklara da değinerek Tevâbi' başlığını beş alt başlık altında incelemiştir. İbn Kemâl Paşa'nın izlediği bu tasnif metodunu İbnü'l-Hâcib'in Kâfiye'sinde ve Birgivî'nin Izhâru'l-Esrâr adlı eserinde de görmek mümkündür.

3.2. Eserde İbn Kemâl Paşa'nın Anlatım Metodu

İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv* adlı eserinde nahivle ilgili konulardan bahsederken 'Basralılarda böyledir' ya da 'Kûfeliler bu görüşü benimsemiştir' şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Onun bu tavrı, her ne kadar müellifin herhangi bir dil ekolüne mensup olmadığı fikrini ortaya çıkarsa da aslında kendisinin zannedilenin aksine Basra dil ekolünü benimsediği görülmektedir. Çalışmanın temelini oluşturan '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eser derinlemesine incelendiğinde, kitapta geçen ıstılâhî terimlerin, Basralıların kullandığı terimlerle aynı olduğu fark edilmektedir. Bunun yanında İbn Kemâl Paşa, birçok nahvî meselede Basralıların görüşlerine bağlı kalmıştır. كَانْ nin haberine hâl diyen Kûfelilerin görüşünü benimsememiş ve bu hususta Basralılara tâbî olmuştur. Aynı şekilde الآن kelimesindeki elif ve lam harfinin mâzî bir fiil olan بَيْنَ -آنْ fiiline dahil olması hasebiyle²²⁰ Kûfelilerin الآن kelimesine mebnî demelerini kabul etmemiş ve الآن kelimesinin mebnî olmasının asıl sebebinin işaret isimlerine benzemesinden dolayı olduğunu söyleyen Basralılara tâbî olmuştur. Zikredilen bu hususlardan anlaşılacağı üzere büyük bir dil âlimi olan İbn Kemâl Paşa Basra ekolüne mensuptur.²²¹

²²⁰ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 246-259.

²²¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 50.

İbn Kemâl Paşa, pek çok ulemanın kaleme almış olduğu eserlerinde izlediği yol üzere eserine besmele ve hamdele ile başlar. Ardından çok fazla teferruata girmeden Nahiv ilminin tanımını lugavî ve ıstılâhî olarak zikreder. Daha sonra ise Kelime'yi açıklar ve çeşitlerini de zikrettikten sonra Kelâm'ın tarifini örnekleriyle birlikte izah eder.²²²

Mezkûr olan lafızların açıklamalarından sonra İbn Kemâl Paşa, Arap Dili ile irtibatlı olan mevzuları "İsim, Fiil ve Harf" olmak üzere üç ana başlık altında toplamıştır.²²³ İsim, fiil ve harfin tanımlarını yaptıktan sonra isme tekrar bir başlık açmış ve mu'rab ve mebnî olmak üzere ismin iki nevî olduğunu belirtmiştir. Mu'rab kelimesinin tanımının yapılmasının akabinde daha iyi anlaşılabilmesi için beşi aşkın örnek cümle zikrederek mu'rab kelimesini detaylıca açıklamış ve dört kısımdan meydana geldiğini söylemiştir. Bu dört kısmın ise; Merfûât, Mansûbât, Mecnûrât ve Tevâbi' olduğunu vurgulamıştır.²²⁴

İbn Kemâl Paşa, mu'rabın dört kısmının olduğunu söyledikten sonra Merfûât'a hususi bir başlık atmış ve yedi tane merfûât bulunduğunu ve bu yedi merfûâtın Fâil'in aslî, diğer altısının ise ona mülhak olduğunu zikretmiştir.²²⁵ Mülhak olanlar ise; mübtedâ, mübtedânın haberi, inne ve kardeşlerinin haberi, kâne ve kardeşlerinin ismi, leyseye benzeyen mâ ve lâ'nın ismi ve nefi cins için olan lâ'nın haberidir. İbn Kemâl Paşa, merfûât ile ilgili genel bir çerçeve çizdikten sonra merfûâtta aslî öge olan fâil ile konuya giriş yapmıştır. Fâilin tarifinin yapılmasının akabinde mevzu ile irtibatlı örnekler vermiş ve fâilin hangi durumlarda hazfedilebileceğini hangi durumlarda ise hazfinin câiz olmadığını izahata kavuşturmuştur. İbn Kemâl Paşa'nın bu metodu, tündengelim metodu olarak isimlendirilir ve eserin geneli mütalaa edildiğinde, İbn Kemâl Paşa'nın bu metod üzere çalışmasına devam ettiği fark edilmektedir. Yani İbn Kemâl Paşa, bir konuyu ele alırken önce o konunun adını verir ve lugavî ve ıstılâhî olarak tanımını yapar. Akabinde ise konunun daha iyi anlaşılabilmesi için çeşitli kaynaklardan örnekler getirir ve o örnekleri de inceleyerek konu ile bağlantılı olan yerlere özellikle vurgu yapar. Son olarak ise konuyu daha da açarak kâideleri zikreder, şayet varsa Basra ya da Kûfe dil ekollerine mensup çeşitli âlimlerin görüşlerine de yer vererek konuyu sonlandırır. Yukarıda da mezkûr olduğu üzere bu usul kitabın genelinde hakimdir.²²⁶

Nahiv ilmiyle alakalı yazılmış olan kitaplara bakıldığı zaman; kimilerinde îrab odaklı gramer öğretim metodunun, kimilerinde ise konu merkezli anlatım metodunun tercih edildiği kanaatine varılmaktadır. İbn Kemâl Paşa'nın '*Esrâru'n-Nahv*' adlı eseri mütalaa edildiğinde

²²² İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 75-76.

²²³ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 43.

²²⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 43.

²²⁵ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 43.

²²⁶ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 39-55.

mezkûr iki metottan îrab odaklı gramer öğretim ve anlatım metodunu benimsediği fark edilmektedir. Bu öğretim metodunda Arapça cümle zikredildikten sonra anlamı verilir. Daha sonrasında ise cümlenin bütün öğeleri üzerinde inceleme yapılmadan sadece konu ile irtibatlı olan yer mütalaa edilir ve böylelikle konuya açıklık getirilmiş olur. Diğer öğelerin atlanması ise herhangi bir metod ya da öğretim eksikliği değildir. Zira atlanan diğer öğeler aynı eserin muhtelif bölümlerinde tekrar ele alınmaktadır. Bu duruma harfi cerler babında yer alan bâ harfi ceri örnek olarak verilebilir. Bâ harfi ceri izah edilirken ‘مَرَرْتُ بِرَيْدٍ’ cümlesi örnek olarak verilmiş sonrasında ise ‘أَيُّ التَّصَقِّ مُرُورِي’ şeklinde açıklama yapılmış ve anlam açıklığı kavuşturulduktan sonra konu ile irtibatlı olan yer mütalaa edilmiştir.²²⁷ İbn Kemâl Paşa’nın ‘Esrâru'n-Nahv’ adlı eseri bu yönüyle İbn Hişâm’a ait olan ‘Şuzûru’z-Zeheb’ ile bağdaşmakta iken yine İbn Hişâm’a ait olan ‘Katrû’n-Nedâ’ ile ayrışmaktadır. Çünkü İbn Hişâm Katrû’n-Nedâ’da konu merkezli öğretim ve anlatım metodunu esas alarak eserini kaleme almayı tercih etmiştir.

3.3. İbn Kemâl Paşa’nın Eserindeki Delillendirme Metodu

İbn Kemâl Paşa’nın ‘Esrâru'n-Nahv’ adlı eseri mütalaa edildiğinde ihtiyaç duyulan yerlerde gerek Kur’an-ı Kerim’den gerek hadislerden gerekse Arap şiirlerinden ve özdeyişlerden örneklendirmeler yapıldığı fark edilmektedir. Kur’an-ı Kerim’den tam 63 farklı sûreden 123 ayet istişhâd mahalli olarak kullanılırken Hadîs-i Şerif’lerden ise sadece 3 adet hadis delil olarak getirilmiştir. Bunlara ilaveten Arap şiirlerinden 24 beyit, özdeyişlerden ise 7 adet özdeyiş şâhid olarak kullanılmıştır. Şimdi ise mezkûr delil kaynakları hakkında detaylı bilgi verilecektir.

3.3.1. Kur’an-ı Kerim İle İstişhâd Metodu

İbn Kemâl Paşa 63 farklı sûreden toplam 123 ayeti şâhit olarak kullanmıştır. Bu sûreler; Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En’âm, A’râf, Tevbe, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra’d, Nahl, İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiyâ, Hac, Mü’minûn, Nûr, Şuarâ, Naml, Kasas, Rûm, Secde, Ahzâb, Sebe’, Fâtır, Sâd, Zümer, Şûrâ, Zuhruf, Ahkâf, Muhammed, Hucurât, Zâriyât, Tûr, Necm, Kamer, Vâkıa, Hadîd, Mümtehine, Saf, Cuma, Münâfikûn, Tegâbün, Hâkka, Meâric, Nûh, Cin, Müzzemmil, Müddessir, İnsân, Mürselât, Nâziât, İnşikâk, Burûc, Târik, Beled, Leyl, İnşirâh ve Âdiyât sûreleridir. İbn Kemâl Paşa mezkûr sûrelerden istişhâd ederken kimi zaman ayetin tamamını kimi zaman ise ayette sadece konu ile irtibatlı olan yeri zikretmiştir. Ayetin tamamını zikrettiği durumlardan bir tanesine Tevâbi’ kısmının girizgâh bölümü örnek olarak verilebilir. Bu kısımda İnşirâh sûresinde geçen ‘مَعَ إِنَّ (٥) يُسْرًا الْعُسْرَ مَعَ فَإِنَّ’

²²⁷ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 275.

gösterilmiştir.²³⁵ Zikredilmiş olan bu üç hadisin hiçbirinde peygamber efendimizin ismi geçmemekte ve salavât getirilmemektedir. Hadislerden önce sadece ‘hadisteki gibi’ şeklinde bilgilendirme yapılmakla yetinilmiştir.

3.3.3. Atasözü İle İstishâd Metodu

‘Esrâru'n-Nahv’ adlı eser mütalaa edilirken 7 adet özdeyişin misal olarak verildiği fark edilmektedir. Bu özdeyişlerden 4 tanesi mübtedâ babında zikredilmiş iken kalan üç özdeyişten biri atıf, biri ismi mevsûl, biri de münâdâ babında şâhid olarak kullanılmıştır. Kullanılan bu özdeyişlerden sonra ‘أَيُّ’ lafzı getirilerek kapalı olan mana açığa çıkarılmış ve konu ile irtibatlı olan yer şerh edilmiştir.

3.3.4. Arap Şiiri İle İstishâd Metodu

İbn Kemâl Paşa kaleme almış olduğu eserinde şiirlerden de şâhid getirmeyi ihmal etmemiştir. 24 adet beyti delil olarak kullanan İbn Kemâl Paşa, mezkûr beyitleri farklı farklı konular izah edilirken kullanmış ve beyitleri zikrettikten sonra önce anlamını söylemiş sonrasında ise konu ile ilişkilendirmiştir.

Son olarak, yapılan mütalaalar sonucunda elde edilen verilere göre, çalışmanın konusu olan ‘Esrâru'n-Nahv’ adlı eserin bilinen üç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Mısır’ın başkenti olan Kahire’deki Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye Kütüphanesi’nde, diğer nüshası yine Mısır’ın başkentindeki Teymûriyye’de, bilinen son nüshası ise Türkiye’nin İstanbul şehrindeki Topkapı Sarayı’nda mevcuttur.

3.4. İbn Kemâl Paşa’nın Tercihleri

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki; İbn Kemâl Paşa’nın dil ekolü açısından Basra dil mektebine mensup olduğu ve genel olarak onların görüşlerini tercih ettiği, yapılan mütalaalar sonucu elde edilen neticelerin ilkidir. Zira İbn Kemâl Paşa, özellikle üzerinde ihtilaf bulunan konularda Kûfe dil mektebinin görüşlerini benimsemek yerine Basra dil ekolünün fikirlerini tercih etmiştir. Ancak bu durum, İbn Kemâl Paşa’nın, eserinde sadece Basra mektebinin düşüncelerini veya delillerini zikrettiği anlamına gelmez. Bilakis İbn Kemâl Paşa, fikir ayrılıklarının olduğu çeşitli mevzûlarda, her iki dil ekolünün görüşlerini zikretmiş²³⁶ ve gerekli açıklamaları yaptıktan sonra kendisinin hangi görüşü daha doğru ve kabul edilebilir bulunduğunu belirtmiştir. Bunun yanında ‘Esrâru'n-Nahv’ adlı eser üzerinde çalışılırken; İbn Kemâl Paşa’nın müteaddî, zarf ya da cer gibi Basralılara ait olan ıstılâhî terimleri²³⁷ kullanmayı tercih etmesi, kendisinin ekol olarak Basralı olduğunun bir başka delilidir.

²³⁵ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 214.

²³⁶ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 39.

²³⁷ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 39.

Kûfe dil mektebi ile Basra dil ekolü arasında pek çok nahvî meselede ihtilaflar ve farklı bakış açıları bulunmakla birlikte, İbn Kemâl Paşa bu fikir ayrılıklarının pek azına eserinde yer vermiştir. Bu ihtilaflardan bir tanesi كَانْ lafzının haberi ile alakalıdır. Zira Kûfeliler كَانْ lafzının haberinin i'rab açısından 'hâl' olduğunu savunmuşlardır.²³⁸ Basralılar ise bu görüşün fâsid olduğunu ve كَانْ lafzının haberinin hâl değil, كَانْ lafzının haberi şeklinde i'rablanması gerektiğini belirtmişlerdir.²³⁹ İbn Kemâl Paşa da üzerinde ihtilaf bulunan mezkûr konuda, Basralıların fikirlerini ve kanıtlarını daha doğru bulmuş ve onların görüşünü tercih etmiştir.²⁴⁰ İbn Kemâl Paşa'nın ihtilaf bulunan bu konuda Basra dil ekolünün fikriyatını benimsemesi bizler tarafından münasip bulunmuştur. Bunun nedeni ise; her iki dil mektebinin kanıtlarının incelenmesi sonucu Basralıların delillerinin çok daha kuvvetli olduğuna kanaat getirdiğimizden dolayıdır.

Kûfeliler ile Basralılar arasındaki görüş ayrılıklarından bir diğeri ise الآن kelimesi ile alakalıdır. Bu konuyla ilgili iki mektebin görüşleri incelendiğinde, aslında her ikisinin de الآن kelimesine mebnî dedikleri ortaya çıkmaktadır. Ancak anlaşılmadıkları nokta; zikrolunan kelimenin mebnî olmasının asıl sebebinin ne olduğudur. İbn Kemâl Paşa bu mevzûda, الآن kelimesindeki elif ve lam harfinin, mâzî bir fiil olan اَنَّ fiiline dahil olması hasebiyle²⁴¹ Kûfelilerin الآن kelimesine mebnî demelerini kabul etmemiş ve الآن kelimesinin mebnî olmasının asıl sebebinin işaret isimlerine benzemesinden dolayı olduğunu savunan Basralıların görüşünü tercih etmiştir.²⁴²

Yapılan mütalaalar sonucu, nâkıs fiillerden olan لَيْسَ hakkında da dil ulemâsı arasında ihtilaf olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki fikir ayrılığı; لَيْسَ lafzının haberinin kendisine tekaddüm (haberinin kendisinin önüne geçmesi) edip edememesinin câiz olup olmaması ile alakalıdır. Ancak İbn Kemâl Paşa bu mevzûda, Kûfe ile Basra dil mektepleri arasındaki ihtilafı zikretmek yerine Basralıların kendi içindeki görüş ayrılığını dile getirmiştir. Devrinin en meşhur Basra dil âlimlerinden, İmam Halil'in öğrencisi ve asıl adı Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber²⁴³ (ö. 180/796) olan Sîbeveyhi'ye göre; لَيْسَ lafzının haberinin kendisine tekaddüm

²³⁸ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 40; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Muhammed Muhyî Abdülhamîd (Kâhire: Dâr'ul-Fikr, 2011), 129.

²³⁹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 40; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 129.

²⁴⁰ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 40.

²⁴¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 40; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 409.

²⁴² İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 40; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 409.

²⁴³ Mehmet Musa Şirin, "Nahiv İlmî Ve Ekolleri", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2015), 185-196.

etmesi câiz değildir.²⁴⁴ Diğer yandan Basra dil ekolüne mensup olan dil âlimlerinin görüşlerine bakıldığı zaman, Sîbeveyhi'nin görüşü ile mutâbakat göstermediği fark edilmektedir. Çünkü Basralılara göre, لَيْسَ lafzının haberinin kendisine tekaddüm etmesinde herhangi bir beis yoktur.²⁴⁵ Yapılan incelemeler neticesinde, İbn Kemâl Paşa'nın Sîbeveyhi'nin düşüncesini benimsemediği ve ekserî ulemânın görüşünü tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Yapılan araştırmalar ve okumalar neticesinde; Basra ve Kûfeliler arasındaki bir diğer fikir ayrılığının medh ve zem fiillerinde yaşandığı fark edilmektedir. Kûfelilerden bir kısım gruba ve Ferrâ'ya göre, نَعْم ve بئس lafızlarının her ikisi de isimdir.²⁴⁶ Delilleri ise Arap şiirinde geçen “أَلَسْتُ بِنَعْمِ الْجَارِ” mısrasıdır.²⁴⁷ Görüldüğü üzere نَعْم kelimesinden önce ب harfi ceri bulunmaktadır ve ‘harfi cerler isimlerin önüne gelirler ve o ismi cer ederler’ kâidesinden hareketle, Kûfelilerin bir kısmı ve Ferrâ, نَعْم ve بئس kelimelerinin isim olduklarına kanaat getirmişleridir. نَعْم lafzı ise mebnî olduğundan dolayı mahallen mecrûr konumundadır. Bunun yanında, Basralılar ve cumhûra göre; نَعْم ve بئس kelimeleri mâzî fiillerdir.²⁴⁸ Hatta Kûfeli bir dil âlimi olan Kisâî de bu fikri desteklemektedir.²⁴⁹ Delil olarak ise, bahsi geçen iki lafzın da tâu't-te'nîs yani müenneslik alameti olan ‘te’ alabilmelerini göstermişlerdir. Bir diğer delilleri ise, نَعْم ve بئس kelimelerinin başlarına nidâ harflerinin gelebiliyor olmasıdır.²⁵⁰ İbn Kemâl Paşa, medh ve zem fiilleriyle alakalı çıkan bu ihtilafta, her iki tarafın da delillerini mütalaa etmiş ve Basralıların delillerini daha doğru bulduğundan dolayı نَعْم ve بئس kelimelerinin mâzî fiil olduğu fikrini benimsemiştir.²⁵¹ Tarafımızca yapılan incelemeler sonucunda İbn Kemâl Paşa'nın tercihi doğru bulunmuş ve Kûfelilerin şâhidlerinin yetersiz olduğu kanaatine varılmıştır.

'Esrâru'n-Nahv' adlı eserin harfi cerler bölümüne bakıldığı zaman, 'حائشًا' lafzı üzerinde farklı görüşlerin yer aldığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Nahivcilerin çoğu,

²⁴⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 250; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 138.

²⁴⁵ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 250; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 138.

²⁴⁶ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 257; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 86.

²⁴⁷ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 258; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 86.

²⁴⁸ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 257; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 86.

²⁴⁹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 257; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 86.

²⁵⁰ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 257-258; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 87.

²⁵¹ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 257-261.

zikredilen kelimenin harfi cer olduğunda ittifak etmişlerdir.²⁵² Bu durum Sîbeveyhi için de geçerlidir.²⁵³ Ancak Müberred'e göre 'خائشا' kelimesi, fiil olarak da harfi cer olarak da kullanılabilir.²⁵⁴ Onun görüşüne göre, mezkûr kelime fiil olduğunda mef'ul alır, harfi cer olduğunda ise kendisinden sonra gelen ismi mecrûr eder. Bunun yanında; Kûfi, Esedî ve Deylemî nisbeleriyle²⁵⁵ anılan Ferrâ'ya göre ise 'خائشا' sözcüğü, her halükârda mâzî fiildir.²⁵⁶ İbn Kemâl Paşa ise, çeşitli düşüncelerin cereyan ettiği bu konuda, cumhûrun ve Sîbeveyhi'nin görüşlerine mutâbık kalmış ve 'خائشا' lafzının harfi cer olduğuna kanaat getirmiştir.²⁵⁷

²⁵² İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 284; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 241.

²⁵³ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 284.

²⁵⁴ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 284; İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, 241.

²⁵⁵ Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 406-408.

²⁵⁶ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 284.

²⁵⁷ İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv*, 284.

SONUÇ

İbn Kemâl Paşa'nın *Esrâru'n-Nahv* adlı eseri Arap grameri açısından önemli bir kitaptır.

İbn Kemâl Paşa *Esrâru'n-Nahv* adlı eserinde sade bir dil kullanılmıştır. Ancak bazı yerlerde ağır bir dil kullanıldığına da rastlanılmıştır.

İbn Kemâl Paşa *Esrâru'n-Nahv* adlı eserinde, meseleleri ele alırken tümelden tikele olan bir akış anlamına gelen tümdengelim metodunun uygulandığı görülmüştür.

Esrâru'n-Nahv adlı eser, Arap grameri konusundaki diğer kaynaklar ile içerik ve metot açısından karşılaştırıldığında İbn Kemâl Paşa'nın bu eserinde yaptığı taksîmâtın, Zemahşeri'ye ait '*el-Mufassal*' ve İbnü'l Hâcib'e ait '*el-Kâfiye*' adlı eserlerle benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Esrâru'n-Nahv adlı eser, nahiv ilminin konularını kısmen açıklamakla sınırlı kalmamış meseleleri derinlikli olarak ele almıştır.

Müellif İbn Kemâl Paşa, bu eserinde sadece son dönem eserlerden yararlanmadığı, aksine eski dönemde yaşamış olan dil âlimlerinin telif ettikleri eserlerden özellikle de Sîbeveyhi'ye ait olan '*el-Kitâb*' adlı eserden faydalandığı açığa çıkmıştır.

İbn Kemâl Paşa, *Esrâru'n-Nahv* adlı eserde her ne kadar birçok dil âliminin görüşlerini zikretmiş olsa da o âlimlere yönelik eleştirilere eserinde yer vermemiştir.

İbn Kemâl Paşa birçok gramer yazarından farklı olarak, sadece nahiv ilmiyle ilgili malumatlar vermemiş aksine ele aldığı gramer konusunu daha net bir şekilde izah etmek için mantık, fıkıh usulü ve iştikak gibi muhtelif ilimlerin konularından dabahsetmiştir.

İbn Kemal Paşa'nın *Esrâru'n-Nahv* adlı eseri, hem Arap dili araştırmaları için hem de Arapça öğretimi açısından önemli bir kaynaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Afyoncu, Erhan. “Otlukbeli Savaşı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/4-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2007. <https://islamansiklopedisi.org.tr/otlukbeli-savasi>
- Ak, Coşkun. “Süleyman 1”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/74-75. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-i#2-edebi-yonu>
- Aktaş, Mehmet. *Kemalpaşazâde'nin Zihnî Varlık Risâlesi: Tahkîk Ve Değerlendirme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelâm Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Arslan, Şükrü. “Meâni'l-Kur'an”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/208. Ankara: TDV Yayınları, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/meanil-kuran--ferra>
- Aydın, Mükerrerem Bedizel - Yılmaz, Büşra Seda. “Şeyhülislam Kemalpaşazâde'ye Ait Bir Tıp Risalesi: Fevâidü'l-Kemalpaşazâde”. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2021), 169-216.
- Bahçeci, Rabia Hacer. *İbn Kemal Tefsirinin El-Keşşâf Geleneğindeki Yeri: Dil Ve Belâgat İlimleri Çerçevesinde Mukayeseli Bir İnceleme*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Benli, Mehmet Sami. “el-Mufassal”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/366-367. Ankara: TDV Yayınları, 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mufassal>
- Bulgurcu, Kahraman. *Kemalpaşazâde'nin Hadis İlmindeki Yeri (Kırk Hadisler Örneği)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Bulut, Halil İbrahim. “Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü Kemal Paşazâde Örneği”. *Dîni Araştırmalar* 7/21 (2005), 179-195.
- Cesur, Ahmet. *Kemalpaşazâde'nin Risâle Fi Tekaddümi'l-İlleti't-Tâmme 'Ale'l-Ma'lûl Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme Ve Değerlendirilmesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Çörtü, Mustafa Meral. *Sarf-Nahiv Edatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008.
- Demirayak, Kenan. “Merâhu'l-Ervâh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/165-166. Ankara: TDV Yayınları, 2004. <https://islamansiklopedisi.org.tr/merahul-ervah>

- Durmuş, İsmail. “Kazvîni, Hatîp”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/156-157. Ankara: TDV Yayınları, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazvini-hatib>
- Durmuş, İsmail. “Nahiv”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nahiv>
- Ege, Ramazan. *İbn Kemal’in Esrâru’n-Nahvi ve Dönemindeki Arap Dili ve Filolojik çalışmalarına kısa Bir Bakış*. Dokuz Eylül Üniversitesi, 2002.
- Emecen, Feridun. “Selim 1”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/407-414. İstanbul: TDV Yayınları, 2009. <https://islamansiklopedisi.org.tr/selim-i>
- Emecen, Feridun. “Süleyman 1”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/62-74. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Erdim, Enes. “Basra Ve Kûfe Arap Dili Ekollerinin Âmiller Özelinde İhtilafları”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2011), 85-112.
- Erdim, Enes. “İbn ‘Ufûr ve Arap Diline Katkıları”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2014).
- Ezherî, Hâlid b. Abdillâh. *Şerhu’t-Tasrîh Alâ’t-Tevdîh*. 2 Cilt. Beyrût: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed. 4 Cilt. Beyrût: Dâr’ul-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabiyye*. 3 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1994.
- Günay, Ünver. “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/14 (2003), 21-47.
- Gürkan, Nejdî. “Kemâlpaşazâde (873/1469-940/1534)’nin Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları ve Bu Dile Yaklaşımı”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2009). <https://doi.org/10.5281/zenodo.3344068>
- Hakçıoğlu, Muhammed Meşhud. “Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar”. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 48 (2020), 115-138.
- Kur’an-ı Kerim Meâli*. thk. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Herevî, Ebû Sehl. *İsfâru’l-Fasîh*. thk. Ahmed b. Saîd b. Muhammed Kaşşâş. Medine: el-Câmi’atü’l-İslâmiyye, 1999.
- Hudarî, Muhammed b. Mustafa. *Hâşiyetü’l-Hudarî*. Beyrût: Dâr’ul-Fikr, 2013.
- İbn Hişâm, Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Ensârî. *Evdahu’l-Mesâlik*. Beyrût: Dâr’ul-Fârûk, 2007.
- İbn Hişâm, Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Ensârî. *Şerhu Katri’n-Nedâ ve*

- Belli's-Sadâ*. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Hişâm, Cemâleddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Ensârî. *Şuzûru'z-Zeheb Fî Marifeti Kelâmi'l-Arab*. Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2009.
- İbn Kemâl Paşa, Şemsü'd-Dîn Ahmed b. Süleymân. *el-Felâh fî Şerhi'l-Merâh*. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1937.
- İbn Kemâl Paşa, Şemsü'd-Dîn Ahmed b. Süleymân. *Esrâru'n-Nahv*. Dâru'l-Fikr, 2002.
- İbn Mâlik. *Şerhu't-Teshîl libni Mâlik*. thk. Abdurrahmân es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hicr, 2007.
- İbn Ukayl, Behâuddîn Abdullah. *Şerhu İbn Ukayl*. Dâr'ul-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- İbn Usfûr, Ali b. Mümin. *el-Mukarrib*. Bağdat: İhyâ'ut-Turâsi'l-İslâmî, 1971.
- İbnü'l-Enbârî. *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn: Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. thk. Muhammed Muhyî Abdülhamîd. Kâhire: Dâr'ul-Fikr, 2011.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl. *el-Usûl fî'n-Nahv*. thk. Abdülhüseyn el-Fetelî. Beyrût: Muessetu'r-Risâle, 1996.
- Işık, Cemal. “Arapça Sıfat Tamlamalarının Türkçe İle Karşılaştırılması”. *EKEV Akademi Dergisi* 64 (2015), 41-58.
- İpşirli, Mehmet. “Cer”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/388-389. İstanbul: TDV Yayınları, 1993. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cer>
- Kara, Yusuf. *İbn Kemal Paşa'nın El-İslah Adlı Eserinde El-Vikaye'ye Yöneltiği Eleştirilerin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Süllemü'l-Vusul İla Tabakati'l-Fuhul*. İstanbul: Munazzametü'l-Mutemeri'l-İslâmî, 2010.
- Kılıç, Hulusi. “el-İnsâf”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 22/320. İstanbul: TDV Yayınları, 2000. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-insaf--enbari>
- Kılıç, Hulusi. “Lisânü'l-Arab”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/195-196. Ankara: TDV Yayınları, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lisanul-arab>
- Maxim, Mihai. “Kili”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/1-3. Ankara: TDV Yayınları, 2002. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kili>
- Mergen, Furkan. *İbn Kemal Paşa'nın “Risâle Li Hakkı'z-Zenâdika” Adlı Eseri Bağlamında Râfıza Ve Zındıklara İlişkin Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Kelâm Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. “Katrü'n-Nedâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/59-60. Ankara: TDV

- Yayınları, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/katrun-neda>
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “Sîbeveyhi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/130-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2009. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sibeveyhi>
- Özcan, Abdülkadir. “Boğdan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/269-271. İstanbul: TDV Yayınları, 1992. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bogdan>
- Özdoğan, M. Akif. “Arap Dilinde Münâdâ Ve İşlevleri”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2015), 1-36.
- Öztürk, İsa. *Kemalpaşazâde'nin Sadruşşerîa'ya Yöneltiği Eleştirilerin Tespit Ve Tahlili (El-İzâh Ve Şerhu'l-Vikâye Bağlamında)*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Sabbân, Muhammed b. Ali. *Hâşiyetü's-Sabbân Alâ Şerhi'l-Üşmûnî Alâ Elfiyeti İbn Mâlik*. Beyrût: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 2009.
- Sarı, Mevlüt. İstanbul: Bahar Yayınevi, 1982.
- Sezer, Hatice. “A Sixteenth Century Intellectual And Statesman: Kemalpaşazade”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 39/67 (2020), 215-235.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb*. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.
- Şirin, Mehmet Musa. “Nahiv İlmi Ve Ekolleri”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2015), 185-196.
- Tahtacı, Hakan. *Kemalpaşazâde'nin Risâle-i Münîra İsimli Eserindeki Hadislerin Tahric Ve Değerlendirilmesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Tala, Murat. “Dil Öğretiminde Materyal Tasarım Yaklaşımları: İ'râb Odaklı ve Konu Merkezli Tasnif Metotlarına Şuzûru'z-zehab ve Katru'n-nedâ Çerçevesinde Analitik Bir Bakış”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 121-146.
- Tala, Murat. “Dil Öğretiminde Öge Ve Cümle Merkezli İki Klasik Yaklaşım: İbn Hişâm'ın Katru'n-Nedâ Ve Şuzûru'z-Zehab Adlı Eserlerindeki Metotlara Analitik Bir Bakış”. 362-372. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2017.
- Tala, Murat. *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*. ed. Mesut Kaya, Sezai Engin. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.
- Taşkın, Bilal. “Osmanlı Entelektüel Düşüncesinin Bileşenleri: Kelâm, Felsefe Ve Tasavvuf: Kemalpaşazâde Ve Risâleleri Üzerinden Bir İnceleme”. *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/2 (2021), 104-138.
- Tayeb, Taha Sadeeq Tayeb. *el-Ehrufu'l-Müşebbehetu Bi “Leyse” (În, Lâ, Lâte, Mâ) Dirasetün Neheviyyetün Delaliyyetün Tatbikiyyetün Fi'l-Kur'ani'l-Kerim*. Bingöl: Bingöl

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili Ve Belagati Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Topcu, Mustafa. *Kemalpaşazâde'nin Safvetü'l-Menkûlât Fî Şerhi Şurûti's-Salât İsimli Eserinin Edisyon Kritiği Ve Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Toprak, Mustafa. *Arap Dilinde Bedel-Atfu'l-Beyân Ve Kur'an-ı Kerîm'de Kullanımı*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Turan, Abdülbaki. "el-Elfiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1995. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-elfiyye--ibn-malik>

Turan, Abdülbaki. "İbn Mâlik et-Tâî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 20/169-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1999. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-malik-et-tai>

Turan, Şerafettin. "Kemalpaşazâde". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 25/238-240. Ankara: TDV Yayınları, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kemalpasazade#1>

Tüccar, Zülfikar. "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/406-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1995. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferra-yahya-b-ziyad>

Tüccar, Zülfikar. *Şüzûru'z-Zeheb*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suzuruz-zeheb>

Ustakurt, Murat. *İbn Kemal Paşa'nın "Tefsirü'l-Fatiha" Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Yazıcı, Hüseyin. "İbnü's-Serrâc". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/205-206. İstanbul: TDV Yayınları, 2000. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnus-serrac>

Yekhlef, Houria. "Kâtip Çelebi'nin Süllemü'l-Vusûl İsimli Eseri Üzerine". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 12/2 (1999).

Yılmaz, Halil İbrahim. *Kemâlpaşazâde'nin Esrâr-un-Nahv'i İle Birgivi'nin İzhâru'l-Esrâr'ının Mukâyesesi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Programı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed. *el-Mufasssal*. Ürdün: Dâr'ul İmâra, 2004.